

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BERNARD LEWIS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA İNANÇ, KİMLİK,
GELENEK VE MEKÂN**

KÜBRA KAYTAN

TARİH ANABİLİM DALI

**Şanlıurfa
2024**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BERNARD LEWIS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA İNANÇ, KİMLİK,
GELENEK VE MEKÂN**

KÜBRA KAYTAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. ABDULLAH EKİNCİ

2024

TEZ ONAY SAYFASI

d

Jüri

İmza

ONAY

d

.....

(İmza)

TARİH (YL) (TEZLİ) Müdürü

TEZ ÖNERİSİ VE TEZ YAZMA YÖNERGESİNE UYGUNLUK BEYANI

ewrwrew

..... / ..... /.....

İmza

KÜBRA KAYTAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
1. GİRİŞ	3
2. BÖLÜMLER	5
2.1. BERNARD LEWİS'İN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ	5
2.1.1. Bernard Lewis'in Hayat Hikâyesi, Görevleri	5
2.1.2. Başlıca Eserleri	10
2.1.3. Bernard Lewis'in Tarihçiliği	11
2.1.3.1. Lewis'e Göre Tarihçi ve Tarihçinin Yaşadığı Zorluklar	12
2.1.4. Bernard Lewis'e Göre İslam Tarih Yazımı	17
2.2. BERNARD LEWİS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA İNANÇ	22
2.2.1. İslam ve Diğer Dinler	22
2.2.2. Lewis 'e Göre İslam'ın Doğuşu ve Gelişimi	26
2.2.3. İslam ve Diğer Dinlerin Farklılıkları	33
2.2.4. Lewis'e Göre İslam'da Şiddet ve Zor Kullanma	36
2.2.5. Lewis'e Göre İslam'ın Diğer Dinlerle İlişkileri	38
2.2.5.1. İslami Fetihlerin Diğer Dinleri Etkilemesi ve Sonuçları	39
2.2.5.2. Lewis'e Göre İslam Fetihleri Sonrası Gayrimüslimlerin Medeni ve Sosyal Hayatı	41
2.2.6. İslam'ın Farklı Dinlere Bakışı	44
2.3. BERNARD LEWİS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA KİMLİK	45
2.3.1. Kimlik	45
2.3.1.1. Müslüman Kimliği	46
2.3.2. Irk	52
2.3.2.1. Yahudi Nefreti ve İslam'da Anti-Semitizm Kavramı	53
2.3.3. Dil	55
2.4. BERNARD LEWİS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA GELENEK VE MEKÂN	57
2.4.1. Gelenek	57
2.4.2. Mekân	59
2.4.3. Lewis'e Göre İslam Geleneğinde Batı Etkisi ve Gerileme	62
3. SONUÇLAR	73
KAYNAKLAR	76
ÖZGEÇMİŞ	80

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERNARD LEWIS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA İNANÇ, KİMLİK, GELENEK VE MEKÂN

KÜBRA KAYTAN

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Temmuz Yılı: 2024, Sayfa : 80

VII. yüzyıldan itibaren İslam, Arap coğrafyasında yayılmaya başlamış ve bu dönemden itibaren Hristiyanlık ve Müslümanlık etkileşim içerisinde kalmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Hristiyan dünyasını araştırmaya değer görmediğinden Avrupa hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi değildi. İslam medeniyeti, gerileme başladığında Batı'yı dikkate almanın gerekliliğini anladılar. Uygulamalarını incelemeye alarak gerilemeye engel olmak adına yenilikler yapmışlardır. Bunu yaparken ise farkında olmadan Batı etkisi altında kalmışlardır. Bu çalışmanın konusu, İslam tarihi alanında, eserleri dikkat çeken araştırmacılardan olan Bernard Lewis'in İslam dünyasına bakış açısını incelemektir ve bu çalışma ile onun tarihçiliğinin daha iyi yorumlanması amaçlanmaktadır. Araştırmamız, Lewis'in Türkçeye çevrilmiş tüm eserlerinin incelenmesi ve bu incelemelerin inanç, kimlik, gelenek ve mekân başlıklarına bağlı kalarak sentezlenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Lewis hakkındaki diğer çalışmaların katkıları da sağlanarak, yeni bir açıdan incelenmiştir. Daha önce hazırlanan tezlerin içeriklerinde, bir nevi Lewis'in kitaplarının özetlerine ve açıklamalarına daha çok rastladığımız için içerik itibarı ile bizim çalışmamızda; eserlerinin ışığında İslam medeniyetini, Batı kültürünü ve bu iki medeniyetin farklılıkları ile bir arada yaşama tecrübelerine, sosyal hayatlarına, İslam toplumunda Batı etkisine değinilerek alt başlıklar halinde düşüncelerine yer verilmektedir. Bernard Lewis, tarihçiliği hakkında üzerine daha çok çalışmalar yapılması gereken önemli bir kişiliktir.

ANAHTAR KELİMELER: İnanç, Kimlik, Gelenek, Mekân, İslam.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**FAITH, IDENTITY, TRADITION AND SPACE IN THE ISLAMIC WORLD
ACCORDING TO BERNARD LEWIS**

KÜBRA KAYTAN

**HARRAN UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT HISTORY**

Temmuz Year: 2024, Page : 80

VII. from the century, Islam began to spread in the Arab geography, and Christianity and Islam have remained in interaction since this period. Since its foundation, the Ottoman Empire did not see the Christian world as worth researching, so it had almost no information about Europe. When the Islamic civilization began to decline, they realized the need to take the West into account. They examined their practices and made innovations to prevent regression. While doing this, they were unknowingly under Western influence. The subject of this study is to examine the perspective of Bernard Lewis, one of the noteworthy researchers in the field of Islamic history, to the Islamic world, and this study aims to better interpret his historiography. Our research was carried out by examining all of Lewis's works translated into Turkish and synthesizing these studies by adhering to the titles of belief, identity, tradition and place. It has been examined from a new perspective, with contributions from other studies on Lewis. Since we mostly come across summaries and explanations of Lewis's books in the contents of previously prepared theses, in our study in terms of content; In the light of his works, his thoughts are included under subheadings by touching on the Islamic civilization, Western culture and the differences of these two civilizations, their experiences of living together, their social lives, and the Western influence in the Islamic society. Bernard Lewis is a personality that needs to be studied more.

KEYWORDS: Faith, Identity, Tradition, Place, Islam.

1. GİRİŞ

İslam toplumunu oluşturan toplumlar üzerindeki tespitleri ile genellemeleri sıkça tartışılan Lewis'in ilgi alanı çok geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Lewis, XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren, İslâm dünyası ve özellikle Türkiye üzerine araştırmalarına yoğunluk vermiş önemli oryantalistlerden görülmektedir. Oryantalizm üzerine çalışan araştırmacı ve eleştirmenler çoğunlukla Lewis'i, "Orta Doğu araştırmalarının duayeni", İslam araştırmacılarının "babası", "Batı'nın, Ortadoğu çalışmaları alanındaki en seçkin, başarılı akademisyeni" ve "Çağın bilgisi" olarak tanımlamaktadırlar (Alam, 2009, s.98).

İslam tarihi asırlardır çokça tartışılan konuları olan bir alandır. Doğulu veya Batılı birçok araştırmacı ve eleştirmenler taraflı ya da tarafsız İslam tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Lewis'e yöneltilen eleştiriler, onun İslâm'ın ne olduğunu bilmediği yönünde olmaktan ziyade, İslâm ve Arap tecrübelerini açıklamada ve anlatma yönteminde özellikle bilinçli bir şekilde tahrifat yaptığı şeklindedir (Oral, 2003, s.603).

VII. yüzyılın başlarından itibaren Peygamber Hz. Muhammed Arabistan coğrafyasında İslam'ı yaymaya başlamıştır. Bu dönemde Akdeniz dünyası Hristiyanlığın bir parçası idi. Aynı zamanda Avrupa, Asya ile Afrika kıyılarında yaşayan insanların büyük kısmı da çeşitli mezheplere ait Hristiyanlardan oluşuyordu (Lewis, 1982/2019, s.19). Bu yüzyılda Müslümanlık ve Hristiyanlık birbirleri ile çeşitli ilişkileri olmuştur. Buna bağlı olarak İslam'ın Peygamberi olan Hz. Muhammed tebliğ faaliyetleriyle Arap Yarımadası ve çevresinde pek çok Hristiyan liderlerle doğrudan, diplomatik ayrıca askeri düzeylerde de olmak üzere çoğunlukla olumlu münasebetler gerçekleştirmiştir (Sönmez, 2012, s.333-334). Hz. Muhammed'in, Hristiyanlarla genellikle olumlu yönde gerçekleşen ilişkileri yanında, Kur'an'ın da onlarla ilgili olumlu ve olumsuz söylemleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Kur'an'da Hristiyanlar, kimi zamanda diğer din mensuplarına kıyasla Hz. Muhammed'e ve ona inanmış olanlara sevgi bakımından çok daha yakın, merhamet sahibi kişiler olarak nitelendirilmiştir. Kur'an'ın Hristiyanlara yönelik olan bu olumlu tutumu, tevhid inancı göz önüne alındığında değişmiştir. Kur'an'ın Hristiyanlara karşı olumsuz tutumu ise, Hz. İsa'yı, Tanrı ve de Tanrı'nın Oğlu olarak benimsemiş olmaları; Hz. İsa'nın insanlığın günahlarına kefarete olsun diye çarmıhta öldüğünü iddia etmiş olmaları ve Hz. İsa'nın annesi olan Hz. Meryem'i tanrılaştırmalarıdır. Kur'an bu sebeplerden ötürü Hristiyanları eleştirmiştir (Sönmez, 2012, s.333-334).

Lewis'e göre iki din arasında yüzyıllar boyunca devam eden savaşlar ve mücadeleler aralarındaki benzer yönleri, bu iki dinin de göz ardı etmesine sebep oldu. Fakat her iki dinin de çok fazla ortak noktası vardı. İkisi de Musevi, Helenistik gelenekler ile Orta Doğu'nun eski uygarlıkları aynı köklerden oluşmuşlardı (Lewis, 1982/2019, s.6). Her iki inanç da Orta Doğu'da doğmuş, muazzam ortak mirası paylaşmışlardır. Her iki din de bu ortak özelliği taşımaktadır. Tanrı'nın tüm hakikatine yalnızca kendisinin sahip olduğu düşüncesine sahiptirler (Lewis, 1993/2017, s.19). Fakat tarihsel olarak birbirini takip eden dinsel açılardan benzerlikler taşıyan ayrıca coğrafi olarak da aynı topraklarda bulunmuş olan bu dinler arasında mücadeleler olması kaçınılmazdı (Lewis, 1982/2019, s.6).

Lewis'in eserlerinden edindiğimiz bilgilere göre araştırmamızın ilk bölümde onun hayatı ve tarihçiliği hakkında bilgileri, Lewis'e göre tarihçinin nasıl olması gerektiği, tarihçinin yaşadığı zorluklar başlığı altında bu ve buna benzer konuları açıklamaya çalıştık. İkinci bölümde, İslam toplumunda bir arada yaşayan, farklı inançlara sahip grupların, sosyal hayattaki konumu farklı grupların birbirlerine davranış biçimlerine genel olarak farklı inançların ilişkilerine yer verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise yine İslam dünyasında kimliklerin ve Müslüman kimliğinin toplumdaki önemine, geleneklerin ve mekânın önemine değinilmektedir. Lewis'e göre İslam dünyasının gerileme sebeplerine, Batı toplumundan örnek alınan değişikliklere yer verilmiştir. Genel olarak çalışmamızın amacı, İslam tarihi alanında, eserleri çok önem gören ve alanında dikkat çeken araştırmacılardan olan Bernard Lewis'in İslam dünyasına bakış açısını incelemektir. Çalışmamıza Lewis'in eserleri ana kaynak oluşturacak şekilde, onun adının ve düşüncesinin araştırma konusu olduğu farklı eserlerde dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışma sonucunda Lewis'in, İslam medeniyeti hakkında sıkça tartışılan düşüncelerinin tespit edilmesi ve onun tarihçiliğinin daha iyi yorumlanmasına yardımcı olunması amaçlanmaktadır.

2. BÖLÜMLER

2.1. BERNARD LEWIS'İN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

2.1.1. Bernard Lewis'in Hayat Hikâyesi, Görevleri

Bernard Lewis, 31 Mayıs 1916'da İngiltere'de doğmuştur. Londra'da yaşayan orta sınıf bir Yahudi ailenin çocuğudur. Çok küçük yaşlarından itibaren yabancı diller ve tarih onun ilgi duyduğu merak beslediği konular olmuştur. Üniversiteye gidene kadar eğitim hayatını Londra'da tamamlamıştı (Aktürk, 2014, s.4). Küçük yaşlardan itibaren yabancı dillere merak duyması onun İbraniceyi öğrenmesini sağlamıştır. Üniversiteye gitme dönemi geldiğinde Lewis, fazlaca İbranice okumuş ve bilgi birikimi açısından derinleşmişti. İbraniceyi bu denli önemsemesi onun Aramice çalışmasına ardından Arapçaya yönelmesine katkı sağlamıştı. Üniversiteye geçtiğinde ise Arapçaya olan ilgisi onun daha çok çalışmasını ve yeni fırsatlar elde etmesini sağladı. Dillere olan ilgisi onun bir dönem lisans öğrencisi iken eş zamanlı olarak Latince, Yunanca, Eski Ahit İbranicesi ve Klasik Arapça çalışmasına itmiştir (Lewis, 1967/2008, s.2).

Yüksek lisansa başladığında Arapça çalışmalarına ek olarak Farsça ve Türkçe çalışmaya başlamıştı. Dillere olan merakı yanı sıra asıl ilgi alanı tarih olan Bernard Lewis, daha küçük yaşlardan itibaren bile öteki tarafın tarihine merak duyup öğrenmek için can atmıştı. Çünkü İngiltere'de okullarında öğretilen tarih temelde İngiliz tarihi anlamına gelmekte ve ileri düzeyi kapsamamakta idi. Çoğunlukla sadece Fransızlarla yapılan savaşların konuları öğrenilmekteydi. Bu konular onun Fransız tarihine merak duymasını sağladı ve babasından Fransız tarihini anlatan kitap istemesi İngiliz-Fransız savaşlarının tarihini okuması Lewis'in konuyu iki tarafın bakış açısıyla değerlendirmesini sağladı bu onun ilk deneyimlerindendi. Kısa bir zaman sonra tarih dersi kitaplarında Haçlı Seferleri ve Doğu Sorunu gibi konular ve bölümler ilgisini çekmiştir (Lewis, 1967/2008, s.3).

1933 senesinde üniversiteye başlamıştır. 1936'da Londra Üniversitesi'nin Doğu ve Afrika Araştırmaları Bölümü'nü bitirmiş ve 1937 senesinde ise Paris Üniversitesi Semitik İncelemeler Kürsüsü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Ortadoğu tarihi ağırlıklı olarak tarih konusunda, doktorasını ise İslam tarihi alanında yapmıştır. 1939 yılında yine Londra Üniversitesi İslam Tarihi Kürsüsü'nde döneminin tanınmış oryantalistlerinden olan H. A. R. Gibb'in danışmanlığında hazırladığı *The Origins of Ismailism (İsmaililiğin Kökenleri)* adlı tezi ile doktor ünvanını almıştır (Aktürk, 2014, s.4). Hocasının tavsiyesi üzerine 1937-38 akademik

yılında Orta Doğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirmiştir. İlk olarak Mısır daha sonra Filistin, Suriye, Lübnan ve Türkiye'yi gezmiş 1938 baharında Londra'ya dönmüştür. Çalışmalarına devam eden Lewis, 1938'de Londra Üniversitesinde Doğu ve Afrika Araştırmaları Bölümünde İslam Tarihi alanında okutmanlık yapmaya başlamıştır (Lewis, 1967/2008, s.3-5).

Londra Üniversitesinde İslam tarihi dersleri vermeye başlayan Lewis'in, bu göreve atanmasından bir yıl sonra II. Dünya Savaşı patlak verdiğinden kendisi de İngiliz ordusuna katılmıştır. İlk başta Kraliyet Zırhlı Tugayı'na atanan Lewis, sonrasında bildiği diller dolayısıyla istihbarat bölümüne tayin edilmişti. Oradan da Dışişleri Bakanlığının Orta Doğu meselelerine bakan bölümüne geçmiştir. Lewis, 1941-1945 yıllar arasında bu bölüme bağlı olarak çalışmıştır. Savaş bittiğinde 1945 yılında Kahire Üniversitesine geri dönmüştür. Lewis, çok farklı işlerle uğraşarak geçen altı yıllık süre sonrasında, akademik kariyerini sürdürmesinin kolay olmadığını belirtmektedir. Savaş yıllarında aldığı görevler sayesinde Orta Doğu hakkında bilgi ve tecrübelerinin arttığını ama bir araştırmacı ve akademisyen olarak mesleğini yeniden öğrenmek zorunda kaldığını vurgulamıştır. 1949 yılında daha 33 yaşında iken Londra Üniversitesi'nde o dönem yeni kurulmuş olan Yakın ve Orta Doğu Araştırmaları Bölümü kürsüsüne atanmıştır (Lewis, 1967/2008, s.5-6).

Savaş yıllarındaki görevleri sebebiyle Orta Doğu'da gündelik hayat ve siyaset hakkında yakından bilgi sahibi olmuştur. Orta Doğu ülkelerine yaptığı ziyaretler, krallar ve başka yöneticiler ve meslektaşları ile yaptığı görüşmelerin önemine değinmiştir. Bunların belki de hepsinden önemlisi Orta Doğulu öğrencileri ile beraberliğidir çünkü onlar gündelik yaşamla temasta kalmasını sağlamıştır (Lewis, 1967/2008, s.17).

1949 yılının sonbaharında Orta Doğu'ya üçüncü seyahatini gerçekleştirmiş olan Lewis bölgede durumun tanınamayacak kadar değiştiğini belirtmektedir. 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşları sonrasında Arap hükümetleri Yahudilerin ülkelerine girişlerine kısıtlamalar getirdiği için bu durum Lewis'in de inceleyebileceği mekânların sayısı azalmıştı (Lewis, 1967/2008, s.6). 1949'da Orta Doğu'yla ilgilenen Yahudi araştırmacı ve akademisyenlerin bölgede gidebileceği üç ülke vardı bunlar Türkiye, İran ve İsrail'di. Lewis, 1949-50 akademik yılını bu üç ülkede geçirebilecek şekilde düzenlemişti, zamanının çoğunu Türkiye ve İran'da geçirmişti. Başlangıç noktası olarak İstanbul'u seçmiş ve buradaki zengin kaynaklara kütüphane ve arşivlerde çalışarak ulaşmıştı. Arşivlerde çalışma izni elde etmesi Lewis için kendisini şanslı bulduğu bir konudur. Lewis, buralarda yaptığı araştırmaları ilk yayınlarına katkı

sağlaması ve akademik olarak ilerlemesi adına önemli görmekteydi (Lewis, 1967/2008, s.6).

1940 yılında *The Origins of Ismailism (İsmaili Mezhebinin Kökenleri)* başlığı ile doktora tezinin basımı gerçekleşmişti. Lewis, 1947’de Bağdat’ta kitabının Arapça çevirisinin yayımlanmasının kendisini mutlu ettiğini ardından Farsça ve Türkçeye tercüme edildiğini vurgulamaktadır (Lewis, 1967/2008, s.8). Bundan sonraki önemli yayını, Londra’daki yayınevinin ünlü ortaçağ tarihçisi Sir Maurice Powicke editörlüğünde olan kısa kitaplar dizisinin hazırlaması ve Lewis ’ten Arapların tarihini yazmasını talep etmesi ile gerçekleşmişti. *The Arabs in History (Tarihte Araplar)* Arapların tarihteki rolü hakkında deneme tarzında yazdığı daha önce bilinmeyen bir türe kaynaklık etmesi ve meslektaşları ya da akademisyenlere değil de okura hitap eder tarzda yazacağı bir kitap olacağı için Lewis’i oldukça heyecanlandırmıştı (Lewis, 1967/2008, s.9).

1950’ler süresince Türkiye üzerine çalışmalarını devam ettirmiş olan Lewis, çeşitli makaleler yazmakla beraber 1961 yılında kendisinin uluslararası akademik yazım alanında şöhret kazanmasını sağlayan *The Emergence of Modern Turkey (Modern Türkiye’nin Doğuşu)* adlı eserini yayınlamıştır (Şendil, 2020, s.53). 1960 yıllarında olan Arap-İsrail savaşları ile Filistin meselesi Lewis’in siyasi ve akademik hayatını etkileyen süreçlerdendir. İsrail-Filistin meselesinin ırkçılık çekişmelerinin mevcudiyeti sırasında İslam dininin etkinlik kazanması sonucunda Lewis 1972 senesinde *Race and Color in İslam (İslam’da Irk ve Renk)* adlı eserini yayınlamıştır (Şendil, 2020, s.54). 1980 yıllarında Lewis, aynı üretkenlikle çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde Yahudilerle ilgili birçok kitap yazmıştır. Bu çalışmalardan birincisi Benjamin Braude ile birlikte editörlüğünü yürüttüğü *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society (Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanlar ve Yahudiler: Çoğul Toplumun İşleyişi)* adlı çalışmadır. Bir sonraki çalışması ise *The Jews of Islam (İslâm Yahudileri)* olmuştur. Bir diğeri ise, *Semites and Anti-Semites (Semitizm ve Anti-Semitizm)* adlı kitabıdır (Oral, 2003, s.605).

1990 yılında yayınladığı “*The Roots of Muslim Rage*” (Müslüman Öfkesinin Kökleri) başlıklı makalesinde Lewis’, İslam ve Batı arasındaki çatışmayı “medeniyetler çatışması” şeklinde tanımlamıştır. Aralarındaki bu çatışmanın İslam’ın doğuşuna kadar gittiğini iddia etmiştir. Lockman, her ne kadar bu düşünceye sahip başkalarının da olduğunu vurgulasa da, 1990’larda bu dünya kavramsallaştırmasını popülerize etmek konusunda en çok çabalayan kişinin muhtemelen Samuel

Huntington olduğunu belirtmektedir (Lockman, 2010/2016, s.332-333).

Lewis, yaşı ilerlemesine rağmen okuyuculardan gelen yoğun talebi karşılayabilmek adına yeni kitaplar yazmaya devam etmiş, konferanslar vermiştir. Popüler okur kitlesi için nasıl yazacağını iyi bilen bir yazardı. 11 Eylül saldırıları sonucu kaleme aldığı eserleri onun entelektüel kimliğini zirveye çıkarmasını sağladı. Bu saldırılar sonucu kafası karışan Amerikalılar için Lewis'in kaleme aldığı yazılar rahatlatıcı ve kolay kabul edilebilir olmuştu. 2002 yılında *What Went Wrong? (Hata Nerdeydi?)* kitabını 2003 yılında ise *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror (İslam'ın Krizi: Kutsal Savaş ve Kutsal Olmayan Terör)* yayımlamıştı bu kitaplar oldukça popüler olmuş en çok okunanlar listelerine girmiştir (Şendil, 2020, s.57). Lewis'in bu iki çalışması, 11 Eylül sonrası dönemde kaleme alınmış eserler olduğu için ve bu eserlerde onun İslâm ve İslâm dünyası hakkında olumsuz değerlendirmeleri okuyucuların ilk anda gözüne çarpmaktadır (Oral,2003, s.606). Lewis, İngiltere'de Londra Üniversitesi'nde 1974 senesine kadar görevde bulunmuştur. 1974 yılında Princeton Üniversitesi'ne atması olması ile Amerika'ya yerleşmiştir. Aynı zamanda Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde de görevde bulunmuştur. Lewis'in Londra Üniversitesi'ndeki idari görevlerinden bir nevi kurtulması onu rahatlatmış Amerika'daki üniversitede akademik faaliyetlerine yoğunlaşma fırsatı bulmuştur (Lewis, 1967/2008, s.11).

Akademik araştırmalarına yoğunlaşmasının sonucu olarak sırasıyla İslam'ın Siyasal Dili, Ortadoğu'da Irk ve Kölelik, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Müslümanların Avrupa'yı Keşfi başlıklarında ilgilendiği konular ortaya çıkmıştır. Lewis, genel itibarı ile ilgi duyduğu konuları "Babil'den Dragomanlara" adlı kitabında şöyle özetlemektedir:

"İslam, Ortadoğu ile Hıristiyanlık ve Hıristiyanlık sonrası Batı arasındaki ilişkilere hep ilgi duymuştum. İslam'ın önce güneybatıdan, sonra güneydoğudan Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi ve Hıristiyanların buna karşılık düzenlediği fetihler, saldırılar; gerek Batılıların eylemlerinin gerek Batı Uygarlığının Ortadoğu halkları ve toplumları üzerindeki etkisi; Ortadoğu'nun bu etkiye verdiği, birbirini izleyen dönemlere yayılmış karşılıklar; iki tarafın birbirlerine dair algısı ve incelemeleri ya da inceleme eksikliği, bunlar hep ilgimi çekmişti." (Lewis, 1967/2008, s.12).

Bernard Lewis 1982 yılında Amerikan vatandaşı olmuş 1986 yılında emekliliği gelene kadar Princeton Üniversitesi'nde görev yapmıştır. 1990 yılına değin

Cornell Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır. Lewis kurucu üyeliğini yapmış olduğu, 1966 senesinde kurulan MESA (Middle East Association of North America) Kuzey Amerika Ortadoğu Araştırmaları Derneği'nde faaliyet göstermiştir. Ancak 2007 senesinde MESA'ya alternatif oluşturulmuş olduğu düşünülen ASMEA (Association for the Study of the Middle East and Africa) Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği'ni kurmuş burada faaliyet göstermiştir (Aktürk, 2014, s.10). Ona layık görülen bazı ödüllerden bahsedilecek olursa, Lewis'in eserleri özellikle Amerikalı Yahudi cemaati ile İsrail tarafından övgüyle karşılandığından dolayı Lewis'e 1974'te Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nden fahri doktora unvanı verilmiştir (Oral, 2003, s.605). 1978'te İsrail Teknoloji Enstitüsü'nün Harvey ödülüne layık görülmüştür.1990'da ise Amerika'nın en yüksek bilimsel derece olan Jefferson Lecturer in the Humanities ödülü verilmiştir (Aktürk, 2014, s.10).

Bernard Lewis'in Türkiye nezdindeki önemi, yalnızca Türkiye üzerine yaptığı çalışmalardan kaynaklanmaz. Lewis, sözde Ermeni soykırımı görüşlerinden ötürü ülkemizde "Türk dostu" olarak kabul edilmektedir. Onun Ermeni sorunu meselesindeki görüşleri ve görüşlerinden ötürü Fransız mahkemelerince cezalandırılması ve Türkiye'nin demokratik kimliğini vurgulaması, bölge ülkeleri için yegâne model olduğunu belirtmesi Türkiye'nin resmî politikaları ile birebir örtüşmektedir. Bernard Lewis, Türklerin bir Ermeni soykırımı gerçekleştirmediği bunun sadece Ermeni saldırılarına karşı verilmiş bir cevap olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Oral, 2003, s.606). Bu ve buna benzer fikirlerinden dolayı 1998 yılında Atatürk Uluslararası Barış Ödülüne layık görülmüştür. Bu ödül dönemin Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel tarafından takdim edilmiştir. Yine aynı nedenlerden dolayı 2002'de Amerika Atatürk Toplum Derneği (ASA) aracılığıyla, Lewis'e evrensellik ve barışı simgeleyen Atatürk ödülü layık görülmüştü ve bundan başka 1973 senesinde Türk kültürüne katkılarından ötürü Liyakat plaketine layık görülmüştür (Aktürk, 2014, s.11).

Said, Lewis'in Arapları ve İslam'ı teşhir etme, küçük görme, itibarsızlaştırma tasarısına kendini çok kaptırdığını ve sonuçta bir tarihçi, araştırmacı olarak Lewis'in sahip olduğu enerjisinin bile tükenmiş olduğunu vurgulamakta ve onu yöntem bakımından eleştirmektedir. Buna örnek olarak, Lewis'in 1964 tarihli kitabında "İslam'ın İsyanı" başlıklı makalesini on iki yıl sonra malzemesini yani içeriğini yeni bir yayına göre biraz değiştirerek "İslam'ın Dönüşü" yeni başlığı ile okurlara sunduğunu belirtmektedir. Said'e göre, Lewis'in bu değişim ile hedefinin, Müslüman toplumunun, niçin hala dize gelip İsrail hâkimiyetini kabullenmedikleri fikrini açıklamaya ve bu fikri okura dayatmaya çalışmasıdır (Said, 1978/2022, s.330). Said,

Lewis'in gerçeği çarpıtarak, yanlış benzetmeler kurarak ve gerçek fikrini açıkça ortaya koymadan bir takım yöntemler geliştirerek, cümlelerini serinkanlı bir biçimde düzenlediğini belirtmektedir (Said, 1978/2022, s.357). Ona göre Lewis'in eserlerinde telkin ve imaları ustacadır. Okuyucuya tarafsız yazım tarzının önemini öğütler ve güvenini kazanır fakat kendisi zaman zaman İslam toplumuna karşı yanlı yaklaşımlar sergilemektedir.

Lewis'in eserlerinden anlaşılacağı üzere onun araştırmacılığı bilinçli olarak politika odaklı idi. Başka bir deyişle Lewis akademik bilgi üretirken, bilgilerin devlet, özelde İngiltere devleti, siyasetlerine nasıl yardımcı olacağını göz önünde bulunduran bir araştırmacıydı. Lewis kendisine karşı yapılan sert eleştirilere bilimsel tarafsızlık vurgusu ile cevap vermiş olsa da, kendisinin bu denli devlet siyasetiyle yaklaşması ortaya koymuş olduğu eserlerin akademik geçerliliği ile eserlerin değerini etkilemiştir. Bu nedenle Orta Doğu üzerine yaptığı araştırmaları yöntem bakımından eleştirilmekte, oluşturduğu bilgiler ise küresel ölçekte Batı-Doğu eşitsizliğini ürettiği konusunda teşvik etmekle suçlanmaktaydı (Şendil, 2020, s.52). Aksine Lewis kendisini, İslam coğrafyası hakkında, ait olduğu kültürü temsil eden devletlerin siyasetlerine hizmet edebilmesi amacıyla, söz konusu olan coğrafyanın olumlu anlamda dönüşümüne yardımcı olabilecek bilgi üretmeyi amaç edinmiş bir kamusal entelektüel olarak görmektedir (Şendil, 2020, s.53).

Aile hayatı hakkında bilgi verecek olur isek Lewis'in 1947 senesinde Ruth Hélène Oppenhejm ile evlenmiş olduğunu ve bu evlilikten Melanie Elisabeth ve Michael John Bernard isimli bir kızı, bir oğlu olduğunu 1974 yılında ise eşinden boşandığı belirtilebilir (Aktürk, 2014, s.10). Bernard Lewis, 102 yaşında iken 2018 senesinde ABD'de vefat etmiştir.

2.1.2. Başlıca Eserleri

Lewis'in hayatı boyunca yaptığı araştırmalar, akademik çalışmaları ve çoğunluğunu bu çalışmalardan elde ettiği kitapları oldukça fazladır. Bunlardan başlıca önemli görülen bazılarının isimleri, yayım yılı sıralamasına dikkat edilerek aşağıda değinilmiştir.

The Origins of Ismailism, (İsmaililiğin Kökenleri) 1940.

The Arabs in History,(Tarihte Araplar) 1950.

The Emergence of Modern Turkey, (Modern Türkiye'nin Doğuşu) 1950.

Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire, (İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti) 1963.

The Assassins (Savaşçılar/Haşhaşiler) 1967.

Race and Color in Islam, (İslam'da Irk ve Renk) 1971.

The Muslim Discovery of Europe, (Müslümanların Avrupa'yı Keşfi) 1982.

Semites and Anti-Semites, (Semitizm ve Anti-Semitizm) 1986.

Islam and the West, (İslam ve Batı) 1993.

Cultures in Conflict: Christians, Muslims and Jews in the Age of Discovery, (Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler) 1995.

What Weng Wrong?, (Hata Nerdeydi?) 2002.

The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror, (İslam'ın Krizi: Kutsal Savaş ve Kutsal Olmayan Terör) 2003.

From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East, (Babil'den Dragomanlara: Ortadoğu'yu Yorumlamak) 2004.

Islam: The Religion and the People, (İslam: Din ve İnsanlar) 2008.

2.1.3. Bernard Lewis'in Tarihçiliği

Lewis, çalışmalarının son yüzyıldaki din, ulus ve toplum adına önemli değişiklikleri kapsadığını, bu konuları da hem küresel hem de bölgesel anlamda incelemiş olduğunu belirtmektedir. Toplumların ise geçirmekte olduğu uzun soluklu değişikliklere de yer verdiğini vurgulamaktadır. Bu konuların çoğunun yoğun tartışmalı konular olduğunu belirtmekte olan Lewis, bir söyleşi sırasında kendisine yöneltilen “Neden hep hassas konularla uğraşıyorsunuz? sorusunu şu şekilde cevaplandığını açıklamıştır:

“Sorunuzun cevabı kullandığınız metaforunda gizli. Bedenin hassas noktası, fiziksel ya da sosyal anlamda, bir şeylerin ters gittiği noktadır. Hassasiyet bedenin bize gönderdiği bir sinyaldir, bir şeylerin dikkat gerektirdiğine dair bir işarettir, ben de bunu vermeye çalışıyorum. Sorunuzun örtük olarak ifade ettiği üzere bazı konuların tabu olduğu görüşüne katılmıyorum.” (Lewis, 1967/2008, s.13).

Lewis bu soruya verdiği cevap üzerine araştırma konularına kısıtlamalar getirilemeyeceğini, özellikle bunun hassasiyet adı altında karşılaşılabilecek tabuları bu konuda yıkmak gerektiğini vurgulamaktadır. Batı’daki akademisyenlerin Batılılar da dâhil eleştiriye uğradığını, Orta Doğulu olmayanların Orta Doğu veya İslam tarihini incelemeleri, araştırma yapmaları, yazma haklarını sorguladıklarını belirtmekte ve bu düşüncelere karşı çıkılması gerektiğini düşünmektedir (Lewis, 1967/2008, s.14).

Lewis, meslektaşlarından nasıl bir yöntem kullandığına dair sorulara özel bir yöntem tercih etmediğini, İslam ve Ortadoğu tarihinin incelenmesinde diğer tarihi araştırmalarından farklı özel bir yöntemin olmadığını belirtmekle birlikte şöyle açıklamıştır:

“Tarih tarihtir; saiklerimiz farklı olabilir, amaçlarımız farklı olabilir, konumuz kesinlikle farklı olabilir, ama yöntem temelde aynıdır. Kendi tarihimizi incelerken bir yönteme başvurup başkalarının tarihini incelerken başka bir yönteme başvurmak riyakârlık olur. Kendinizin tarihi olsun, bir başkasının tarihi olsun ciddi bir tarih incelemesi aslı kaynaklara dayanmak zorundadır, bu kaynakların da orijinali incelenmelidir, tercümelemlerin, uyarlamaların ya da özetlemelerin süzgecinden geçmiş halleri değil.” (Lewis, 1967/2008, s.14).

Lewis’e göre süzgeçten geçmiş bu çalışmaların tamamı siyasî, ideolojik veya başka amaçlarda kullanılacak bir hale kolayca sokulabileceğinden ötürü çalışmaların hepsine dikkat edilmelidir. Çünkü ona göre bu çalışmalar, kaçınılmaz olarak süzen kişinin yani araştırmacının algılarını yansıtacaktır. Böylece bir araştırma için dil öğrenmek çıkarıcılık ve üstünlük anlamına gelmez, daha çok saygıdan ve entelektüel bir ilgiden kaynaklanan girişim olarak görülmelidir.

2.1.3.1. Lewis’e Göre Tarihçi ve Tarihçinin Yaşadığı Zorluklar

Lewis’e göre, “Bir tarihçi ne yapmaya çalışır?” sorusunun cevabı şöyledir; tarihçi en temel düzeyde ne olduğunu bulup çıkarmaya çalışır ve sonra biraz daha meseleyi araştırarak nasıl olduğunu bulmaya çalışır. Son olarak entelektüel hevesleri,

merak duygusu, hırsları güçlü ise neden olduğunu araştırıp bulmaya çalışır. Lewis, geçmişi anlamının en ilginç yanının bu olduğunu belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.14). Geçmişle yüzleşmek konusunda isteksiz davranan kişiler, ne bugünü anlamakta ne de geleceğe bakmakta başarılı olabilirler. Bu sebeple ahlaki ve mesleki görevleri geçmişteki gerçekleri ortaya çıkarmak ve bunu olduğu gibi açıklamak, sunmak olan tarihçilerin üzerinde büyük bir sorumluluk olmaktadır (Lewis, 2012/2015, s.6). Lewis, bu sorumluluğu yerine getirmek için elinden geleni yaptığını düşünmektedir.

Bilhassa yakın dönem ve güncel tarih araştırmaları tarihçinin karşısına özel sorunlar çıkarmaktadır. Lewis, belgelerin parçalı ve genellikle ikincil nitelikte olmasının yarattığı güçlüğü değinerek, tarihçinin kendi dönemindeki meselelere dair kendi bakış açısının da etkisinde kalabileceğini bunu çalışmasına yansıtabileceğini belirtmektedir. Şu sözleri ile eklemiştir: “Tarihçiler de dâhil, hepimiz kendi devrimizin, mekânımızın çocuklarıyız, ülke, ırk, toplumsal cinsiyet, din, ideoloji, ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişimizin belirlediği bağlılıklarımız, en azından eğilimlerimiz var.” Ona göre bir tarihçinin kendisine aynı zamanda okurlarına borçlu olduğu şey, yetenekleri el verdiğince nesnel olmak, adil olmaya çalışmak; bağlılıklarının ve ilgilerinin bilincinde olmak bunları hesaba katarak yeri geldiğinde düzeltme çabasında olmak; bir problemin farklı yönlerini, bir tartışmanın başka taraflarını, okuyucunun kendi bağımsız yargısını oluşturabilmesine izin verecek şekilde ele alıp sunmaya çalışmasıdır. Lewis’e göre bir tarihçi her şeyden önce meselelere önyargıyla yaklaşmamalı, konuları keyfi bir şekilde tanımlamamalı, sonuçları önceden belirlememeli ve ayrıca duygusallık yüklü bir anlatım yöntemi kullanmaktan kaçınmalıdır (Lewis, 1967/2008, s.15).

Bernard Lewis, kitaplarından birinin Arapça çeviri versiyonunda çevirmenin sunuş metninde kendisini samimi bir dost veya şerefli bir düşman olarak tarif edildiğini aktarır. Çevirmenin buna ek olarak, kendisinin hangi taraftan olursa olsun gerçekleri çarpıtmadan aktardığı veya silip atmadığı gözleminde bulunduğunu belirtmektedir. Lewis, bu tabirlerden memnun olduğu beyan etmektedir (Lewis, 1967/2008, s.16).

Lewis’e göre tarihi kullanmamak ve kötüye kullanmak ya da saptırmak başlıca karşılaşılan problemlerdendir. Bu konuya örnek olarak ABD’yi vermektedir. ABD’de çok sayıda araştırmacının, kütüphaneler dolusu kitap telif eden tarih yazarının bulunmasına rağmen kamuda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde tarih kavrayışının olmadığını belirtmektedir. Tarihe bu kadar uzak kalan toplumun, tarih

bilgisinin ve kavrayışının kişiyi hayrete düşürecek kadar kötü durumda olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1967/2008, s.637).

Tarihi kullanmama problemi yanında tarihin belli bir amaca hizmet etmesi görüşüne sahip olanlar tarafından kötüye kullanılmasına değinmiştir. Bu inanca sahip kişiler, tarihin eğitim sisteminde önemli bir konuma sahip olması gerektiği konusunda hemfikirdir ama nasıl incelenip öğretilmesi gerektiğine dair kendilerine mahsus fikirleri vardır. Bu konuda Lewis, çok eski devirlerde birbirleriyle çatışma içinde olan kabilelerin rakip ozanları tarafından söylenen rakip destanları olduğunu belirtmekte ve günümüzde de buna benzer bir tarih yazımı olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1967/2008, s.641). Modern zamanlarda ise, dönem dönem hangi fikirlerin oluşturulması gerektiğine karar veren bir grubun oluştuğunu ve onların tarihe yönelttiği tehdidi eleştirmektedir (Lewis, 1967/2008, s.642).

Lewis, özgür olan toplumlarda tarihçilerin sorgucu ve eleştirel yaklaşımı olduğunu şöyle belirtmektedir “Tarihçiler, kendi tarafını hep haklı, karşı tarafı hep haksız gösteren bir tarih anlatısına şüpheyle bakmayı, değişmez biçimde olmak insani oluşumların doğasında olmadığından, bu tür anlatıların dayandığı varsayımları sorgulamayı öğreneli çok oluyor.” Fakat durum özgür olmayan toplumlarda böyle değildir. O toplumlarda sorgulamaya nadiren izin verilir. Bugün de benzer bir yaklaşıma kurtuluş tarihi yazımında rastlandığını vurgulamaktadır. Bu yazım insanlığı ve bir kısmını kurtaran, gerçeğin ortaya konması şeklinde sunulan tarihtir. Lewis bu yazım tarzına, en bilinen örnek olarak tarihin dini versiyonlarını vermiştir. Bunlara ek olarak modern laik tarih versiyonları, liberal, komünist, milliyetçi ve vatansever tarih biçimlerinin de eklenebileceğini belirtmiştir. Bu tarih üslubunun vaazlar ve eğitim, şarkılar ile türküler, dini ve ulusal anma törenleri örnekleri ile genişletilebileceğini eklemiştir (Lewis, 1967/2008, s.643).

Eleştirel akademik tarihçilik, bilinçli ya da bilinçsiz, kişisel ya da kolektif şekilde yapılan uydurulmuş tarihi yani tarihi çarpıtma işini tespit edebilir. Lewis, tarihi kötüye kullanmak isteyen kişinin bir konu seçerek ve onu tanımlayarak, kimin, hangi dönemin tarihini yazdığını belirterek kolayca amacına ulaşabileceğini vurgular çünkü kişi kendine sadece bir başlangıç noktası koymaktadır. Lewis’e göre rastgele bir başlangıç noktası belli ölçüde yapaydır. “Tarih dikişsiz bir kumaştır, dönemlere ayırma ise tarihçinin işine gelen bir kolaylıktır; tarihsel süreçlere özgü değildir.” yorumuyla tarihin bütünsel bir bakış açısına bağlı kalarak incelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Farklı dönemler seçilerek ya da yaşanan olayın öncesini sonrasını ele almadan, iki farklı taraftan incelenmesi, olayın farklı yansıtılmasına dolayısıyla

tarihin çarpıtılmasına sebep olabilir (Lewis, 1967/2008, s.645-646).

Tarihçi bir iddiayı kanıtlamak üzere yola çıkmamalı, malzemesini amacı uğruna seçmemelidir. Ya da belli bir görüş üzerinden yorumlarda bulunmamalı, yalnızca kanıtın kendisini götürdüğü yere gitmelidir. Lewis, hiçbir insanın insanlık kusurlarından azade olmadığını bunların arasında tarihi sunuşunda ve algılayışında önyargılı olabileceğini belirtmektedir. Ona göre, eleştirel tarihçinin esas özelliği, gerçeklerden haberdar oluşu ile önyargılarına boyun eğmek yerine bu konuları saptayıp düzeltmeye çalışmasıdır. Tarihçi ancak bu şekilde bilinçli olur ve tarihi çarpıtmadan aktarabilir (Lewis, 1987/2023, s.46-47).

Lewis, tarihçinin araştırma konusunu seçerken ilgilendiği dönemin yanında araştıracağı bölgeyi de iyi tanımlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bölgenin doğru tanımlanmaması araştırmanın perspektifini etkileyerek sonucunun çarpıtılmasına sebep olabilir. Örneğin bir kişi, İngiltere'nin tarihini mi yoksa Britanya'nın mı tarihini yazacaktır? Türkiye'nin tarihini mi, ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini mi? Lewis, bu ayrımlara dikkat edilerek araştırma yapılmasını önermiştir (Lewis, 1967/2008, s.646). Yani Lewis'in görüşlerinden anlayacağımız üzere, araştırma yapacağımız hadisenin öncesi ve sonrasına dikkat etmemek, dönemi ve bölgeyi iyi tanımlamamak tarihi uydurmaya ya da tarihi çarpıtmaya sebep olabilir.

Kanıtların erişilebilir olması da belli bir ölçüde araştırmanın sonucunu belirleyen bir gerçektir. Mesela iki ülke arasında, arşivlerinin kapalı olduğu ve kapalı bir görüşe sahip bir toplum ile her şeyin açıkça tartışılabildiği, arşivlerinin herkese açık olduğu toplum arasında yaşanmış olan bir çarpışmanın tarihi incelenecek olursa tarihçi, konuyu mecburen elindekilere ve erişilebilir olanlara dayanarak inceleyecektir. Tarihçi olayı çarpıtmak, yanıltmak gibi bir niyete sahip olmadan anlatmaya çalışsa bile arşivleri kapalı olan toplum karşısında tek taraflı biraz çarpık ve yanıltıcı bir tablo ortaya çıkartabilir (Lewis, 1967/2008, s.647).

Lewis, tarihi uydurma işinin gizleme ile desteklenen amnezi ile de olabileceğinden bahsetmektedir. Bu gizleme metodu tatsız dönemlerin bilinçsizce unutulması veya utanç verici anların bilinçli olarak bastırılması şeklinde açıklanabilir. Lewis, gizleme işinin zaman zaman kanıtların imha edilmesi ile desteklendiğini belirterek İsviçre bankasının Nazi dönemine ait mevduat kayıtlarını imha etmesini planlanmış bir amnezi olarak örneklendirmiştir (Lewis, 1967/2008, s.647). Lewis, tarihi uydurma çeşitlerine değindikten sonra nasıl aktarıldığını

açıklamıştır. Bunun ülkeden ülkeye, rejimden rejime değişiklik gösterdiğini vurgulamış ve düzmece tarihi yaymanın en etkili yolunun zor kullanmak olduğunu belirtmiştir. Zora başvurma tarihi çarpıtmanın etkili yöntemlerinden olsa bile daima mümkün değildir. İkinci iyi yöntem ise sindirme, yıldırma. Bunun da oldukça etkili olacağını belirtmiştir. Lewis, geriye kalan yolların baskı başlığı altında toplanabilecek yöntemler olduğunu söyler. Bunlar toplumsal baskı, burslar, atamalar, terfiler, kişiye ülke ziyaret etmesi için vize verilip verilmemesi, bir araştırmacıya ülkeyi araştırma izni verilip verilmemesi gibi sıralanabilir. Bütün bunlar tarihsel öğretim ve yazım ekolünün güvence altına alınabilmesi için sık sık başvuru silahlarıdır (Lewis, 1967/2008, s.648-649).

Tarihin saptırılmaya, çarpıtılmaya ve yanlış sunulmaya çok yatkın olduğunu belirten Lewis, her ne olursa olsun peşinin bırakılmaması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bizler tarihten vazgeçersek tarih, tarihi çarpıtıcıların eline geçer ve sömürülür. Daha da ciddi olarak, tarihin asla bir kenara bırakılmaması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ne söylenirse söylensin şimdiyi şekillendiren geleceği etkileyecek olan tarihsel sürecin devam ettiğini hatırlatır. Lewis'e göre, geçmişte ne olduğu hakkında bir bilgimiz olursa, şimdi ne olduğunu anlarız ve aynı zamanda bundan sonra olacak olayların geleceği nasıl etkileyeceği hakkında daha çok bilgi sahibi olma şansımız olabileceğini söylemektedir (Lewis, 1967/2008, s.651).

“Geçmiş değişmez, ama geçmişi algılama biçimimiz sürekli değişir, her kuşak geçmişi kendi ilgileri ışığında, kendi becerileri ölçüsünde inceler.” (Lewis, 1967/2008, s.652). Lewis bu düşüncesi ile tarihin incelenmesinde kişilerin yaşadığı dönemlerin ve etkisinde kaldığı fikirlerin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacının tarihe sorduğu soruların bugün içinde yaşadığı dönemden, zihnini meşgul eden şeylerden kaynaklandığını ve kuşaktan kuşağa, gruptan gruba farklılık gösterdiğini belirtmiştir (Lewis, 1967/2008, s.654).

Ona göre tarihin incelediği kısımlar eskiye göre oldukça zenginleşmiştir. İlk ve en basit biçimde tarih yazım tarzı, siyasi ve askeri olayların kayıt altına alınması şeklindeydi. Daha sonra araştırmacılar, bunlara ek olarak çalışmalarını kültürel ve entelektüel, dini ve bilimsel alanda ekonomik ve sosyal tarihi de içine alacak şekilde genişleterek incelediler. Lewis, bunların hepsinin tarihin karmaşıklığını ve aynı zamanda değerini de muazzam ölçüde arttırdığını düşünmektedir (Lewis, 1967/2008, s.653).

Lewis, eski dönemlerde bir ülkenin, toplumun, cemaatin kendi tarihi ile

ilgilenmesinin yeterli görüldüğünü belirtmiş, günümüzde ise bu tarih algılamaya biçiminde değişiklik olduğunu vurgulamıştır. Ona göre artık kişiler kendilerinden başka ülkeler ve ulusların yanında farklı kültürlerin, medeniyetlerin var olduğunu bilincindedir. Modern zamanlarda ise farklı görülen tüm ulusların ve kültürlerin birbirleriyle iletişim kurmak durumunda kalabileceğini belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.655).

Lewis bu sözleri ile farklı kültürleri tanımaktan geri durmamak gerektiğinin üzerinde durmuştur. “Bugünkü sorunlarımızın hiç de azımsanmayacak bir bölümü, bu farklılıkları kabul edememekten, hatta görememekten, bir zamanlar uzak ve yabancı olan bu toplumların hayat tarzına dair bir anlayış kazanmaktaki yetersizlikten kaynaklanıyor. Bu toplumlar artık uzak değil, yabancı olmamaları gerekiyor.” (Lewis, 1967/2008, s.655-656). Ona göre, insanların bir arada yaşamayı öğrenmeleri gerekiyor, modernleşme ile beraber farklı toplumların sürekli temas halinde olduğunu ve birbirlerine yabancı kalmamaları, etkileşim içinde olmaları gerektiğine değinmektedir.

“Tarih, kolektif hafızadır, insan toplumlarına rehberlik eden deneyimdir ve bu rehberliğe fena halde ihtiyacımız var.” (Lewis, 1967/2008, s.656). Görüşüyle Lewis, tarihçilerin önemine ve tarihin gelecek nesiller için rehber niteliğinde olduğuna değinerek, tarihin izine ihtiyacımız olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.4. Bernard Lewis'e Göre İslam Tarih Yazımı

Lewis İslam âleminde tarihle ilgili literatürün incelendiğinde, diğer medeniyetlere göre muazzam zenginliğe ve çeşitliliğe sahip olduğunu vurgular. İslam dinin başından beri tarihe çok önem verdiğini hatta dünyanın çoğu bölgesinde güvenilir tarih yazımının, İslam'ın yayılması ile başladığını belirtmektedir. Lewis'e göre İslam'da ortaya çıkan ilk tarihle alakalı yazılar, genellikle kahramanlıklarla ilgili türdendir. Bunlar destanlar, savaş anlatıları, kahramanlık hikâyeleri ve İslam öncesi Arabistan toplumunda yaşanan büyük savaşları konu edinen hikâyelerdir. Bu hikâyeler ve destan edebiyatı zaman içinde Magazi'ye yani savaşları konu edinen hikâyelere, onlar da Futûh'a yani fetihleri konu edinen hikâyelere dönüşmüştür. Lewis bunların geleneksel tarzda Arapların kahramanı da olan Hz. Peygamber'in biyografisinin önemli bir kısmını oluşturduğunu vurgulamıştır. Ona göre destansı tarih yazımının büyük ölçüde en önemli devirleri, ilk devirlerdir. Çünkü bu devir anlatıları, Peygamber'in ve ehlibeytin İslam topraklarının genişlemesine vesile olduğu savaşların destansı tarih yazımını içerir. Sonraki devirlerde de bu tarihsel

yazım biçimi devam etmiş ve genel olarak bazı kahraman kişilerin cihadları ve yaptığı işleri konu edinmiştir. Lewis bu kahramanlık edebiyatının sonraki devirler için önemli olduğunu, yöneticilerin başarılarının bu destanların aktarımıyla unutulmamasını sağlandığını belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.674-675).

Bununla beraber klasik İslami devirde, daha kitle iletişim araçlarının radyo, televizyon veya gazetelerin bulunmadığı dönemde, yöneticilerin yönettiği topluma hitap etmede iki yolu olduğunu, bunların şiir ve yazıtlar aracılığıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Yazıtların herkes için olduğunu ama şiirin daha etkili bir tür olduğunu belirtir. Şair kaleme aldığı konularda kimi zaman yöneticilerinin başarılarından, efendisinin büyüklüğünden methiye ve kaside biçimde bahseder, bu mısralar kimi zaman ise eleştirel bir yaklaşım olan hiciv biçimini kullanarak kaleme alınır (Lewis, 1967/2008, s.676).

Lewis galibiyet mektuplarının ise daha resmi bir üslup taşıdığını, bu mektupların Osmanlı devirlerinde fetihname adı altında geliştiğini belirtmektedir. Bir Osmanlı sultanının bir savaştan galip olarak çıkması sonucu sultan bir tarihçi tutar ve bu tarihçi zaferi oldukça ihtişamlı bir şekilde kaleme alırdı. Yazılan bu fetihnameler bir nevi haberleşme vasıtası görür ve diğer Müslüman yöneticilere gönderilirdi. Tarih yazımı türlerinden bir diğeri ise, geçmişten gelen olayların uygulamaların bir araya toplanılması ve kaydedilmesidir. Bu uygulamada tarihçi içtihat derleyicisi vazifesi görüyordu. Lewis ilk devirlerde bu yazım tarzına sünnet yaklaşımı denilebileceğini ve Hz. Peygamberin uygulamalarını ve söylediklerini kapsayan hadis anlatılarını kapsayabileceğini belirtmektedir. Bu anlatıların amacı usul kurallarını topluma kazandırmak ve Peygamberin yaptıklarının doğru kabul edilip kişilerin onu örnek alması gerektiğidir. Müslümanlar için hüküm kabul edilebilecek sünnetlerin varlığı ve onların doğru aktarılması çok önemliydi. Lewis'e göre bu konu, tarihçilerin o zamana kadar dünyada bilinen her şeyin üstünde karşılaştırmalı yöntem geliştirmesine neden olmuştur. Çünkü aynı olayın ilk dönemlerden beri farklı versiyonlarının ortaya çıkması, onların doğruyu bulmak için eleştirel olarak kaynak araştırması ilmi gerçekleştirmelerini sağlamıştır (Lewis, 1967/2008, s.676-677).

Lewis'e göre İslami tarih literatüründe biyografik literatür diğer yazım türleri kadar olmasa da önemli bir yere sahiptir. Ona göre, biyografi yazım türü hadis anlatılarının devamı niteliğindedir. Bu durum anlatılanların güvenilirliğini sorgulamak ve gerçekliğini doğrulamak amacıyla zorunlu olarak oluşmuştur. Bunun dışında biyografiler iki ayrı çeşit biçiminde şehitlerin ve ermişlerin hayatını anlatmakta idi. Bu iki tür de Sünnilerin genel tarih yazım tarzı dışında kalmaktadır.

Şehitlerin hayatının konu edinildiği biyografiler Şii kaynaklı, ermişlerinki ise aslen Sufi kaynaklıdır. Şiiilerin tarihe bakış açısı ile Sünnilerinki farklıdır. Şiiiler tarihi, Sünniler gibi dinen merkezi bir öneme sahip görmezler. Çünkü Şiiiler, Halife Hz. Ali'nin katledilmesi ve oğlu ile halefinin geri çekilmesi sonucunda tarihin öğretilerle bir yanının kalmadığını, uzun suçlar, baskılar ve yanlış işlerden ibaret olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünce Şiiilerin tarih yazımına farklı bir nitelik kazandırmakta kendilerine özgü alışılmadık yazım tarzının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Şiiiler, şehitnameler yani Ebu Talib'in soyundan gelenlerin arasında öldürülmüş olan kişilerin kayıtlarını almış, Sufiler ise azizeler hakkında derlemeler yapmıştır. Lewis, bu tarz alanlar dışında biyografi türünün İslam âleminde sınırlı olduğunu belirtmektedir. Farklı toplumlarda özellikle Avrupa'da rastlanılan yöneticilerin biyografilerine İslam âleminde rastlanmadığını, en meşhur, en faal yöneticilerin bile uzun uzadıya biyografilere konu olmadığını bu konunun kendisini hayrete düşürdüğünü belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.678-679).

Lewis, İslam âleminde kişisel bilgiler edinmeyi zorlaştıran Müslüman aile yapısının var olduğunu vurgular. Bu nedenle biyografi yazarlarının ihtiyacı karşılanmadığı için bu türün örneklerine rastlanmaması olağan bir durum olarak kabul edilir. İslam âleminde diğer toplumlarda kolay ulaşılabilir olan yöneticinin aile yapısı, yöneticinin annesi, yetiştirilme tarzı ve gençliği hakkında bilinmezlik vardır. Bu konu biyografi yazımını güçleştirmektedir (Lewis, 1967/2008, s.679). Biyografi yazılırken kişi hakkında önemli detayların eksik kalması bu yazım türünün gerçekleştirilememesine sebebiyet verdiği için Lewis, İslam toplumundaki bu eksik bilgiler nedeni ile biyografi yazım türünün gelişmediği sonucuna ulaşmaktadır. Lewis 'in eleştirdiği bu konu aslında İslam dünyasında yöneticilerin, kendilerine verilmiş olan bu hilafetin başarılarının Allah sayesinde olduğu ve dindarlıklarından ötürü kendilerini ve aile yapılarını ön plana çıkarmamak istemelerinden kaynaklanabilir. Meseleye bu tarafından yaklaşılması İslam âlemi yönetici kesiminin biyografilerinin eksikliğini açıklanmasına yardımcı olmaktadır.

Müslümanların tarih yazımı konusunun ne olduğu hakkında Lewis, İslami yaklaşım, Ortaçağların yaklaşımı ve daha sonra Avrupalıların yaklaşımı arasında çarpıcı zıtlıklar olduğunu belirtmektedir. İslam âleminde ulusların tarihinin olmadığını ve örneğin Arapların, Türklerin tarihinin olamamasının fark edilen eksikliklerden olduğunu vurgular. İslam âleminde birçok ülkenin tarihine rastlanmaz, rastlandığında ise bunlar gerçekten şehir tarihleridir. Mesela bir Mısır tarihi genel olarak Kahire tarihi anlamındadır, bir Suriye tarihi de genellikle Şam şehrinin tarihidir. Ülke tarihleri yerine şehir tarihine yoğunlaşmış ve bu şehirlerin yerel

tarihleri çoğunlukla biyografik tarzda yazılmıştır. Lewis'e göre bu şekilde yazım tarzına sahip olması evrensel olarak bir tarih anlayışı olmasından kaynaklanmaktadır ve Müslümanlara göre bu tarih, İslam tarihidir. Bu sebeple İslam tarihi hanedanlık tarihleri ve çok büyük bölgelerin tarihi olarak bölünmüştür. Örnek olarak Müslüman İspanya tarihi ile Orta Asya'nın tarihinin mevcut olduğunu söylemektedir (Lewis, 1967/2008, s.680).

Müslümanların tarih yazımında ötekinin yani başka ulusların, ülkelerin, dinlerin tarihine bakış açısı hakkında Lewis, İslam öncesi medeniyetlerin ötekine karşı ilgisiz kaldığını düşünmektedir. Lewis, Kur'an-ı Kerim'in önceki tarihlere dair unsurlar taşıdığını belirtir, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler ve çeşitli uluslar ve yerler hakkında bilgi bulunduğunu vurgulamıştır. Merkezi önem taşıyan yerlerin İslam dinini kabul etmesi sonucu İslam öncesi geleneğin bu denli unutulması Lewis'e göre oldukça şaşırtıcıdır (Lewis, 1967/2008, s.680-681). Daha sonra Osmanlılar zamanında sürecin olumsuz sonuçları, düşmana dair yani öteki hakkında bilgi sahibi olma arzusu doğurmuştur. Fakat bu durumda bile ötekine dair ilginin az olduğunu vurgulamaktadır. Lewis, dış dünyaya olan merak duygusunun İslam dünyasının temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönemlerde artış gösterdiğini belirtmektedir. Osmanlılar, dış dünyanın tarihine XIX. yüzyıl başlarından itibaren yoğun bir ilgi göstermeye başlamış bu yönde Batı dillerinden çeviriler yapılmış, daha önce biyografi tarih yazım geleneğinin neredeyse olmadığı İslam yazım tarihinde kişilerin biyografilerine olan ilgi artmıştır (Lewis, 1967/2008, s.682-683).

Bernard Lewis, İslam dünyasında tarihin ve tarihçilerin amaçlarını üç kısımda açıklamaktadır. İlki geçmişi incelemek ve geçmişte neler olduğunu kavramaya çalışmak, bunu açıklamak ve anlatmaktır. En temel ve en önemli amacın bu olduğunu, İslam'ın tarihin doğruluğuna dinen merkezi önem atfetmesinin nedeninin bu olduğunu belirtmektedir. Bu konuya Osmanlı vakanüvislerini örnek vermiştir. Onlar sultan tarafından görevlendirilmiş, dönemin olaylarını kaydetmekle yükümlü saray görevlileri olarak çalışmışlardır. Burada üzerinde durduğu konu, vakanüvislerin son derece samimi bir anlatım tarzlarının olmasıdır. Yaşanan başarısızlıklar ve yenilgileri açık bir şekilde anlattıklarına değinmektedir. İkinci amaç ise, başarıları tekrarlamak, hatalardan ders çıkarmak için geçmişteki kişilerin ne yaptığını öğrenmektir. Bu konuya örnek olarak Müslüman tarihçilerin eserlerinin bazılarının başında "örnek alınacak şeyler" anlamında "ibar" kelimesi kullanıldığını vermektedir. Üçüncü amacın, meşrulaştırmak, haklı çıkarmak, ilan, teşvik, ikna, telkin etmek olduğunu söylemektedir. Lewis, modern öncesi zamanlarda tarihçilerin

genelde her şeyi olduğu gibi anlattığını, modern dönemlerde ise özellikle milliyetçilikle ve milliyetçi tarih yazımı ile örtmece yazım tarzının başladığını belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.683-684).

Son olarak Lewis Müslüman olmayanların İslam tarihini araştırabilmesi gerektiği konusunda fikrini beyan ederek, tarihin onu yapan kişilere ait bir mülk olmadığını ve diğerlerinin de onunla ilgilenmesine, incelemesine izin verilmesi gerektiği görüşünü savunduğunu dile getirmektedir. Tarihin incelenmesi gerektiği konusunu şöyle ifade etmektedir:

“Kendi tarihimizi öğrenmemiz bize yeter, bizim için gerçekten önemli olan budur. Neden sıkıntıya girelim? Ben yine de sıkıntıya girmemiz gerektiğini düşünüyorum, hepimiz değil belki ama kuşkusuz birçoğumuz bu sıkıntıya girmeli. İslam tarihi insanlık tarihinin hayati önem taşıyan temel bir parçasıdır, öyle ki o olmadan kendi tarihimizi bile tam olarak anlamamız mümkün olmaz.” (Lewis, 1967/2008, s.685).

Görüşüyle İslam tarihinin önemini vurgulamakta ve insanla ilgili olan her şeyin herkese ait olduğunu, farklı milletlerin tarihinin incelenmesinde geri durulmaması gerektiğini belirtmektedir.

İslam tarihini araştırırken Batılıların bu görevi kılı kırk yararcasına, titiz ve eksiksiz bir biçimde yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Hiç kimsenin önyargılarından tamamen kurtulmasının mümkün olmadığını belirtirken, bunun için araştırmacının elinden geleni yapması gerektiğini, bunun da belgelerin, yazıtların, sikkelerin ve diğer malzemelerin incelenmesini sağlayacak yeni bilimlere kullanarak “geçmiş daha iyi kavramaya çalışmak” anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

Lewis’e göre Batı dünyası, İslam tarihini incelerken üç aşamadan geçmiştir. İlkinde tarihçilerin kendilerine söylenen her şeye inandığını, ikincisinde ise özellikle XIX. yüzyıl akademisyenlerinin eleştirel yöntemi kullandığını belirtmektedir. Onlar Müslüman tarihçilere de Batılılara davrandıkları gibi yaklaşmışlar, aynı olayın farklı sunumlarını bulmaya çalışmışlardır. Üçüncü son aşama ise Batılıların neredeyse bildikleri her şeyi tümüyle inkâr ettiği, her şeyin yalan, uydurma olduğuna inandıkları aşamadır. Bunları belirten Lewis, kendisinin bu fikirde olmadığını savunmaktadır. Ona göre, eleştirel ama yıkıcı olmayacak, herkesin paylaştığı bir insanlık tarihini daha iyi anlaşılacak, dengeli bir yaklaşım bulunması gerektiğini eklemektedir (Lewis, 1967/2008, s.685-686).

2.2. BERNARD LEWİS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA İNANÇ

Genel olarak Orta Doğu toplumlarının geçmişlerini, kültürlerini, siyasi ve düşünce yapılarını inceleyen Bernard Lewis, bazı konuların üzerinde daha çok durmuş, yakından incelemeye almıştır. Bu bölümde Lewis'in gözünden İslam inancı, doğuşu ve yayılışı konularına ve diğer dinlere mensup kişiler ile ilişkilerine değinilmektedir. Lewis'in kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre genel olarak diğer dinlere mensup toplumlar içerisinde Yahudilik baskın olmakta ve İslam dini farklılıklarına değinilmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda, İslam ve Yahudi dinine mensup kişilerin ilişkileri ve karşılaştırmaları ağır basmakta ve Lewis'in İslam medeniyeti hakkında düşüncelerine yer verilmektedir.

Lockman, Lewis'in yıllar boyunca araştırmalarında tutarlılık gösterdiğini onun araştırma konularının İslam medeniyeti ve kavramsallaştırması üzerine olduğunu belirtmektedir. "Ona göre İslam daima, asli nitelikleri ve tarihi yörüngesi "klasik" dönem metinlerinden çıkartılabilecek ve gerçekte değişmemiş, değişmez bir medeniyettir; ve öyle de kalmıştır..." (Lockman, 2010/2016, s.257).

2.2.1. İslam ve Diğer Dinler

"Güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" manasındaki emn (emân) kökünden türemiş olan îmân "güven duygusu ile tasdik etmek, inanmak" demektir. "Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek" anlamındaki akd kökünden türemiş olan i'tikâd ise "iman" karşılığında kullanılmaktadır. Terim olarak iman çoğunlukla "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanmaktadır. Bu inanca sahip olan kişiye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyet ile yerine getiren kimseye de müslim denir. Ayrıca Türkçe'de müslim sözcüğünün Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müslimân) aynı anlamda kullanılmaktadır. İbrânîce'de iman emunah kelimesinde karşılık bulur. Bunun benzerleri Ahd-i Atîk'te Tanrı'ya iman ve insanlara güvenmeyi ifade etmiştir. Ahd-i Atîk'te her şeyi gören ve bilen, mutlak güç sahibi olan, eşi-benzeri olmayan Tanrı'yı sevmek ve sadece Tanrı'ya itaat etmek emredilmiş olup, Tanrı'nın mesajını insanlara ulaştıran peygamberlere uyulması istenmiştir. Hristiyan geleneğinde ise "emunah"ın çevirisi Grekçe pistis kelimesi ile beraber yakın anlamda olan Latince fides, confessio, dogma kelimeleri kullanılmıştır. Hristiyanlık inancına göre iman, "ilâhî vahiy yoluyla gelen ve kilise tarafından doğru olarak takdim edilen öğretileri (dogma) kabul etmek" şeklinde tanımlanabilir (Sinanoğlu, 2011, 23:1).

İslam'da yaratıcı, insan bilincinin merkezindedir. İslam yaratıcıdan insana akıl, irade ayrıca vicdan verdiğini öngören, insanın iyi ile kötüyü özgür bir biçimde seçme iradesinin olduğunu kabul edenlerin yoludur. İslam, dinlerden bir din değil, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği insanlıkla yaşıt, ortak değerler ile doğrular dizgesinin adıdır (İslamoğlu, 2014, s.20).

“Kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarına gelen silm (selm) kökünden türemiş olan İslâm'ın etimolojisini yapan âlimlerin ilklerinden İbn Kuteybe bu kelimeyi “boyun eğmek ve iradî olarak uymak suretiyle barış ortamına girmek”, İbn Manzûr ise “boyun eğmek (inkıyâd) ve itaat etmek” şeklinde açıklamıştır. Diğer kaynaklarda da genellikle bu açıklamalar tekrar edilerek, “sulh ve selâmet gayesiyle boyun eğmek, tâbi ve teslim olmak” anlamları öne çıkarılmıştır. İslâm'ın sözlük anlamındaki inkıyâd ile itaat her ne kadar mutlaksa da kelimenin örfteki kullanımı yalnızca “doğruya ve hakka uyma” mânasına gelir. Yanlışa ve kötüye boyun eğme şeklinde bir teslimiyet İslâm'a aykırıdır ve isyan olarak nitelendirilmiştir (Sinanoğlu, 2000, 22:212).

İslam dini cemiyet içinde zıt sınıflara ait kişileri (efendi-köle, zengin-fakir, erkek-kadın...) tek bir iman etrafında birleştiriyor ve daha ilk günlerden itibaren sınıfsız ideal bir toplumun temellerini atıyordu (Daryal, 1999, s.108). Müslümanların korunma altında oldukları kutsal cemaate ümmet denildi, yani bu da müminler topluluğu demektir. Ümmete katılıp katılmamak kendi isteklerine bağlı idi. Çünkü Kuran "dinde zorlama yoktur" demiştir (Kur'an- Kerim, el-Bakara 2/256). Bir kez iman edildiği zaman, sonsuza kadar Müslümanlık taahhüt edilmiş olur ve Müslümanlık sonradan da inkâr edilemezdi. Yani İslam'a katılmak kolay ama ayrılmak ise imkânsızdı (Lindholm, 1996/2004, s.137).

Peygamber (peygām-ber/peyâm-ber) sözcüğü Farsçadır. “Haber getiren” anlamındadır. Eski Türkçede karşılığı ise yalvaçtır (yalavaç), fakat peygamber sözcüğü erken dönemde Türk diline geçip yerleşmiştir (Yavuz, 2007, 34:257). Yüce Allah, bazı kullarını seçip kendisiyle diğer kulları arasında aracı kılmıştır. Peygamberlerin beşeri özelliklerinin dışına çıkan bazı ilahi halleri vardır. İdrak etme güçlerinde, öfke ile şehvet gibi bedenî hallerden uzak durmak açısından rabbani yönleri, beşeri yönlerine ağır basmaktadır. Yüce Allah'tan aldıkları bilgilerin sonucunda bütünüyle ibadete ve Allah'ı zikretmeye yönelir ve fitri özellikleriymiş gibi insanları daima hidayet yoluna çağırırlar (Şulul, 2015, s.166-167).

Kur'an-ı Kerim'de bir kısım peygamberlerden bahsedilmiş, bir kısmından ise hiç bahsedilmemiştir (Kur'an-ı Kerim, el-Mü'min 40/78). Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise Hz. Muhammed'dir (a.s.). Tarihte bazen art arda, bazen aynı zaman dilimi içerisinde, bazen ise kısa veya uzun zaman aralıklarıyla peygamberler gönderilmiştir (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2/87; el-Maide 5/19,46; el-Mü'minûn 23/44; Yasîn 36/6).

İslam, Hz. Muhammed ile başlamamıştır. Kur'an'a göre İslam, insanlıkla yaşıttır. Allah bir olduğu ve insanlık da bir olduğu için, insana verilen görev ve misyonda "bir" dir. Bu sebeple ilk peygamberden son peygambere kadar Allah'ın indinde kabul olan din de tektir. Belki zamana ve toplumun karmaşıklığına uygun olarak ibadetler, bazı haramlar ve helaller de farklılaşmış ve yerleşmiştir. Fakat İslam öğretisinin inanç ve esasları hiç değişmemiştir (İslamoğlu, 2014, s.22).

Peygamberlere verilen vahiyler birbirini teyit etmiştir ve son Nebi ve Resul olan Hz. Muhammed'in getirdiği Kur'an ise tüm peygamberleri ve ayrıca ilahi kitapları doğrulayıcı olarak onlara şahitlik etmiştir (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara 2/89,101; Âl-i İmran 3/3-4,81). Tüm Nebi ve Resuller, insanların sorumlu tutulduğu konularda bir bahane ileri sürmelerine mahal vermeyecek şekilde Allah'ın emirlerini onlara tebliğ etmişlerdir (Kur'an-ı Kerim, en-Nisâ 4/41, 165; el-Azâb 33/46).

"Kur'an-ı Kerim'de kendilerinden Nebi ve Resul diye bahsedilen peygamberler şunlardır: Hz.Adem, Hz.İdris, Hz.Nuh Hz.İbrahim, Hz.İsmail, Hz.İshak, Hz.Ya'kub, Hz.Yusuf, Hz.Lût, Hz.Hûd, Hz.Salih, Hz.Şuayb, Hz.Zülkifl, Hz.Musa, Hz.Harun, Hz.İlyas, Hz.Elyesa, Hz.Yunus, Hz.Eyyüp, Hz.Davud, Hz.Süleyman, Hz.Zekeriyya, Hz.Yahya, Hz.İsa ve Hz.Muhammed." (Şulul, 2015, s.168-169).

Yüce Allah, tüm Nebi ile Resulleri dini ve dünyevi konularla ilgili bilgileri, buyrukları vahiy yolu ile bildirip bunları insanlara tebliğ etmelerini emretmiştir ve onlar da aldıkları vahiylerin Allah'tan geldiğine ilişkin zorunlu bilgiye sahip olmuşlardır. Yüce Allah, Hz. Musa'ya Tevrat'ı, Hz. Davud'a Zebur'u, Hz. İsa'ya İncil'i ve Hz. Muhammed'e Kur'an'ı indirmiş, bunların tümüne iman etmeleri gerektiğini haber vermiştir (Kur'an-ı Kerim, el-Araf 7/157-158; Yunus 10/57). Zira bütün peygamberler, Tanrı'ya kayıtsız şartsız teslim olup onun buyruklarına koşulsuz uyan kimselerdir (İslamoğlu, 2014, s.22). Peygamberler, her ölümlü insan hangi yasalara tabi ise onlar da o yasalara tabidir. Onlar da doğarlar, yerler ve içerler, üzülüp sevinebilirler ve son olarak hastalanıp ölebilirler ya da öldürülebilirler.

Ömürleri Allah davasına adanmış, Allah adamıdırlar (İslamoğlu, 2014, s.52).

Tek tanrılı dine mensup toplumlardan olan Yahudilik, yayılımı ve etkilediği çoğunluktan ötürü dünya dini özelliği taşımıştır. Bunun yanında etkilediği toplumlar için hem milli hem evrensel unsurlar barındırmış, inanç sistemi dışında hayat tarzı ve dini-etnik kimliği ifade etmiştir (Gürkan, 2021, s.15). Yahudi kültüründe Yahudi toplumunu ifade etmek için yaygın üç farklı tanımlama kullanılmıştır: İbrani, İsrail ve Yahudi bunlar dışında Musevi ve İsrailoğulları tabiri de karşımıza çıkmaktadır. “İbrani” adı yaygın fikre göre İbrahim’in atası Eber’e, “İsrail” adı İbrahim’in torunu olan Yakub’a, son olarak “Yahudi” adı ise Yakub’un oğullarından Yehuda’ya dayandırılır. “İbrani” adı da yaygınca etnik açıdan İsrailoğulları toplumunu nitelendirmek için kullanılmıştır. Babil sürgününden sonra yaygın kullanılmaya başlanan “Yahudi” adı daha çok kutsal topraklar dışında kalan Yahudi ve Yahudi olmayan toplumlar aracılığıyla kullanılırken, kutsal topraklarda yaşamakta olan Yahudiler, “İsrailoğulları” ya da “İsrail kavmi” adlandırmasını kullanmışlardır. Günümüzde ise “Yahudi” adı İsrailoğulları toplumunun devamı olması ve Musa hukukuna sadakat anlamında hem etnik hem de dini bağlılığı ifade eder (Gürkan, 2021, s.16).

Tarih boyunca Yahudiler türlü sürgünler gördükleri için dünyanın birçok yerine dağılmış, evlilik ve din değiştirme gibi yollar ile başka etnik gruplarla iç içe girmişlerdi. O yüzden Yahudiler, kendilerini dinin üstünde ortak milli tarih ve kültür yönleri aynı zamanda dil ve taşıdıkları ırkî nitelikler, ülke ve coğrafya açısından farklılık gösteren kozmopolit bir toplum olarak görmüşlerdir (Gürkan, 2021, s.16-17).

İslam ve diğer dinleri sık sık karşılaştıran Lewis, Hristiyanlık ve İslam’ın iki büyük din olma misyonu taşıdığını belirterek, bu iki dinin Yahudiliğe bakışında farklılık olduğunu düşünmektedir. Hristiyanlık ve İslam aralarında sürekli olarak cihad ya da mücadelelerin yaşandığı dinler olmuştur. Fakat bu iki büyük din, kendisinden önce geldiği için Yahudiliğe karşı sınırlı da olsa hoşgörü içerisinde kalmaya çabalamıştır. Bu durum Yahudilikle mücadele etmedikleri anlamına gelmez aksine iki dinde Yahudiliğe karşı çatışmalar yaşamıştır. Lewis, Hz. Muhammed’in bu mücadelelerde galip geldiği için, ondan sonraki Müslümanların Yahudiliğe karşı daha rahat davrandıklarını fakat Hristiyanların, Yahudilerin din değiştirmemesinden rahatsızlık duyduğunu ve hoşgörü göstermediklerini belirtmektedir (Lewis, 1967/2008, s.87-91).

Yahudilerin ise, Hristiyanlık ve İslam'da olduğu kadar bile hoşgörüyü sahip olmadığını, muhalefete, sapmalara, ya da inançsızlığa karşı da daha hoşgörüsüz ve özünde talepkâr bir din olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1967/2008, s.92). Lewis eserlerinde daima İslam dinin hoşgörüsüne vurgu yapmaktadır. Ona göre dönem dönem toplumlar arasında sorunlar yaşanmış olsa da diğer iki din içerisinde en hoşgörülü din İslam dinidir. İslam din değiştirmeleri adına kişilere asla baskı ve zulümde bulunmamıştır.

2.2.2. Lewis 'e Göre İslam'ın Doğuşu ve Gelişimi

İslam dininin peygamberi, Abdullah oğlu Muhammed Miladi 571 yılında, Mekke'de doğmuştur.632 yılında Medine'de vefat etmiştir. Doğduğu aile Mekke'yi yöneten ailelerden Haşimoğulları oynağına mensuptur, babasının adı Abdullah annesinin adı Amine'dir. O yetim olarak büyümüştür (Kur'an-ı Kerim, Duhâ 93/6). Doğmadan önce babasını kaybetmiş yaklaşık altı yaşlarında iken annesini de kaybetmiştir. Yetim ve öksüz kalan Muhammed, dedesi Abdulmuttalib'in himayesi altında büyümüştür. Gençliğini ticaret yaparak geçirmiş bu amaçla Şam'a kadar gitmiştir. Mekke'de güvenilirliği ile ün yapmış bu sebeple "güvenilir kişi" anlamına gelen el-Emin lakabı ile anılmıştır (İslamoğlu, 2014, s.54).

Muhammed'in dürüstlüğü ve çalışkanlığı, ortak iş yaptığı Hatice'nin dikkatini çekmiştir. Daha önce iki evlilik yapmış olan Hatice ile evlenmiştir. Kaynaklarda Hatice'nin 40 yaşlarında, üç çocuk sahibi ve dul olduğu, kendisinin ise 25 yaşında ilk kez evlilik yapan bekâr biri olduğu kaydedilir. Muhammed, hayatının 53 yılını Mekke'de geçirmiştir. Burada Kur'an öğretilerini yayma ve Allah'ın buyruğunu ulaştırma çabasıyla yaşamıştır. Ömrünün kalan son 10 yılını da hayatına kastedildiği için Mekke'den uzakta hicret etmek zorunda kaldığı Medine'de geçirmiştir (İslamoğlu, 2014, s.54).

Medine'deki yıllarını, İslam toplumu oluşturmak ve Kur'an'ın davetini ulaştırabildiği her yere yayabilmek çabasıyla geçirmiş olup buradaki ilk beş yılını, İslam cemaatine karşı yapılan onları yok etmeye çalışanların saldırılarını geri püskürtmekle geçirmiştir (İslamoğlu, 2014, s.54). Hz. Muhammed ilk başlarda pek az taraftar kazandı; bunlar da fakir tabakadan kimselerdi. İlk müminler arasında eşi Hatice ile amcasının oğlu, sonraları dördüncü halife olacak olan Ali vardı. Hz. Muhammed Mekkeliler'in dinine açıkça sert davranarak bir nevi hücum edince, ona ve taraftarlarına karşı idarecilerin muhalefeti sertleşmiştir ve Hz. Muhammed'in Mekke'de ikametinin son zamanlarında Müslümanlar baskıya ve zulme maruz

kalmışlardır (Lewis, 1958/2019, s.20).

İslamiyet, zulme ve baskıya rağmen yeni salıklar kazanmaya ve taraftarları sayesinde genişlemeye devam etti. En geçerlileri arasında daha sonraları adları dört halife içinde anılacak olan, İslam dininde önemli bir yere sahip Ebu Bekir, küçük Benu Adi ailesinden Ömer ve Mekke’de hâkim ailelerden Ümeyye ailesinin üyesi, idareci sınıf mensubu tek önemli mühtedi Osman vardı. Mekkelilerin yeni dine muhalefet etmesi burada önemli bir ilerleme yapmayı engellediği için Hz. Muhammed’i başka yerde başarı aramaya yöneltmiş ve Taif şehrinde neticesiz bir denemeden sonra, Medine ahalisinin şehirlerine yerleşme davetini kabul etmiştir. Mekke’nin ortalama beş yüz kilometre kuzeyinde yer alan Medine şehri, kuzeyden gelen Yahudi kabileleri, Beni Nadir ve Beni Kureyza tarafından kurulmuştu (Lewis, 1958/2019, s.21).

Lewis’e göre, Hz. Muhammed’in Mekke şehrinden Medine’ye göçü İslamiyet dini için bir dönüm noktası oldu ve bu göç sonraki nesiller tarafından, Müslüman takvimine başlangıç tarihi Arapça adıyla Hicret kabul edildi. Medinelilerin Hz. Muhammed’i davet sebebi onun Allah’ın resulü olmasından çok, aralarında hakem olarak hizmet edecek biri ve kendi içlerindeki anlaşmazlıkları halledebilecek güce sahip ve yönetici vasfının yüksek olmasından dolayı idi. İslamiyet onlar için yeni bir din olmaktan ziyade, güvenli ve koruma sağlayabilecek bir sistem olarak çok faydalıydı. Mekkelilerden farklı olarak, Medinelilerin putperestlikle ilgili herhangi bir menfaati yoktu. Siyasi ve sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı takdirde, kendi rızalarıyla İslamiyet’in dini yönünü de kabul edebilirlerdi (Lewis, 1958/2019, s.22).

Hicret uzun müzakereler sonunda, M.S. 622 yılında oldu. İslamiyet’in ilk kesin tarihi olarak bilinen Hicret, Hz. Muhammed’in peygamberlik hayatında dönüm noktası olmuştur. Mekke’de Hz. Muhammed bir vatandaş statüsündeyken, Medine’de bir cemaatin baş idarecisi olmuştur. Mekke’de mevcut olan düzeni az iken pasif bir muhalefet etmekle yetinmek zorunda kalmış ve sadece İslamiyet’i vaaz etmiştir. Medine’de ise hükümet yöneticisi olmuş, dini uygulamaya koymuştur. Bu zorunlu değişim İslamiyet’in yayılması ve faaliyetlerinde etkisini açıkça gösterdi. Hz. Muhammed’in idaresi Medine’de ilk zamanlar ciddi güçlüklerle karşılaştı. Muhalefet başlıca siyasi idi. Bu münafıklar, sonradan kendilerine maddi yönden destek sağlayan yeni din olan İslamiyet ile uzlaşmıncaya kadar korkulacak türdendiler. Hz. Muhammed Medine’de Yahudilerden dostça bir yaklaşım bekliyordu, ortak yönü olan tek tanrılı bir dine inanmaları sebebi ile Yahudilerin yeni din olan İslamiyet’i

oldukça büyük bir anlayış ile kabul edeceklerini düşünüyordu. Hz. Muhammed, onların bu duruma alışabilmesi için onların geleneği olan “Kıppur orucu” ve “Kudüs istikametinde namaza durmak” gibi birkaç Yahudi âdetini benimsedi. Buna rağmen, Yahudiler yeni Peygamber’e itibar göstermediler ve kendisine din konusunda muhalefet etmeye devam ettiler. Kabul ettiği Yahudi adetlerine rağmen onların desteğini kazanmayacağını anlayan Muhammed, bu adetlerden bir müddet sonra vazgeçmiş, kibleyi Kudüs’ten Mekke’ye çevirmiştir (Lewis, 1958/2019, s.23).

Hz. Muhammed ona ve dinine karşı olan kabileler ile çatışmayı önleyerek kendi nüfuzunu Kureyş’in zararına yaydı. Kabileler ile ilişkilerini askeri ve siyasi meseleler üzerinde toplayıp dini Müslümanlığa geçmeye bırakmıştı. Kabilelerle yaptığı anlaşmalarda şartlar her zaman aynı idi. Anlaşmalara göre kabileler, Medine’nin hâkimiyetini tanımalı, Müslümanlara ve onların müttefiklerine saldırmamalı, Müslüman dininin vergisi olan zekâtı ödemeye razı olmalıydılar. Daha uzakta bulunan kabileler ile eşitlik esasına bağlı kalınarak anlaşma yapılıyor ve bu şekilde onlara karşı da tarafsızlıkla hükmedilmiş oluyordu (Lewis, 1958/2019, s.28).

Lewis’e göre, İslam’ı ilk kabul edenlerin çoğunluğu putperest Araplardan oluşuyordu. Belli bir zaman sonra Güneybatı Asya’daki ve daha sonra Güney Avrupa’daki Zerdüş, Hristiyan ve Yahudilerden İslamiyet’i seçen kişiler olmuştur. Zamanla İslam çoğunluğun dini olmuştur. Ancak diğer dinlerde ayakta kalmıştır. Diğer dinler, bölgenin birçok ülkesinde hala dini azınlık olarak, yakın zamana hatta günümüze kadar varlıklarını sürdürmektedir (Lewis, 1998/2000, s.28).

Peygamber’in 632 yılında hastalanıp vefat etmesiyle yeni bir dönem başladı. Hz. Muhammed Batı Arabistan’ın putperest kavimlerine karşı tek Allah’a inancı ve onun ahlak ilkeleriyle, yerine geldiği putperest kavimlerle kıyaslanamayacak derecede yüksek yeni bir dil ve İslamiyet’in vahyolunduğu kitabı getirmişti. Bu kitap yüzyıllar sonra bile milyonlarca müminin rehberi olacaktı. Peygamber yaşamı boyunca bundan daha fazlasını yapmış iyi örgütlenmiş bir cemaat kurmuş devlet kurumunun temellerini atmış ve sahip olduğu kudret ve itibarı sebebi ile Arabistan’da İslamiyet’i hâkim unsur haline getirmişti.

Bernard Lewis, Orta Çağ polemik ve hiciv yazılarında Hz Muhammed’in kaba ve yanlış tanıtımlar ile belirtildiğini ifade etmiş ve o yazarların düşüncelerine Tarihte Araplar kitabında şu şekilde örnek vermiştir:

“Voltaire’in “Mahomet” adlı eserinde tasvir olunmuş laik şahsa kadar,

Batı'nın da bir Hz. Muhammed efsanesi vardı. Batı'da Orta Çağ Mahound'u başlangıçta Apollyon ve Termagant'la birlikte kutsal olmayan bir üçlü olarak ibadet gören bir çeşit şeytan veya sahte ilah iken, sonraları önemli bir rafizi haline geldi. Dante ona, "Seminator di scandalo e di scima" sıfatıyla, Cehennem 'de müstesna bir yer ayırır. Reform hareketini takip eden dönemde de o kurnaz ve menfaatçi bir sahtekâr sayıldı. Batı'da Orta Çağ devaminca pek yaygın bir efsane de Hz. Muhammed'i, Papa seçilmediği için yalancı peygamber hüviyeti altında kendine bir başka hayat yolu çizmiş hırslı ve kırgın bir Roma kardinali olarak tasvir eder." (Lewis, 1958/2019, s.29-30).

Lewis'e göre Hz. Muhammed'in vefatını bir çöküşün değil yeni bir başlangıcın takip etmiş olması peygamberliği süresince büyük siyasi, sosyal ve ahlaki ihtiyacı karşıladığını gösterir. Daha öncesinde kısa ömürlü olan Kinde İmparatorluğu'nda birlik olma ve genişleme arzusu görülür ama ilk olması ve başarısız sonuçlanmasıyla bilinir. Daha yüksek seviyeli dine duyulan gereksinim sonucu Museviliğin, Hristiyanlığın ve Arap Hanifleri hareketinin yayılmasına neden olmuştu. Peygamber'in vefatından önce bile, Arap kabileleri arasında çok sayıda yalancı peygamber ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin amaçları peygamberi taklit etmektir ve bu durum İslamiyet'le paralel bir gelişmedir (Lewis, 1958/2019, s.30).

Hadislerin toplanıp kaydolması, Peygamber'in vefatını takiben iki veya üç nesil sonunda gerçekleşmiştir. Bu sürede tahrif imkân ve sebepleri çoğaldı. Aradan uzun zaman geçmesi, dolayısıyla beşer hafızasının zaafının göz önünde bulundurulması, ağızdan nakledilen tanıklığı şüpheli kılmaktadır. Fakat kasıtlı olarak tahrif edilme sebepleri de mevcuttur. Peygamber'in vefatından sonra İslam cemaati hararetli bir gelişme çağına girmiştir. Fethedilen kavimlerden İslamiyet'e yeni birçok sosyal ve siyasi, hukuki ve dini meseleler geçtiği dolayısıyla bunlardan meydana gelen yeni fikir tarzı uydurma hadislerin Peygamber'e atfedilmesiyle karşılaşmıştır. İslam camiası içindekiler aileler, zümreler ve mezhepler içinde şiddetli anlaşmazlıkların olduğu bu dönemde bunlardan her biri, kendi durumunu sosyal ve dini açıdan güçlendirmek için kendi menfaatlerine uygun, Peygamber'in ağzından söylenmiş gibi hadisler uydurmak yoluna sapsmışlardır (Lewis, 1958/2019, s.18). Hz. Muhammed'e Allah'ın vahyi neticesinde doğrudan doğruya ulaştırılan tartışmaya kapalı olan tek kaynak, Allah'ın kelamı sözler külliyatı olan Kur'an-ı Kerim'dir. İlk vahiy Peygamber'e 40 yaşlarında vahiy olmuştur (Lewis, 1958/2019, s.19).

Lewis'e göre, Hz. Muhammed'in ölümü İslam cemaatinin lidersiz kalması demektir. Bu yeni süreçte onun yerine birisinin geçip otoriteyi koruması gerekiyordu.

Cemaatin lidersiz kalması dağılmasına sebep olabilirdi ve otorite yokluğunda iman kaybolabilirdi. Kısa süre içinde bazı Medine aşiretleri kendilerine yeni şefler seçmeye başlamışlardı. Hz. Muhammed'in takipçilerinden kendi içlerinde en etkin ve yeteneklileri bir araya gelerek, İslam cemaatinin lideri olarak Ebu Bekir'i seçtiler. Onu "hem halef hem de vekil anlamlarını birleştiren Arapça khalife (halife)" olarak gördüler (Lewis, 1987/2020, s.3).

Ebu Bekir'in Peygamber vekili "halife" seçilmesi büyük tarihi kurum sayılan halifeliği başlatmış oldu. O dönem seçilmesindeki amaç sadece Peygamber'in mirasını korumak ve İslam cemaatinin lidersiz kalmasını önlemek bir nevi yeni yönetici arayışından ötürüydü. Daha sonra bu kurumun geçireceği büyük değişimler hakkında kimse fikir sahibi değildi (Lewis, 1958/2019, s.33). Farkında olamadan gerçekleştirilen eylem sonucunda, hilafet makamı büyük bir tarihsel kurum oldu ve zamanla evrensel hilafet makamı şeklinde dini ve hukuki doktrin olarak ortaya çıktı.

Ebu Bekir'in vefatıyla yerine onun her konuda yardımcısı olan Ömer geçti. Ömer daha öncesinde çıkan ve hali hazırda devam eden kabileler arasında Ridde adı verilen hareketi önlemek durumunda kaldı. Ridde dinden dönmeyi ifade ediyordu. Bernard Lewis tarihçilerin sadece olayı dini önemi yönünden ele alındığını ancak farklı yüzünün olduğuna değinmiştir. Kabilelerin Hz. Muhammed'den sonra Ebu Bekir'in halifeliğini kabul etmeyip karşı çıkmalarının sebebini onların putperestliğe dönüşü değil, daha önce siyasi bir anlaşma yapılmış olduğu için taraflardan birinin vefatıyla anlaşmanın otomatik olarak yürürlükten kalkması gerektiğine dayanarak karşılık verdiklerini hatırlatmıştır (Lewis, 1958/2019, s.33).

Ömer 644 tarihinde bir köle tarafından şehit edildi. Halife Ömer, İslam'ın iç krizlerle karşı karşıya kalacağını fark ettiği için, kendisine halef olacak kişinin seçilmesi maksadıyla şura veya seçim komitesi toplanarak yapılması gerektiğini bildirdi ve sonuç olarak ondan sonra Osman b.Affan halife seçildi. Osman'ın halife seçilmesi bir bakıma Emeviler'in zaferi oldu. Kısa zaman sonra halife Osman, mevkilerini yükseltmeye çalışan ailesinin ileri gelenlerinin etkisi altında kalarak devletin yüksek kademelerine aile üyelerini yerleştirdi (Lewis, 1958/2019, s.41).

Bernard Lewis'e göre halifeliği sırasında çıkan problemler Osman'ın hatalarına bağlanır. Birçok çeşitli nedeni olmasına rağmen Osman'ın hatalarını görmemesi ve önlem alıp düzeltmeye çalışıp zamanında tedbir almaması en büyük hatası idi. Fetihler Ömer'in halifeliğinden sonra durmuştu bu dönemde kabilelere düşünme fırsatı vermiştir. Bedeviliğin idareye karşı tutumu merkezi zayıflatmış ve

patlamaya neden olmuştur. Asıl mesele bedeviliğin merkezi idareye karşı çıkması olduğu için isyan Osman'ın şahsına değil devletin otoritesine karşı gelmek için ortaya çıkmıştır. Halife Osman'ın liderlik duygusu baskın olmadığından bedeviler daha önce itaat ettikleri halde şimdi vazgeçme hakkını kendilerinde buluyorlardı (Lewis, 1958/2019, s.42).

Lewis'e göre, 656 tarihinde problemlerini dile getirmek için Medine'ye gelen isyancılar, halifenin evine girerek onu ağır şekilde yaraladılar. Halife Osman'ın öldürülmesi İslam tarihinde dönüm noktası olmuştur. İsyancı Müslümanlar tarafından halife Osman'ın katledilmesi toplumda üzüntü yaratmıştır. Bu olay İslam inancında halifeliğin itibarını zayıflatmaya sebep olmuştur. Osman'ın vefatından sonra Ali'nin halifeliği hemen kabul edildi. Suçluların ceza almasını isteyen Halife Osman'ın takipçileri bir araya gelerek parti oluşturdu. Ali birçok yeni düşman kazanmış, özellikle selefi Osman'ın görevlendirdiği adamları vazifelerinden azletmesi, daha çok düşman kazanmasına neden olmuştur (Lewis, 1958/2019, s.43).

Halifelik makamının Ali ve onun soyundakilere ait olduğunu savunan görüş yani Şiilik tamamı ile Araplardan oluşan siyasi bir grubun hareketi olmuştur. Bu hareketin yayılması Kербela faciasından sonra hızlanmıştır (Lewis, 1958/2019, s.54). Harici hareketi ilk başlarda tamamen dinidir. Zamanla saldırgan anarşist bir güç haline gelmiştir. Kendi seçtikleri halife dışında başka otorite tanımayı kabul etmeyen bir muhalefet olmuştur (Lewis, 1958/2019, s.56).

İlk dört halifenin üçü isyancılar tarafından öldürülünce daha önce seçime dayalı olan hilafet makamı iç savaşın ortasında kalmıştır. Hilafet daha sonra teoride bu şekilde olmamış fiili olarak hanedanlara ait vasıf olarak varlığını sürdürmüş ve iki hanedanın eline geçmiştir. Bu hanedanlardan birincisi Emeviler, Suriye'ye yerleşip burayı merkez edinmişler ve tahminen yüzyıl hüküm sürmüş, onları yıkacak güçte muhalefet olan Abbasi hanedanı ortaya çıkana kadar iktidarda kalmışlardır (Lewis, 1987/2020, s.4).

Abbasiler, Moğollar gelip onları devirene kadar yani 1258 yılına kadar hüküm sürdüler. Fiili hükümdarlıkları bu tarihten önce bitmişti (Lewis, 1987/2020, s.33). Dokuzuncu yüzyıla beraber eyaletler üzerindeki idari yöntemlerini kaybetmişler, sadece kâğıt üzerinde hüküm sürmüşlerdi. Eyaletler esasen neredeyse bağımsız yöneticiler tarafından yönetilir olmuştu. Abbasilere meydan okuyan Fatımi halifeliği İsmaililer adı verilen dini hareketin başında olup, kendilerinin halifeliğin gerçek varisleri olduklarını ve yönetimi gasp eden Abbasîlerden alacaklarını iddia

ediyordu. Ortalama üç asır devam eden Fatımi Halifeliği, Abbasilere karşı önemli bir güç olmuştur ancak onların yerine geçmeyi başaramayan Fatımi Halifeliği zaman içinde gerileyerek tarih sahnesinden silindiler (Lewis, 1987/2020, s.51).

Türklerin on birinci yüzyılda egemenliklerini ilan edip Selçukluları kurması, bozkır halklarının Orta Doğu'ya gelişi ve nüfuz etmelerinin ilk aşaması kabul edilir (Lewis, 1987/2020, s.89). Selçukluların dağılmasıyla Anadolu birçok Türk beyliğine bölünmüştür. Bunlardan uç beyliği olan Osmanlılar, İslam saltanatının ve geniş imparatorluğun sonuncusunun çekirdeği olmuştur (Lewis, 1987/2020, s.154).

Lewis'e göre, iki bin yıl boyunca İslam Alemi ileri giderken, Hristiyanlık tehdit altında kaldığı için geriliyordu. Bu geri çekilme İslam'ın daha önce Hristiyanlığa ait olan Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan topraklarını fethetmesiyle, Sicilya, İspanya, Portekiz ayrıca Fransa'nın bazı bölgelerine hükmetmesi ile Avrupa'ya yayılarak istila etmesi ile olmuştu. Haçlılar, Hristiyan Alemi'nin yitirilen topraklarını Müslümanlardan geri almaya çalışmışlarsa da onların orduları doğuda engellenerek geri püskürtülmüştü. Müslümanların Reconquista ile güneybatı Avrupa'da kaybettikleri toprakları, güneydoğu Avrupa'da iki defa Viyana'ya kadar ilerlemeleriyle telafi edilmiş oldu. Türklerin II. Viyana kuşatmasında yenik düşmeleri ile Avrupalı sömürgeci imparatorluklarının Asya ve Afrika'da yükselmesinden sonra geçen üç yüzyıllık süre zarfında İslam Âlemi sürekli kendini savunma ihtiyacı içinde kalmıştır. Hristiyan ve Hristiyanlık sonrasında Avrupa medeniyeti ve medeniyetinin kolları, İslam dünyası da dahil bütün dünyayı etkileri altına almışlardı. Uzun bir süredir Batı üstünlüğüne karşı artan bir başkaldırı arzusu mevcuttur. Müslümanlar dinlerinin değerini tekrar ispatlamak ve onu yeniden eski ihtişamına kavuşturmak için çaba gösterirler. Müslümanlar art arda gelen mağlubiyetlerin sıkıntılarını yaşamışlardı. İlk yenilgileri, Sovyet gücü ile Batı karşısında dünyadaki otoritelerini yitirmiş olmalarıydı. İkincisi ise kendilerine ait topraklardaki otoritelerini, yabancı düşünceler, kurallar ve hayat biçimlerini olumsuz etkilenmesi hatta bazı zamanlarda yabancı göçmen ve idarecilerin artmasıyla Müslümanlık dışı yerel ilkelerin serbest bırakılması ile sarsılmış bulunmasıydı (Lewis, 2002, 30:42). Sonuncusu ise kendi kurumlarındaki üstünlüğünün, özgür kadınlar ve asi çocuklar eliyle tehdit edilmesi idi. Bu var olan hâkimiyetini sarsan, toplumu çökerten ve sonunda kurumun kutsallığını bozan düşman kâfir güçlere yöneltilen öfkeden kaçınılması mümkün değildir. Lewis İslam dininin, gücünü eski inanç bağlılıklarından alarak mevcut öfkesini bilhassa bin yıllık düşmanına yöneltmesinin çok doğal olduğunu belirtmektedir (Lewis, 2002, 30:43).

2.2.3. İslam ve Diğer Dinlerin Farklılıkları

Eski Çağ ilahları genellikle Orta Doğu'da olduğu gibi başka yerlerde de çoğunlukla kabile tanrıları olarak mekâna ya da irsiyete göre belirlenmiş ve taraflarını bir arada toplamıştır. Çoktanrıcılık zaman zaman bütün ilahların efendisi olarak tek yüce tanrıya inanmaya dönebilirdi. Eski halklardan bazılarının, Arapların ve Orta Doğu'da yaşayan bazı halkların İslamiyet öncesi inançları böyleydi. Zamanla mezheplerin hepsi yerlerini Orta Doğu'nun üç büyük tektanrıci dini olan tarihi sırasıyla Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerine bıraktılar. Eski inançlar ve alışkanlıkların tamamen silinmesi zaman almıştır. Örneğin kutsal insanlara ve yerlere hatta kutsal ailelere gösterilen saygı bir süre devam etmiştir. Müslümanlıkta besmele "bağışlayıcı ve esirgeyici Allah" adına olur. Yahudiler ve Hristiyanlar da tanrıların nitelikleri için benzer terimler kullanırlar. İslamiyet, rakibi olan Hristiyanlıkla farklılıklar gösterir. Çağdaş dünyada politik rolü ve ülke içinde ve de uluslararası olarak iki dinin farklılıkları bulunmaktadır (Lewis, 1998/2000, s.22).

Diğer dinlerin aksine İslamiyet'in kurucusu Hz. Muhammed devlet yönetmiş, kurucu olarak yasalar çıkarmış, adalet dağıtmış vergi toplamıştır. Bir hükümdarın yapması gereken her şeyi yapmıştır. Ordusunu kurmuş, komuta etmiş, savaş ve barış yapmıştır. Bu bilgiler Kuran-ı Kerim'de, Peygamber Muhammed'in hayatında ve eserleri hakkındaki hadislerde yansıtılmıştır. İslamiyet'in en ayırt edici unsuru dinin Müslümanların gözünde bütünüyle kavrayıcı bir karaktere sahip olmasıdır. Hristiyan teori ve uygulaması farklı yöntemlerde gelişmiş olup Hristiyanlığın kurucusunun şu ifadeleri kullandığı söylenir: "Sezar'ın hakkını Sezar'a ve Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya ver." Bu bilinen sık tekrarlanan özlü söz, Hristiyanlığın başından itibaren kabul edilen bir tek bu kriter, Hristiyanlığın düşüncesinde ve uygulamasında temel olarak kullanılmış ve Hristiyanlık tarihi boyunca kalmıştır. Farklı konuyla ilgilenen, sürekli farklı yetki alanı olan iki otorite oldu, bunlar Tanrı ve Sezar'dır. Her birinin birbirinden farklı yasaları ve yasaları uyguladığı mahkemeleri; farklı hiyerarşiyle donatılmış farklı müesseseleri olmuştur (Lewis, 1998/2000, s.24). Batı dünyasında mevcut olan bu iki farklı yetki Kilise ve Devlet olarak tanımlanmıştır. Hristiyanlıkta bu iki otorite bazen işbirliği içinde, bazen çatışarak, bazen biri diğerinin üst konumuna geçerek fakat hep iki farklı kurum olarak bulunmuşlardır. İslam teorisine göre Devlet ile Din birbirinden farklı ya da ayrılabilir kurumlar değildir. Cami bir ibadet, araştırma yeri bir mekân iken aynı durum sinagog için de kabul edilmiştir. Hristiyanlık için kilise ile karşılaştırılıp kıyaslanabilecek bir dini kurumu belirtmek için kullanılmamıştır. Klasik İslam düşüncesine göre bu dünya ile öteki dünya farklı olsa bile her ikisini de tek bir Kutsal Yasa düzenler (Lewis, 1998/2000, s.24).

Klasik Arapça'da ve diğer İslam dillerinde laik-dini, kutsal-kutsal olmayan, ruhi-dünyevi ve bunlar gibi bilinen çift kelimelerin karşıtı yoktur. Hristiyanlık dünyasında derin kökleri bulunan bu ikili kelimeler, modern çağlara kadar İslami dünyada bilinmiyordu. Bu kelimelerin İslamiyet'e girişı dış etkilerin sonucunda olmuş, sözlüğü ödünç alınmış ya da uydurulmuş kelimelerden veya eski kelimelere yeni anlam verilmesiyle oluşturulmuştur.

Başka farklılıklar da mevcuttur. Hristiyanlık bir imparatorluğun çöküşü sırasında doğmuştur ve Hristiyanlığın yükselişı Roma'nın çöküşüne paralel bir dönemde gerçekleşmiştir. Kilise bu dönemde çöküşü engellemek için kendi yapılarını oluşturmuştur. Hristiyanlığın ezilmişlerin dini kabul edildiği yüzyıllarda Tanrı, inançlarının saflığını sorgulamak için inananları ıstırap ve sıkıntıya düşürmüştü. Sonunda Hristiyanlık devlet dini olduğunda onlar Roma kurumlarını ve hatta dilini bile kendi gereksinimlerini karşılaması için yeni bir biçime sokmaya çalıştılar. Aksine İslam dini bir imparatorluğunun doğuşu sırasında yükselerek yeni dinin koruması ile oluşmuş ve vahyin dili ile ifade bulan geniş ve daima gelişen devletin dini olmuştur. St. Augustine gibi diğer ilk Hristiyan düşünörlere göre devlet kötünün iyisi durumundayken Müslömanlar şeriat aracılığıyla Tanrı inancını yaymak, onun yasalarını uygulamak ve Tanrı'nın kullarını korumak ve sayılarını artırmak görevini yüklenmişti (Lewis, 1998/2000, s.25).

Kadınların toplumsal konumundaki farklılıkları Hristiyanlık ve İslamiyet arasında göze çarpan zıtlıklardandır. Lewis, bu konunun iki dinin neredeyse bütün seyyahları tarafından dikkat edilmiş olduğunu vurgulamaktadır. Tüm kilise ve tarikatları ile Hristiyanlığın çok eşliliği ve cariyeliği yasakladığını belirtmekle beraber İslam dinin ikisine de izin verdiğini söyler. İslam coğrafyasını incelemeye gelen Avrupalı ziyaretçilerin harem sistemine karşı şüpheyile yaklaştıklarını ve durumu şaşkınlıkla dile getirdiklerini belirtmektedir. Ve ayrıca zıtlıkları şu şekilde anlatmaktadır:

“Bunlardan bazıları Müslöman kocanın ve ev reisinin hakları ve ayrıcalıklı olarak düşündükleri şeyler hakkında aşikâr kıskançlıkları, yetersiz bilgileri ile konuşur. Avrupa'ya seyahat eden Müslömanlar ise şaşkınlık kimi zamanda dehşet içerisinde Batılı kadınların arsızlık ve serkeşliklerinden, kendilerine tanınan muazzam özgürlük ve gösterilen saçma hürmetten, kendi kadınlarının ahlaksızlık ve hafifmeşrepliklerini gören Avrupalı erkeklerin kıskançlık duymamalarından bahseder.” (Lewis, 2001/2019, s.80).

Lewis seyyahlardan aktardığı bu gözlemlerin neredeyse çoğu metinde karşısına çıktığını belirtir. Lewis kadınların konumunun, iki uygarlık içinde önemli farklılıklar oluşturmalarına rağmen silah, fabrika veya meclis gibi konular kadar dikkat çekmediğini ve Batılıların da bu konuda Orta Doğululardan farklı olmadığını vurgulamaktadır. (Lewis, 2001/2019, s.81).

Lewis İslam'da çok eşlilik konusu üzerinde durmuş kanunen dört ile sınırlanmasına rağmen güçlü ve zengin olanların bu kurala bağlı kalmadığını belirtmiştir. Lewis'e göre İslam hukuku, şahitlik ve miras konusunda da kadını geri plana atar, İslam bu konularda kadını erkeğin yarısına eşdeğer kabul ettiği için daha aşağı bir mertebeye koymaktadır. Fakat Lewis, İslam hukuku kuralları gereği bunların uygulanırsa bile, kadınların, kölelerin, zimmîlerin de toplumsal gerçeklik açısından daha iyi konumda olduğunu belirtmektedir (Lewis, 1995/2018, s.265).

Lewis İslam toplumlarında kadınların hep geri plana atıldığını vurgular. Hâlbuki bu konuda toplumsal cinsiyet ilişkilerini çözümlenebilmek adına, İslam dininin ataerkil toplum yapısına sahip olması açısından yorumlar ise dine göre çok daha etkili bir yaklaşım kazanacaktır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı dönemlerde, saraylarda önemli kadın figürlerin yönetimde oldukça aktif olduklarını bilmekteyiz. Bu nedenle İslam toplumlarında kadınların konumlarının her durumda kötü olduğunun söylenmesi yanlış bulunmaktadır.

Lewis'e göre İslam dini, dünyanın en büyük dinlerinden biri olup sıkıcı yoksullaşmış hayatlara erdem ve anlam katmaktadır. Farklı ırklara mensup insanlara bir arada kardeşlik duygusu içinde yaşamayı öğretmiş, farklı inançlara saygı ve hoşgörü içinde birlikte hayatlarını sürdürebilmelerini öğütlemiş, toplum olabilme bilincini aşılacaktır. Farklı dine sahip bireylerin bir arada yaşaması çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmiş olsa da İslam dini toplum bilinci bu durumu en iyi şekilde idare etmiştir. İslam, Müslümanların dışında üretken ve faydalı hayatlar yaşayan ve başarısı ile tüm dünyayı güçlendiren büyük bir uygarlığa ilham vermiştir. Fakat Lewis'e göre İslam, diğer dinlerde olduğu gibi bazı taraftarlarına kin ve şiddet duygusu telkih ettiği dönemlerden de geçmiştir. Bernard Lewis kitabında İslam'ın Batı'ya yönettiği kin ve nefret duygusunu şu şekilde dile getirmiştir: “Böyle bir dönemden geçerken, hem de bu nefretin tamamı olmasa da çoğunu bize karşı yöneltildiği bir dönemde Müslüman dünyasının bir kısmıyla yüzleşmek zorunda olmamız bizim talihsizliğimizdir.” (Lewis, 2003/2023, s.35).

2.2.4. Lewis'e Göre İslam'da Şiddet ve Zor Kullanma

Dinlerin zor kullanma ve şiddete özellikle terörizme karşı tutumu büyük sorunları gündeme getirmiştir. Pek çok inancın mensupları, dinleri adına hem bireysel hem de toplu cinayet işlemişlerdir. Doğu dillerindeki bu tür eylemlerden oluşturulan iki sözcük İngilizceye de girmiştir: “Hindistan’dan thug (şaki) ve Orta Doğu’dan assassin (suikastçı)” bu iki sözcükte taraftarlarının kendi dini inançlarına karşı düşman gördükleri kişileri öldürebilmek hakkı olduğunu savunan fanatik dini mezheplerden doğmuştur. İslam dünyasında suikast uygulaması ve akabindeki teori, toplumun siyasi yönetici olarak liderinin kim olacağı konusundaki anlaşmazlıklar üzerine erken tarihte gün yüzüne çıkmıştır. İslam dinin ilk dört halifesinin üçü katledilmiş: ikincisi Hristiyan bir köle eliyle, üçüncüsü ve dördüncüsü de kendilerini Allah’ın iradesini yerine getirmek üzere görevlendirildiği mantığı ile hareket eden sofu Müslüman asiler tarafından öldürülmüştü. Bu sorun halife Osman’ın Müslüman asiler tarafından öldürülmesi ile vahim bir şekilde ortaya çıktı. Art arda çıkan iç savaşların birincisinin konusu, suikastçıların Allah’ın emrini yerine getirip getirmediğiydi. İslam geleneği ve hukuku hükümdara itaat etme vazifesi hususunda gayet nettir. Fakat Peygamber’e atfedilmiş şu iki hadisi de naklederler: “Günahta itaat yoktur”, ve “Yaradan’ına karşı hiçbir yaratılana itaat etme”. Hükümdarın, Allah’ın kanununa ters düşen bir şeyi emretme durumunda itaat etme durumu ortadan kalkar. Zalimi öldürmek fikri sadece İslam’a özgü bir şey değildi. Antik çağda Yahudiler, Yunanlar ve Romalılar arasında yaygındı, bu eylemi gerçekleştirenler çoğunlukla kahraman sayılırdı (Lewis, 2003/2023, s.117).

Lewis’e göre Tanrı’nın düşmanları kavramı klasik dönem ve öncesinde, Eski ve Yeni Ahit’te olduğu üzere Kuran’da da geçmektedir. Bu kavrama benzer kavram eski İran’ın kozmogonisinin tek güç değil iki mutlak gücün mevcudiyetini kabul eden düalist inançlarda ortaya çıkmıştır. Zerdüştlük dinindeki şeytan ile Hristiyan, İslam ve Musevilikteki şeytan aynı değildir birbirine benzemez. Zerdüştlük’teki şeytan, Tanrı’nın verdiği bazı zor görevleri yapan, Tanrı’nın sahip olduğu bir varlık değil de ona karşı olan onunla kozmik savaşa giren üstün özelliklere sahip kötü bir kuvvettir (Lewis, 2002, 30:39).

Elbette Kur’an-ı Kerim kesin olarak tek tanrıdır. İnsanların kalplerinde iyilik ile kötülük ve Tanrı’nın buyrukları ile caydırıcı güçler arasında bir mücadele vardır. Fakat bazı eski düalist dinlerde olduğu gibi iyiliğin kötülüğe karşı kazanmış olduğu zaferde insanoğlunun önemli bir rol üstendiği mücadele değil de, sonuçları önceden Tanrı aracılığıyla buyrulan, bir insanlık sınavıdır. İslam’da Monoteizme

karşın, Musevilik ve Hristiyanlık gibi çeşitli zamanlarda bilhassa İnan'da, iyilik ile kötülük, aydınlık-karanlık, düzen-kaos, doğru-yalan, Tanrı ile onun muhalifi İblis arasında olan düalist kozmik zıtlasma düşüncesinden etkilenmiştir (Lewis, 2002, 30:40).

Yahudi tarihinin önemli bölümü daha çok antik Yahudi bölgelerinin yıkılması ile yeni Yahudi devletinin kuruluşuna kadar geçen Yahudi tarihi bölümü, İslam ya da Hristiyanlığın egemen olduğu topraklarda gerçekleşmiştir (Lewis, 1984/2018, s.9).

Orta Çağ'ın ilk yıllarından başlayarak Yahudilerin yaşamlarını İslam ve Hristiyanlığa ait topraklarda boy göstermesi bu durumun bize bu iki dinin, Yahudilerin hayatlarına devam edebilmelerine olanak sağlayan Hinduizm, Budizm gibi diğer başka inançların bulunduğu toplumlarda mevcut olmayan bir ortak özellik olduğunu gösterir. Yahudilerin her zaman bu iki dinin yönetimi altında rahat bir hayat sürdürdükleri söylenemez. Zaman zaman küçümsenmiş, nefretle karşılanmışlar ya da baskıya uğramışlar fakat hiçbir zaman yok sayılmamışlardır.

Lewis Hristiyanlık ve İslam için Yahudiliğin evrensel boyutu olduğunu belirtmektedir. İki dinin üyeleri tarafından kabul görmüşler, kendilerine dinsel ve tarihsel seviyede önemli bir yer atfedilmiştir. İyi ya da kötü anlamda olsa dahi hep bir önemleri mevcuttur. Bundan daha fazlası, Hristiyanlar Yahudilerin kutsal metinlerini tanımışlardır. Hristiyanlar kadar olmasa da, Müslümanlar da Yahudiliğin kutsal gördükleri metinlerini gerçek olan vahyin bozulmuş değiştirilmiş kalıntıları olarak görmektedirler. Hristiyanlar ve Müslümanlara göre Yahudilik saçma bir din değil, bilakis kendi dinleri ile aynı türden ama geride kalmış ve zamanını tamamlamış bir dindir (Lewis, 1984/2018, s.10).

İslam; Hristiyanlık ve Musevilik dinleri gibi ahlakidir. İnançlarında ve uygulamalarında terör ve şantaja yer yoktu. Lewis, İslam hukukunda cihadın dini bir vazife olarak emredildiğini fakat ne durumlarda savaş açılacağı ve savaşın seyrine yön verilebileceği hatta hangi tür silahların kullanılmayacağını bile düşünüldüğünü yani savaşın idaresinin belirli olduğunu vurgulamaktadır. Fakat dönem dönem olduğu gibi o zaman da, başka dinlerden olanların yanı sıra Müslümanlar arasında da din adı altında cinayetler işleyen belli grupların olduğunu belirtmektedir. Orta Çağ'ın Haşhaşiler tarikatı da bunlara örnektir. Bu ve benzeri tarikatlar İslam'da temelde din ve siyaseti birleştiren tarzı benimsemeleri ve hedeflerine giden yolda ise radikal ve şiddete dayalı rotaları ile İslam'a aykırı olarak

yayılmış bulunmaktadırlar (Lewis, 1967/2021, s.12).

Farklı dinler arası ayrıştırma her zaman olmuştur. Açıkçası sürekli gerekli görülmüş hukukta ve uygulamada gelenekselleşmiştir. Şiddet, fiili baskı daha az görülen bir durumdur. Müslüman yönetimi altında yaşayan Yahudiler ve Hristiyanlar inançları uğruna şehit olmaya zorlanmadıkları gibi, Müslümanlardan geri alınan İspanya'da olduğu gibi Müslümanlar ve Yahudilere sürgün, din değiştirme ya da ölüm arasında bir seçenek sunup seçim yapmaya zorlanmamışlardır (Lewis, 1984/2018, s.36). İslam dini çoğunlukla eşitlikçi bir yapıya sahip olan bir din olarak tanımlanır ve bu çoğu bakımdan doğrudur. İslamiyet'in VII. yüzyılda Arabistan'da ortaya çıktığındaki değişime bakınca, Orta Çağlardaki diğer milletlerin kast sistemi ya da aristokrasiye dayalı sistemleriyle karşılaştırılınca İslam dini gerçekten eşitliğe dayalı bir toplumda, eşitlik dini olarak görülebilir (Lewis, 1984/2018, s.37).

Bernard Lewis, Müslümanlara göre Hristiyanlar ve Yahudilerin, kendi dinlerinin eskimiş, eksik ve geçerliliğini yitirmiş olduğunu bildikleri halde Allah'ın sunduğu yeni nihai ve mükemmel gerçeklikteki dinin farkında olmalarına rağmen bunu aptalca reddeden kişiler düşüncesinde olduklarını belirtmektedir. Toplumsal aşağılanmaya maruz bırakılan üç grup arasında yani köleler, kadınlar, kâfirler içinde yalnızca kâfirler bu durumu kendi rızalarıyla kabul edenlerdendi. Çünkü onlar kendi isteğiyle dinlerini değiştirerek egemen toplumun üyesi olabilir ve alt konumlarını sonlandırabilirlerdi (Lewis, 1984/2018, s.38).

Eserlerinde sık sık İslam'ın hoşgörüsünden söz eden Bernard Lewis, Müslümanların kendi dinlerini kabul ettirmek adına zor kullanmadığı konusunun üzerinde durmaktadır. Müslümanlar egemenlikleri altına aldıkları bölgelerdeki insanları asimile etmeye uğraşmamışlardır. Hristiyan ile Yahudilerin kendi dinlerini serbestçe yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Müslümanların uyguladığı düşük vergi uygulamaları nedeni ile fethedilen bölgelerdeki halk tarafından da kolayca benimsediklerini belirtmektedir (Lewis, 1995/2018, s.74). Böylece Lewis'in yazdıklarından o dönemin gayrimüslimlerinin günümüzde bile örneğine az rastlanmakta olan bir hoşgörü ortamında yaşadığını anlamaktayız.

2.2.5. Lewis'e Göre İslam'ın Diğer Dinlerle İlişkileri

Hz. Muhammed'in zamanından itibaren Müslüman devlet ile gayrimüslimler arasındaki ilişki başlamıştı. Kur'an-ı Kerim'de ve İslam geleneğinde Hz. Muhammed'in Yahudiler, Hristiyanlar ve Arap nüfusunun büyük bir bölümünü

oluşturan putperestler ile ilişkileri anlatılmıştır. Putperestlerin iki seçeneği vardı ya İslam'a geçmek ya da ölüm. Eskimiş ve bozulmuş olsa da vahye dayanan dine inanlar yani Hristiyanlar ve Yahudilere üçüncü bir seçenek mevcuttu: İslam'a geçmek, ölüm ya da boyun eğmek. Müslüman üstünlüğünü kabul edip vergi ödemek boyun eğmek demektir. Ölüm cezası ise köleliğe çevrilebilirdi (Lewis, 1984/2018, s.39).

Peygamber Muhammed'in yaşadığı dönemde Hristiyanlarla kurulan temas Yahudilere oranla daha az önemli olmuş ve az çatışmalı geçmiştir. Hz. Muhammed kabileler ve yerleşimlerle ilgili ilişkileri anlaşmalarla düzenlemişti. Anlaşmaların en bilineni Necranlı Hristiyanlar ile yapılmış olanıdır. Şartları ise şöyledir: Hristiyanların vergilerini ödemeleri dâhilinde, savaş sırasında Müslümanlara erzak temin etme ve aynı zamanda tefecilikten uzak durma şartı ile dinlerini sürdürmelerine izin verilecek ve işlerini yürütebileceklerdi. Kur'an-ı Kerim'de Hristiyanlar için daha ölçülü bir dil kullanılması Hz. Muhammed ile Hristiyanlar arasında olumlu ilişkiler olmasından kaynaklanır (Lewis, 1984/2018, s.40). İslam devleti genişlediği için Hz. Muhammed'in hayatının sonlarına doğru sık sık Hristiyanlar ile karşı karşıya kalındı. Bazen Hristiyan kabileleri ile çatışmalar yaşadılar bu olaylar Kur'an-ı Kerim'de ve İslam geleneğinde Hristiyanlara başlangıçta olduğundan daha ciddi, sert bir tavır sergilenmesine yol açtı. Ancak ilk dönemlerde Hristiyanlara Yahudilerden daha fazla yakınlık gösterilmişse de, İslam yasalarının sonraki gelişiminde Hristiyanlar ile Yahudiler arasında çok az bir ayrım yapılmıştır. Gayrimüslimler ile siyasi sorunlar Peygamber hayatta iken açık bir şekilde ortaya çıkmış idi sorunların çözümüne dair yöntemlere Kur'an'da yer verilmişti. Peygamber'in yönetici ve hükümdarı olduğu tebaası içinde Yahudiler de mevcuttu ve Arabistan'ın diğer yerlerinde yaşayan Hristiyan ve Yahudi toplumları ile komşuluk ilişkileri oluyordu (Lewis, 1984/2018, s.41).

2.2.5.1. İslami Fetihlerin Diğer Dinleri Etkilemesi ve Sonuçları

Başından beri asıl mesele İslam cemaatinin gayrimüslim tebaasıyla, komşuları ile ve fethedilen topraklarda yaşayan gayrimüslimler ile nasıl bir ilişki kurulacağı, kuralların ne olacağı idi. Lewis'e göre büyük resme bakınca asıl konu bir iktidar meselesiydi (Lewis, 1984/2018, s.41-42).

Müslümanların fetihlerinden sonra Hristiyanların, Yahudilerin ve Zerdüşterin dininde değişiklikler olması kaçınılmazdı. Bu üç dinin kaderindeki en olumsuz değişim Zerdüştlükte meydana geldi. İslamiyet öncesinde Pers devleti yerle

bir edilmiş, halkı ve toprakları İslam halifeliği yönetimine bağlanmıştı. Çok geçmeden sayıları hızla azalmış çöküşe sürüklenmişlerdi. İslam'ın yükselişiyle devletin kurulması Hristiyanlığı da yenilgiye uğratmıştır ancak Hristiyanlık yıkılmamıştır. Arap yerleşim bölgelerinin artması, İslam dinine geçişin ve mevcut kültüre asimilasyonun çoğalmasi ile birlikte Hristiyanların sayısı gün geçtikçe azaldı ve üstünlüklerini kaybettiler. Egemen konumda iken edilgin konuma düşmek ve berberinde gelen olumsuz şartlar Hristiyanlar için kabullenilmesi zor bir durum idi. Bu sebeple bir çoğu İslam'a geçerek egemen dine ve topluluğa dahil olarak düşük konumdan kurtulma yolunu seçtiler. Bunlara karşılık diğer din Yahudilik ise, ayakta kalmayı başarmıştır. Onlar düşmanca tutumlara Hristiyanlara göre daha alışkın idi. Yahudilere göre, İslam'ın fetihleri sadece efendinin değişikliği gibiydi, üstelik çoğu yerde gerçekten üstün bir efendi anlamına geliyordu. Onlar zaten siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak yoksunluk şartlarına uyum sağlayabilmeyi ve yaşamayı çoktan öğrenmişlerdi (Lewis, 1984/2018, s.50).

Müslüman Arap idarecileri Antik Çağ'dan beri mevcut olan çoğulculuk modeline saygı duymuşlardır. Lewis'e göre bu model eşitlik demek değildir, bir grubun çoğunlukta egemen olması ve diğer kalanların belli bir hiyerarşik düzen zarfında sıralanması idi. Bu model eşitliği kabul etmese de barış ortamı içinde bir arada kalınmasına olanak sağlıyordu. Egemen olan grubun diğer toplulukları baskılamasına sömürmesine izin verilmiyordu. Yeni egemen grup ilk önce Arap Müslümanları olarak daha sonra da Müslümanlar adıyla tanımlanmıştı. Etnik ve dini nitelendirmenin yerini saf dini nitelendirmenin alması ile herkes egemen gruba katılabilir duruma gelmiştir (Lewis, 1984/2018, s.52).

İslam dininin temellerinin oluşturulduğu erken dönemler içerisinde İslam kararlı bir şekilde ilerleme sürecindeydi. Askeri operasyonlar sırasında kısa süreli toprak kayıpları yaşansa da bu yerler kısa zamanda geri alınıyordu. İslam dini her yere ulaşıncaya kadar İslam'ın ilerleyişinin durması için bir neden yoktu. İslam'ın ilerlemesi VII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde durma noktasına gelmiş sınır kavramı ile birlikte sınırın ötesinde bulunan güçlerle farklı düzeylerde ilişki kurma görüşü kabul edilmişti. Cihad bazen tekrar canlanıyor olsa da cihadın son zaferi tarihsel dönemin yörüngesinden çıkıp eskatolojik zamana ertelenmiştir. Duraklama ile başlayan husus daha sonra geri çekilme noktasına geldi. Portekiz, İspanya, Sicilya'da yaşayan Hristiyanların bir araya gelmesi ve Haçlıların Suriye ile Filistin'i işgal etmesiyle İslam toprakları Hristiyanlar tarafından ele geçirildi. Bunun sonucunda o bölgelerde yaşayan Müslümanlar, Hristiyanların hakimiyeti altına girdi (Lewis, 1984/2018, s.57).

Lewis'e göre bu yeni durum sonucunda Müslüman hukuk âlimleri, Müslümanların gayrimüslim yönetimi altında yaşamalı mı yoksa oradan ayrılmalı mı görüşünü tartışmakta idi. Faslı İslam hukukçularından Ahmed El-Vanşarisi oldukça sert bir görüş benimsemiştir. İspanya'nın Hristiyanlar tarafından zapt edilmesinin ardından yazdığı fetvada şu soruyu sormuştu: "Müslümanlar Hristiyan egemenliği altında yaşamalı mı yoksa ayrılmalı mı?" Bu soruya vermiş olduğu cevap son derece netti: "Erkek, kadın ya da çocuk hepsinin ayrılması gerekir. Hristiyan yönetimi hoşgörülüyse ayrılmaları daha da gerekli hale gelir, çünkü bu durumda Müslümanların din değiştirmesi tehlikesi daha da artar." El-Vanşarisi mevcut tehlikeyi etkili bir şekilde özetler: "Müslümanın zulmü Hristiyan'ın adaletinden iyidir" şeklinde görüşünü savunur (Lewis, 1984/2018, s.58). Lewis bu görüşü aktararak toplumda dinlerinin korunması için gerekli olan şeylerin yapılmasını amaçladıklarını, Müslümanların dininin tehlikeye düşmemesi adına gerekirse yer değiştirilmesi tavsiyesini verdiklerini belirtmektedir.

İspanya ve İtalya'nın yöneticileri olan Hristiyan hükümdarlar Müslüman ve Yahudi topluma karşı kısa bir süre daha belirli ölçüde müsamaha gösterdiler. Fakat Mağribîlerin Avrupa'dan tümüyle çıkarılması ile tıpkı Yahudilere yapıldığı gibi Müslümanlar da sürgün edilme ya da din değiştirme arasından birini seçmek zorunda bırakıldı. İspanya'nın tekrar alınması, Haçlı Seferleri Hristiyanlık ile İslam arasındaki mücadeleleri ve düşmanlığı kesinleştirmişti. Bunun sonucunda Müslümanların hakimiyeti altındaki toplumların yani Hristiyanların olduğu kadar Yahudilerin de durumu kötüleşmiştir. Bu duruma rağmen, diğer çoğu konuda olduğu üzere bu konuda da Müslümanlar, pratikte ve uygulamada İslam dininin ilkelerinden daha merhametli davranmışlardır (Lewis, 1984/2018, s.59).

İslam fetihleri, dünyadaki karmaşa ile onun yol açmış olduğu hiyerarşileri ortadan kaldırmakla birlikte, yeni medeniyetin hem ekonomik hem sosyal şartlarını oluşturmuştur. Beklenmedik bir hız ile gerçekleşmiş olan bu fetihler, asla Hun ve Moğol istilaları gibi yıkıcı bir etki taşımamıştır. Bu konu İslam fetihlerinin dikkate değer bir özelliğidir (Garaudy, 2020, s.27).

2.2.5.2. Lewis'e Göre İslam Fetihleri Sonrası Gayrimüslimlerin Medeni ve Sosyal Hayatı

Lewis'e göre Müslümanlar, fethettikleri yerlerde azınlık olarak kaldıkları için yeni gelen kişilerin, yönetici statüsünde olanların korunabilmesi için güvenlik

önlemlerine ihtiyaç duymuşlardır. Erken dönemlerde bu uygulamalar acil güvenlik önlemi olarak alınmış fakat daha sonra alınan bu önlemlere kutsallık atfedildiği için ilahi yasalara dahil edilmiştir. Alınan önlemler yani kısıtlamalar, zimmilerin giydiklerinden binecekleri hayvanlara değin uzanıyordu ve onların silah taşımaları yasaklanmıştı (Lewis, 1984/2018, s.60).

İbadet yerlerinin yapımı ve kullanımı konusunda da sınırlamalar mevcuttu. İbadethanelerinin camilerden yüksek olması yasaktı ve yeni ibadethaneler yapılamaz fakat mevcut olan eski ibadet merkezleri onarılıp kullanılabilirdi. Kıyafetlerinde belli işaret taşımak zorunda idiler, IX. yüzyılda Bağdat'ta halife aracılığıyla kullanılmaya başlatılan, sonraları Orta Çağ'da Batı ülkelerinde yaygınlaşan sarı yıldızın kökeni bu zorunlu işaretlere dayanır. Gayrimüslimler hamama bile bu işaretleri boyunlarına asıp girmek zorunda idiler. Bu şekilde Müslümanlardan ayırt edilmeleri sağlanırdı ve Şii geleneğine göre aynı hamamı kullanmaları dahi yasaklanmıştı. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin bu şekilde ayırt edilme ihtiyacı, Müslümanlar gibi Yahudilerin de sünnetli olmalarından kaynaklanmıştır (Lewis, 1984/2018, s.61).

Özgür ve belli bir kimliğe sahip kişilerin kültürel mensubiyetlerini yansıtan giysiler giymeleri olağan bir durumdur. Kişilerin kendi inanç ve dünya görüşlerini yansıtan kıyafetler tercih etmeleri, bir bakıma insanlığın sosyolojik çeşitliliğin sergilenmesi anlamında görülebilir (Çakan, 2020, s.49). Bu gibi ayrımlar farklı dine mensup toplumların ihtiyacı olarak görülür.

Lewis'e göre bunlar dışında gayrimüslimlerin törenlerde fazla gürültü yapmamaları ve kendilerini çok göstermemeleri, İslam dinine ve Müslümanlara saygı göstermeleri gerekiyordu. Gayrimüslimlere uygulanan bu kısıtlamaların çoğu somut nedenlere dayanmıyordu, bunlar toplumsal ve sembolik nitelikte idiler. Onlara uygulanan tek gerçek eylem ekonomik ceza olarak mali yaptırımlardı. Ayrımın en büyüğü, Müslümanlara göre daha yüksek vergiler ödemeye mecbur bırakılmalarıydı. Bu uygulama antik İran ve Bizans İmparatorluklarından devralınmıştı (Lewis, 1984/2018, s.61).

Vergilendirmeden başka gayrimüslim toplumun karşılaştığı ağır bir maddi yük daha mevcuttu. İslam hukukuna göre, din farklılığı kişilere miras mevzusunda engel oluşturuyor İslam kanununa göre, Müslüman olanlar zimmilerden, zimmi olanlar da Müslümanlardan miras alamaz idi. Bu sebeple İslam dinine geçmiş kişi geçmemiş akrabalarından miras alamazdı. Aynı zamanda öldükten sonra yalnızca Müslüman mirasçılarına miras bırakabilirdi. Şayet ölmeden önce eski dinine dönmüş

ise dinden dönmüş kabul edilerek mülkünü kaybederdi (Lewis, 1984/2018, s.62).

Lewis, zimmilerin kendi iç meselelerinde belirli bir bağımsızlığa sahip olduklarını belirtmektedir. Kendi liderleri ve yargıçları vardı. Bireysel, ailevi ve dini meselelerde kendi yasalarına göre yaşarlardı. Müslümanlar ile bağlantılarında ise eşit konumda olmamışlardı. Müslüman bir erkek hür bir zimmi kadın ile evlenebilirken, fakat zimmi bir erkek Müslüman kadın ile evlenemezdi.

Köle sahibi olma konusunda ise, Müslüman kişi zimmi bir köle sahibi olabilirken, zimmi biri Müslüman köle sahibi olmasına izin yoktu. Evlilik ve köle konusunda Bizans İmparatorluğu yasalarında da benzerlik mevcuttu. Onlara göre bir Hristiyan Yahudi kadınla evlenebilir fakat Hristiyan bir kadınla evlenen Yahudi ölüm ile cezalandırılırdı. Bizans İmparatorluğu Yahudilerinde ne sebeple olur ise olsun Hristiyan köle sahibi olmaları yasaklanmıştır. İslam devleti Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyan ve Yahudi topluma uyguladığı yasaları uygulamış, fakat bu kanunları belirli ölçülerde hafifleterek uygulamaya koymuştur. Gayrimüslimlerin şahitliği Müslüman mahkemelerinde kabul görmezdi. Bunlar dışında maddi ve bazen mirasla ilgili konular dışında zimmiler farklı bir ekonomik kısıtlamaya maruz kalmamıştır (Lewis, 1984/2018, s.63).

Azınlıklar genel itibari ile bir arada olma toplanma eğilimindedirler ve bunu mesleklerde de görmekteyiz. Onlar özellikle bir Müslümanın ihtiyaç duyduğu halde yapmadığı ya da yapmak için fazla çaba sarf etmediği mesleklerde yoğunlaşmışlardır. Lewis zimmilerin bazı dönemlerde küçümsenen ticaret ve mali işlerle uğraştıklarını ifade etmiştir. Bu işlerin küçümsenmesinin sebebi toplumun askeri güç kültüründen gelmesi ve ticareti basit bir iş olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Sonraki yüzyıllarda ise zimmiler bazen temizlikle alakalı işleri yapmışlardır. Bu işler genelde lağım temizliği ve ısınma amacıyla kullanılan tezek kurutulması gibi işlerden oluşuyordu. Fas, Yemen, Irak, İran ve Orta Asya'da yaşayan Yahudiler en çok bu ikinci işi yapardı. Bunlar dışında Yahudilerin çalıştığı diğer meslekler deri tabaklama, kasaplık ve cellatlık gibi hor görülen ve Müslümanlar tarafından yapılması istenmeyen işlerdi (Lewis, 1984/2018, s.61). Lewis'e göre İslam toplumundaki bu durum, diplomaside ticarete ve bankerlik gibi işlerde aynı zamanda casusluk ve tefecilik faaliyetlerinde gayrimüslim sayısının nasıl bu kadar yüksek olduğunu açıklamış olur. Üstelik dünyanın birçok bölgesinde rağbet gören altın ve gümüş zanaatkârlığı ile ticareti gibi mesleklerde dini bütün Müslüman kişiler açısından kirli işlerden sayılıyordu. Bu işlere bulaşan kişilerin ebedi ruhlarının tehlikeye atılacağı düşünüldüğünden, Müslümanlar için bu meslekler dünyalık olarak

algılandığından bu mesleklerde gayrimüslimler yoğunlaşmıştır. Bu nedenden dolayı Müslümanlar bu kötü görülen ticaret ve mali işleri yapmayı tercih etmemişlerdir (Lewis, 1984/2018, s.65). Azınlıkların Müslümanların yapmayı tercih etmediği işlerde kullanılması, toplumun medeniyetin varlığı için gerekli görülen yerlerde kullanılması Müslüman toplumun yararına olmuştur.

2.2.6. İslam'ın Farklı Dinlere Bakışı

İslam ve gayrimüslim tebaa arasındaki ilişki, İslam'ın dış dünya ile arasındaki ilişkilerin durumuna göre değişmiştir. Örneğin Haçlı seferleri zamanında İslam dünyasının vaziyeti Hristiyan güçler karşısında zayıflamıştır bu sebeple o dönemle beraber Müslüman devlette yaşayan zimmilerin durumunun kötüleşmesi olağan bir durumdur. Bu dönemde baskıları ve kısıtlamaları çok daha artmış katı bir şekilde uygulanmıştı gayrimüslim tebaa önceleri hiç karşılaşmadığı ölçüde toplumsal ayrımcılığa maruz kalmıştı. Onlara genel olarak hoşgörü ile davranılsa da çok fazla güvenli bir durumda bulunmuyorlardı. Küçümseme normal karşılanır olmuştu. Müslüman yazarlar, gayrimüslimler ve bilhassa Yahudi toplumunun ikincil konumda olduklarını vurgulamak için Kuran- Kerim'deki "alçalma, küçülme, sefillik" anlamlarını barındıran "zul" ve "zillet" tabirlerini sık sık kullanmışlardı. Bu bilgi hem Orta Çağ kaynaklarından hem de İslam topraklarını ziyarete gelen Batılı seyyahlar aracılığıyla aktarılan bilgidir (Lewis, 1984/2018, s.69-70).

Lewis'e göre genel itibariyle Hristiyan anti-semitizminin dışında Müslümanların zimmilere yönelik düşünceleri nefret, korku ve kıskançlık değil aksine hor görme, küçümseme temelli bir düşünce idi. Hristiyan ve kimi zamanda Yahudi toplumuna karşı saldırgan polemik yazıların birçok örneği mevcuttu. Bu iki dine ve onların takipçilerine yöneltilen olumsuz vasıflar çoğunlukla dini ve toplumsal tabirlerle, nadiren de etnik ve ırksal tabirlerle ifade edilmiştir. Küfür içerikli dil oldukça yaygındı. Yahudilere maymun, Hristiyanlara domuz tabiri sık sık kullanılırdı. Hem konuşma hem yazışma dilinde, Müslümanlar, Yahudiler ile Hristiyanlar için değişik hitap biçimleri tercih edilmiştir. Hristiyanların ve Yahudilerin çocuklarına Müslüman ismi vermeleri yasaklanmıştı bu onların birbirlerinden ayırt edilebilmeleri için alınan önlemlerdendi. Lewis, Osmanlı zamanında Yusuf (Joseph) ve Davud (David) gibi üç dilde kullanılabilen isimlerin farklı şekilde telaffuz edildiğini belirtmektedir. Ona göre, Gayrimüslimler bu şekilde farklılıklar içinde yaşamayı öğrenmişlerdi. Kılık kıyafet ve benzer diğer kanunlar gibi bu durumlar onların alt konumlarının simgeleyen ifadelerdi. Onların dışlandığı diğer konu ise temizlik meselesidir, en çok dikkat eden Şiiiler bu konu üzerinde çok

durmuşlardı. Temizlik (taharet) ve kirlilik (necaset) İslam dini için çok dikkat edilmesi gereken meselelerdendir (Lewis, 1984/2018, s.71).

Lewis'e göre Hristiyanlar ile Yahudiler arasında en kesin önemli birleşme noktası, benimsedikleri kutsal kitaplarıdır. İsa'nın amacı ve çarmıha gerilmesi konusunda İslam dini her iki din arasında bir yerde durmaktadır. İslam dini Musevilik de İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ve onun yeniden dirilerek tüm insanlığı kurtaracağı inancını kabul etmez. Ancak bir fark mevcuttu Ortodoks Musevilik İsa'nın konumunu hiçbir şekilde kabul etmez iken, Kur'an-ı Kerim onu Tanrı'nın elçisi olarak kabul eder (Lewis, 1986/2016, s.139).

İslam dini elbette Kur'an-ı Kerim'de adı geçen tüm peygamberlerin varlığını kabul eder. Müslümanlar, İsa'yı Allah'ın elçisi olarak görür ama onun son peygamber ve kurtarıcı olarak gelmediği görüşündedirler. Bu yüzdendir ki onları eskimiş ve yozlaşmış bir dinin temsilcileri olarak görürler. Teslis görüşüne inanan Hristiyanların çoğunluğuna göre, İsa Tanrı, Tanrı'nın oğlu, Peygamber ve Mesih olarak kabul edilir. İslam ise eşi ve benzeri, çocuğu, bulunmayan sadece Allah inancını yani tevhid getirmiştir (Hamidullah, 2004/2019, s.30). İslam dini, Yahudilerin beslenme yasaklarını tanımadığı bölümlerinden dolayı Yahudilere, yeniden dirilme ve teslis inancını reddettiği için Hristiyanlığa karşı olarak görülür. Fakat putperestliğin reddedilmesi diğer dinlere yani Hristiyanlığa ve Yahudiliğe karşı olunmasından daha çok önemlidir. Putperestlik Hz Muhammed'in savaştığı ve büyük bir bölümünün İslam dinine geçmesini sağladığı ana düşman olarak görülmüştür (Lewis, 1984/2018, s.43).

2.3. BERNARD LEWIS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA KİMLİK

2.3.1. Kimlik

Kimlik kavramı kişinin kendisine "Ben kimim?" sorusunun cevabı olarak adlandırılmıştır. Kişinin kendi içinde fikir ve hayatı ile şekillenmiş olup farklı yönlerden tanımlanmıştır. Bir yönü ile bireyselliği ifade ederken diğer yönü ile bireyin sosyal ve siyasi yanını tanımlamaya çalışmaktadır. Çeşitli disiplinlerin bu kavramı farklı yönlerden tanımlıyor olması bu yüzdendir (Pamuk, 2019, s.15). Kimlik tanımının kendi içindeki çıkmazı, bu kavramın kişiden bağımsız bir şekilde kavramsallaştırılma gayretinden kaynaklanmaktadır. Bu kavram ancak kişi tarafından nasıl algılandığı ve nasıl yaşandığına bakılarak açıklanabilir (Pamuk, 2019, s.16).

Kimlik, sadece öteki ile karşı karşıya kaldığımızda farkına vardığımız bir olgudur. Kişi kimliği üzerine düşünmez düşünmeye başladığı yerde ya kimliği nedeniyle ötekileştirilmiş ya da öteki ile karşı karşıya kalmıştır (Pamuk, 2019, s.11). Kişi kimliklerin bazılarını kendisi seçerken, bazılarını da toplum yüzünden kabul etmek zorunda kalabilir bu durumda kişi uyanık olup ikincilere karşı kendini korumak zorunda kalır. Kendini ait hissetmediği yerlerde ve durumlarda başkalarına rağmen kendini uzak tutmak birey için en faydalı olandır (Bauman, 2004/2021, s.22). Kimlik bir kültür meselesi kabul edilir toplumlar var oldukça kültürler değiştikçe bireyler kimlik sorunu ile karşı karşıya kalacaktır. Tarih boyunca insanlar kimliğini aramakla meşguldü öyle de devam edecektir çünkü kimlik özgürlük isteyen bir konudur (Çakan, 2020, s.45).

Kıyaslamak gerekirse İslam dini başlangıçtan beri öteki ile hoşgörü içerisinde yaşamaya özen göstermiştir. Farklı dinlere mensup kişilerin birbirlerini hoş görmediği dönemde İslam dini hoşgörü protokolü düzenlemiştir. Bu protokol uzun zaman tüm dünyada bir arada yaşamının en üst biçimi olma özelliğine sahiptir (Maalouf, 1998/2019, s.51).

Lewis Peygamber'in vefatından sonra İslam'ın etkisinin, batıda Atlas Okyanusu'na doğuda Hindistan ve Çin sınırlarına kadar hatta bazen daha ötesine ulaşarak çok büyük bir alana nüfuz ettiğini belirtir. Fethedilen bu bölgelerde büyük ve kökleşmiş dini toplumlar yaşıyordu. Bu toplumlara nasıl davranılacağını düzenleyen yerleşik kanun ve yönetim sistemleri de vardı (Lewis,1984/2018, s.48-49).

2.3.1.1. Müslüman Kimliği

Dini kimliğin üst kimlik kabul edildiği İslami yönetimlerin varlığı ile ümmet bilincinin oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Çünkü İslamiyet dininin kelime-i şahadeti insanların tek bir yaratıcı olduğunu kabul etmelerini sağlamakla beraber onları bir arada tek bir toplumun üyesi yaparak, kişiye sosyal kimliklerin en üst ve kapsamlısını sunması ile ifade bulmuştur (Çakan, 2020, s.46).

İslam âlimleri, İslam'a zıt olan her ne kural, davranış ve akım var ise onları "kitap" ve "sünnet" ölçülerine bağlı kalarak reddetmiş onlara karşı mücadele vermiştir bu şekilde Müslümanların İslami kimliklerini korumalarına yardım ederek kültürlerini üstün kılmaya çalışmalarına destek olmuşlardır (Çakan, 2020, s.39).

Müslümanlar açısından “din”, Hristiyanlar ve ayrıca Orta Çağ Hristiyanları için taşıdığı manayı taşımaz. Müslümanlara açısından “din”, Hristiyanlar göre hem daha az hem daha çok şey ifade etmektedir. Din için kullanılan farklı sözcükler bunun en açık göstergesidir. Günümüzde doğu ve batı olmak üzere Avrupa Hristiyan dünyasında kullanılmakta olan tüm dillerde ortak olan “din”(religion) sözcüğü, Latince religio kelimesinden gelmektedir. İslami din terimi esasen Arapça’dır. Fakat Müslümanlar tarafından da kullanılmakta olan birçok dil tarafından da benimsenmiştir. Diğer Semitik dillerde ise özellikle İbranice ile Aramicede kullanılmakta olan aynı kökten türemiş kelime ise yasa anlamına gelir (Lewis,1993/2017, s.16). Müslümanlar açısından İslam yalnızca bir inanç ile ibadet sisteminden ibaret değildir. Dini olmayan otorite ile dini olmayan kurullarla yönetilmekte olan farklı bir yaşam alanı da söz konusu değildir. Din hayatın tümünü kapsamaktadır. Medeni hukuk, ceza hukuku ve ayrıca anayasa hukukunu da kapsamakta olan tüm yasal alanı da içermektedir (Lewis,1993/2017, s.16).

Bir Müslümanın kimlik kaybına uğrayarak sosyal baskılara maruz kalmaması için yapması gereken en önemli şey kitap ve sünnete bağlı olmasıdır (Çakan, 2020, s.40). Müslüman kimliği ve kişiliği tarafından her durumda bireyin kitap ve sünnete göre yaşamını devam ettirmesi gerekmekte aynı zamanda heva ve heveslerine uymaması gerekmektedir. Kişi ancak bu şekilde dinine uygun yaşıyor kabul edilir.

Müslümanların, Müslüman olmayanlar ile farklı olduklarının bir sınıflandırılması da siyasal ve askeri olarak yapılmıştır. Müslüman dünya görüşüne göre insanlık, Dar-ül İslam (İslam Evi) ile Dar-ül Harb (Savaş Evi) olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısacası, Dar-ül İslam İslam yasasının geçerli bulunduğu tüm ülkeler manasına gelmektedir, Dar-ül Harb ise dünyanın geri kalanını kapsamaktadır. Evrende bir tek Allah olduğuna göre yeryüzünde de sadece tek hükümdar ile tek yasa olabilir. İdeal olarak Dar-ül İslam başında tek hükümdarın olduğu tek devletin yönetimindeki toplum olarak düşünülmektedir. Bu devlet çok tanrıcı, putperest yahut izin verilmeyen dinlerden birine ait olmaması şartı ile topraklarını işgal etmek suretiyle yönetimi altında ki topraklarda bulunan tüm kâfirleri muhafaza etmek ve hoşgörülü davranmak ile yükümlüdür. Ayrıca İslam yasasının mantığında, İslam devleti dışındaki hiçbir devletin daimi varlığını kabul etmemektedir. İslam dininin bakış açısında tüm insanlık İslam’ı kabul edecek ya da İslam’ın yasalarına boyun eğecektir. Bu neticeye ulaşmak için mücadele etmek tüm Müslümanların kutsal görevi kabul edilir (Lewis, 1982/2019, s.81).

Kültürler arasındaki çekişmede öz değerlerinin farkında olup onlara sahip

çıkabilmek ancak o kültürün kaynaklarına sıkı sıkıya bağlı olmak ve uygulamada farklılıklara yer vermemek ile olur bu sonuçta bizlere kitap ve sünnete bağlılığın önemini açıklar. Müslüman kimliği kültürünü ancak bu şekilde koruyabilir (Çakan, 2020, s.43).

Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" anlamındaki "cehd" kökünden türemiş olan cihad, İslâmî literatürde ise "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki kapsamlı anlamının yanı sıra fıkıh terimi olarak cihad daha çok Müslüman olmayanlarla savaşmak, tasavvufta ise nefsi emmâreyi yenme gayreti için kullanılmaktadır (Özel, 1993,7:527). Bu savaşı veren kişilere mücahid denir. Cihad kelimesi kâfirlere karşı savaşmak anlamında Kur'an'da birçok yerde geçmektedir.

İslam'a göre şehitlik inanç için kutsal mücadelede ölmekle eş değerdir. Halifelik uğruna ilk çatışmalarda yenilen Şiiiler bu tanımın istisnası kabul edilir. Mağlubiyet ve baskı Şiiilere işkence, ihtiras ve şehitlik meselelerinde neredeyse Hristiyan benzeri bir tanım getirmişti. Modern zamanlarda bu düşünce tarzı yeni araştırmalarla birleşerek büyük bir sosyal güç oluşturmuştur (Lewis, 1998/2000, s.25). Şeriat açısından Dar-ül İslam ve Dar-ül Harb arasında din ile hukuk açısından zorunlu bir savaş hali vardır ve bu savaş sadece tüm insanlık İslam dinine yahut İslam dinin yönetimi altına girdiğinde son bulacaktır (Lewis, 1982/2019, s.82).

İnancının tehdit altında olduğunu fark eden kişiler, tüm kimliklerinin birleşimi gibi dinsel aidiyet duygusu etrafında birlik oluyor fakat kişinin tehdit edilen anadili ya da etnik grubu ise dindaşları ile korkusuzca savaşabiliyor (Maalouf, 1998/2019, s.51). Kişinin kimliğinin çoğunlukla farklı ögeler arasında sınıflandırması olsa da ve bu ögeler arasındaki hiyerarşik düzen zaman içerisinde değişime uğrayıp davranışları değiştirebilecek niteliktedir (Maalouf, 1998/2019, s.18).

İslam hâkimiyetinin ilk yüzyıllarında kişileri din değiştirmeye zorlamak bakımından girişimlere pek rastlanmaz. İslam'ın yayılması ikna ve teşvik yolu ile olmuştur. Bu dönemde din değiştirenlerin sayısını tespit etmek zor olsa da sayıca çok Hristiyanların, Yahudilerin ve Zerdüştlere İslam'a geçtiği ve İslam toplumunun bir ferdi oldukları bilinmektedir (Lewis, 1984/2018, s.49).

Müslümanlara göre on yıldan uzun sürmemesi gereken barış anlaşmalarını tek taraflı olarak bozabilirlerdi. Ancak ne olursa olsun İslam yasalarına göre yeniden saldırıya geçilmeden evvel karşı tarafa haber göndermeleri gerekir. Kısa süreli barış dönemleri olsa bile bu sürede kâfirlerin ülkelerine gelip gitmeleri uygun bulunmaz. İslam yasasına göre yasak faaliyetlerle (haram), kınanması gereken faaliyetler (mekruh) arasında bir ayırım yapar. Bu ayırma göre Dar'ül Harb'e seyahat eden kişinin eylemi mekruhtur. İslam âlimlerinin çoğunluğu Dar'ül Harb'e seyahatin ancak fidye ödeme şartı ile esir kurtarmak amacıyla gerçekleştirildiği zaman kabul edilebilir olduğu konusunda ortak fikre sahiptirler (Lewis, 1982/2019, s.82).

Kimi zaman bazı saldırılar ile sınırlar ihlal edilmiş, barışın yerini savaş hali almış olsa bile esas sınır ihlalleri Yeniden Fetih (Reconquista), Haçlı Seferleri'nden itibariyle başladı bu durum Müslümanların sınırlarının bazen genişlemesine bazen de daralmasına yol açmıştır. Bu değişiklikler ayrıca dış dünya ile diplomatik, ticari ilişkilerin gelişmesi İslam hukukçuları açısından gündeme yeni sorunlar getirmiştir. Kutsal savaş vazifesi yeniden tanımlanıp yorumlandı. Artık Dar-ül Harb ile olan savaşa ara vermek sadece geçici bir barış koşulu ile mümkün olsa bile barış gerektiğinde yenilenebilir ve sürekli barış için bir temel teşkil edebilirdi. Hatta bazı İslam hukukçuları Dar-ül İslam ile Dar-ül Harb arasında Dar-ül Sulh veya Dar-ül Ahd (Barış evi, anlaşma evi) gibi ara bir kavram oluşturdular (Lewis, 1982/2019, s.83).

Dar-ül Harb mensubu gayrimüslimin Müslüman topraklarına yolculuk etmesi, kendisine eman olarak bilinen bir teminat verilmesi sağlanmıştır. İslam hukukçuları açısından bir Müslüman bir veya birden çok şahsa eman verebilirdi.

“Emin olmak, güvenmek” anlamlarındaki Arapça “emn” kökünden türemiş bir isim olan emân “güven, güvence, güvenlik” anlamına gelmektedir. Hukuk terimi olarak ise İslâm ülkesine (Dâr-ül İslâm) girmek ya da İslâm ordusuna teslim olmak arzusunda olan yabancı gayrimüslime (harbî) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt yahut akdi ifade etmektedir (Bozkurt, 1995, 11:75).

Eman vermek uygulaması Müslüman devletler ile Hristiyan devletler arasında ticari, diplomatik ilişkileri büyük ölçüde genişletmiştir. Müslüman topraklarına yerleşen Avrupalı tüccarların ortaya çıkmasına yasal zemin hazırlamıştır. İki taraf arasında temel farklardan biri, Avrupa'ya gitmiş olan Müslümanlar için eman tarzında bir uygulamanın olmaması ve Hristiyan Avrupa'da yaşayan Müslümanların sayısının çok az olmasıdır (Lewis, 1982/2019, s.84).

Ancak “din” terimi bir anlamı ile Müslümanlara göre Hristiyanlara kıyasla çok daha fazla şey içerirken, diğer bir anlamı ile de çok daha azını kapsamaktır. Mekân ile ibadet yeri olarak Hristiyanlarda bulunan kilisenin Müslümanlarda karşılığı camidir. Fakat siyasi kurum yani iktidar merkezi olarak Kilise’nin İslam’da bir karşılığı bulunmamaktadır. İslam’ın konsilleri veya sinodları, piskoposları, hiyerarşileri, kilise yasaları veya mahkemeleri bulunmaz (Lewis, 1993/2017, s.16).

Klasik İslam tarihinde papa ile imparator arasında çatışma görmek mümkün değildir. Çünkü İslam devleti ile cemaatinin başı olan halife siyasi, dini otoriteyi kendisinde birleştirir. Kilise ile devlet arasındaki ihtilaf, işbirliği, ayrılma veya birleşme de İslam’da söz konusu değildir; bundan dolayı İslam’ın yönetim kurumu her iki işlevi kendisinde toplamıştır (Lewis, 1993/2017, s.16-17).

İslam ile Hristiyanlık arasında bilinen fark, iki dinin farklı kökenlerinden ve farklı kuruluş mitlerinden kaynaklanmaktadır. Hz. Muhammed’in Hz. Musa gibi vaat edilmiş topraklara girmesi yasaklanmamış, Hz. Muhammed Hz. İsa gibi fiziksel eziyet görerek ölmemiştir. Müslümanlar Hristiyanlar gibi yüzyıllar boyunca yasaklı dinin takipçileri ve zulüm gören azınlık durumunda, düşman yönetimi altında mücadele etmek zorunda kalmamışlardır. Hz. Muhammed hayatta iken iktidar sahibi olmuştur, ilk İslam devletini bizzat kurmuştur ve bu devleti sahabesiyle birlikte yönetmiştir. Hz. Muhammed’in ruhani misyonu ölümü ile sona ermiştir fakat dini, siyasi misyonu kendisinden sonra gelmiş olan halifeler tarafından sürdürülmüştür (Lewis, 1993/2017, s.17).

Arapça’da halife sözcüğü, olumlu bir ikileme, "vekil" ve "ardıl" anlamlarına gelmekte olan halef sözcüğünden oluşmuştur. İlk başlarda Müslüman cemaatinin lideri "Allah'ın Peygamberinin Halifesi" idi. Hırslı bazıları bu unvanı kısaltarak "Allah'ın Halifesi" olarak kullanmışlardır. Manevi iktidar iddiası tartışmalara neden olmuş fakat zamanla terk edilmiştir onun yerine daha az iddialı olan "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" unvanı yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Halifelik kurumu tarihinin büyük bölümünde bu makamda oturanlar, çoğunlukla daha sade mütevazı bir unvan olarak "İnananların Yöneticisi" yani “Emir’el-mü’minin” lakabını kullanmayı tercih etmişlerdir (Lewis, 2003, s.3). Ortalama on üç yüzyıl süresinde çok kez değişikliğe uğramış olsa da halifelik, Müslümanların birliğinin ve kimliğinin sembolü olarak var olmuştur. Halifelik kurumunun, yabancı emperyalistler ile yerli modernistler arasında çifte saldırıya uğrayıp ezilmesi İslam dünyasını derinden etkilemiştir. Birçok Müslüman şeyh ile liderler boş kalan koltuğa yarı gönüllü olarak

hak iddiasında bulunmak isteseler de destek bulamadılar (Lewis, 2003, s.2).

Müslümanlar kâfirleri kendi içlerinde sınıflandırıyorlardı. Bunlardan biri vahiyle gelmiş bir dine mensup olanlar ve olmayanlar ayrımı idi. Dinsizler, putperestler için ya Müslüman olmak ya ölmekten ibaret olan iki seçenek vardır. Geçerliliği sona ermiş olsa bile vahiy yolu ile geldikleri kabul edilmiş Yahudilik ile Hristiyanlık için üç seçenek mevcuttur. Bunlar Müslüman olmak, ölmek ya da boyun eğmektir. Boyun eğmek; haraç ödemek, Müslümanların üstünlüğünü kabul etmek manasına gelirdi. Ölüm seçeneğinin yerine köleliğin alınması mümkündü. Boyun eğen kişiler Müslüman devletin hoşgörüsü ile himayesine sığınmış olanlar zimmî olarak nitelendirilirdi. Zimmî “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” demektir (Fayda, 2013, 44:428).

Müslüman devletinin tebaası olmuş Yahudiler, Hristiyanlar ile kimi küçük toplulukların mensupları olan kişiler için kullanılırdı. Zimme kuralları açısından bu kişiler İslam’ın önceliğini, Müslümanlığın üstünlüğünü açık açık kabul etmek koşuluyla kendi ibadetlerini yapabilir, ibadethanelerini yaptırabilir ve birçok açıdan kendi işlerini sürdürebilirlerdi (Lewis, 1982/2019, s.85). Ödemek zorunda oldukları vergileri, kâfirlerin tek gerçek maddi yükleriydi. Hristiyanlık ile İslam, dünya dini yaratmaya yönelik ortaya çıkmış sırası ile ikinci ve üçüncü girişimlerdir. Bu girişimlerin ilki ise Budizm idi. Budistler yeterli etkiyi yaratamadı ve Budist kültürü oluşturmayı başaramadılar (Lewis,1993/2017, s.18-19). Geriye Hristiyan ve İslam dini kültürü ve geleneği kalmıştır onlar da kendi aralarındaki farklılıklara rağmen var olmayı sürdürdüler.

Grup kimliklerinin var olduğu yerde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan başka bir tür ötekilik sorunu mevcuttur. İnan ve inanmayan arasında kalan ara heretik, sapkınlık durumu. Hem geçmişte hem de günümüzde İslam dini inançta ve uygulamada bazen her ikisinde dine göre farklı davranan, yaşayan sapkın grupların varlıklarına şahit olmuştu. Heretiklik, ciddi ve tehlikeli görülmüştür. Bu sapkınlık genellikle Sünniler ve Şiiiler arasında idi. Her biri kendi içinde farklı yönelmeler ve ekollere sahiptir aralarındaki farklılıklar polemiklere sebep olmuştur bu sorunlar geçmişte başlamış olup günümüze kadar devam etmektedir. Müslümanlar içinde sık sık sapmalar zaman içinde baskı olmasına rağmen Hristiyan dünyasında görülen Heretiklik dini ve hukuki, pratik anlamlarına çok rastlanmaz. Kiliseler doğruya yöneltme ve savunma yanlışı bulma düzeltmeye hatta gerektiğinde cezalandırmaya hakim kurumsal otoritedir. İslam tarihinde bunun gerçek bir karşılığı yoktu kişi kendisi davranışlarından sorumludur. İncasında samimi olup olmadığına dair tek

karar Allah'ındır (Lewis, 1998/2000, s.91).

Bernard Lewis, bu konuda İslam dinin baskıcı olmadığına ve Hristiyan dünyası ile farkına değinmiş iken zaman zaman zimmilere uygulanan baskının az rastlanan alışılmamış bir durum olduğunu ve bu durumun yönetim ve o dönemin idarecilerine bağlı özel konular olduğunu belirtmektedir.

2.3.2. Irk

Kimliğin birincil ve kalıcı işareti ırktır. Dünyanın birtakım yerlerinde hala en önemli şeydir. Fakat Orta Doğu'da çoğunlukla fazla önemli görülmez, bölgenin çoğu bölümlerinde dil, din aynı zamanda kültür, millet ve ülke çeşitlilikleri arasında ırk sadece ufak değişiklikler gösterdiği için bir problem olarak algılanmaz ve fazla endişe uyandırmazdı (Lewis, 1998/2000, s.33).

Irk etnik gruplaşmalar ile biraz örtüşse de etnik özelliklerden bağımsızdır. Farklı ırklar aynı kültürü paylaşabilir. Aynı şekilde farklı kültürler ırkı birbirinden ayırabilir. Değişik genlere sahip aynı aileden olan kişiler bile, iyice baskılayarak tanım uygulanması dâhilinde farklı ırkların üyeleri olabilirler (Lewis, 1990/2018, s.24). Kadim Orta Doğu halkları da diğer toplumlar gibi öteki olarak gördükleri bireylere karşı türlü önyargı ve husumeti beslemişlerdir. Fakat ilk başlarda "öteki" olarak algılanan farklı dili konuşan ya da farklı dine inan kişilerdi (Lewis, 1990/2018, s.25). Her ne kadar kadim Orta Doğu'da bulunan medeniyetler mevcut farklılıklara sahip olsa da milletleri arasında büyük irksal farklılıklar yoktu (Lewis, 1990/2018, s.24).

Kur'an-ı Kerim ırklara ve ten rengine ön yargı ile yaklaşmamıştır bu açıkça bellidir. Lewis'e göre en önemli şey Kur'an'ın böyle bir ayrımın farkında bile olmamasıdır (Lewis, 1990/2018, s.34). Irklar arasındaki evlilik konusunda İslam dini açık ve net bir şekilde üstünlüğün bulunmadığını dolayısıyla farklı ırklar arasında evliliğin bir engel oluşturmayacağını belirtmişti. Fakat uygulamada bu düşünce genellikle göz önünde bulundurulmamış hatta etkisiz kalmıştı. Lewis, evlilik kurumunun İslam yasaları dikkate alınarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Irk ve ten rengi farklılığının kanuni sorun olduğu dönemde, bu konu evlilik meselesinde de yeni bir gündeme yol açmıştı. Bu sorun kısaca doğum sırasında eşitlik ve evlilik müessesinde toplumsal statü olarak tanımlanabilecek Kafa'a yasal doktrinini keşfetmelerini sağladığını belirtmektedir. Kafa'a'nın amacı, bir erkeğin evlendiği kadın ile toplumsal statü açısından denk olmasını garanti altına almaya çalışmak idi.

Buna rağmen çiftlerin birbirine denk olmadığı evlilikleri yasaklamıyordu. Kafa'a kuralına göre bir kadını, babası veya yasal koruyucusu tarafından ailesinin onayı olmadan yapılan evlilikten korumak ve eğer evlilik izinsiz gerçekleşmiş ise ya da bu izin şaibeli bir şekilde alınmış ise, ortada hamilelik ya da çocuk durumu olmadığı takdirde evliliğin geçersiz kılınması için kullanılabilirdi (Lewis, 1990/2018, s.145).

Bu yasa sayesinde kadın kendisine denk olmayan ve ailesinin konumunu değersizleştiren bir erkek ile evlilik yapmaktan alıkonuyordu. Kendisinden daha alt statüde olan kadın ile evlenmek isteyen erkek için herhangi bir sorun yoktu. Müslüman hukuk bilginleri gözünden kadınlar her zaman erkeklere göre alt konumda idi bu yüzden toplumsal düzen bu gibi durumlarda zarar görmezdi. Kafa'a doktrini köklerinin İslam öncesi Arabistan'ına kadar indiği görülür. Kabile anlayışında evlilikte karı koca arasında uyum arandığından ortaya çıkmış görülüyor. Bu kavram Kur'an-ı Kerim tarafından yasaklanmamış olsa da her ne kadar Kur'an'ın ruhuna aykırı olsa bile İslami döneme kadar varlığını sürdürmüş ve kutsal İslam yasalarının bir parçasını oluşturmuştur (Lewis, 1990/2018, s.146).

2.3.2.1. Yahudi Nefreti ve İslam'da Anti-Semitizm Kavramı

Anti-Semitizm kavramı, Yahudilere yönelik normal ön yargıda bulunmayı aynı zamanda İsrail'e ve Siyonizm'e karşıt muhalefeti tanımlamak için kullanılır. Bu tanımla yöntemi yanıltıcıdır. Bu tanım, ifade ettiği anlam itibarı ile üçüncü grup ile sınırlandırılabilir. Asıl olarak şu şekilde ifade edilebilir. Yahudi milletine karşı duyulan özel ve özgün nefret aynı zamanda ayrımcılık ve ırkçılıktır. Anti-Semitik tarih görüşü olağanüstü şekilde Yahudi halkını şeytani bir kuvvet ve geçmişten günümüze kadar dünyadaki bütün kötülüklerin kökeni olarak kabul eder. Anti-Semitik görüşe göre Yahudi bir kişi, Yahudi olmayan dünyaya sızarak aynı zamanda dünyayı bozmaya ve yönetimi ele alma amacıyla idi onlar sonsuz ve evrensel bir kumpasın üyesi kabul edilirler. Amaçlarına ulaşabilmek için hepsi de çeşitli kötü yöntemler kullanırlar (Lewis, 1986/2016, s.16).

Orta Çağ'da Yahudi halkları kuyuları zehirlenme, veba yayma ve ritüel cinayet işlemek ile suçlanmışlardır. Daha modern zamanlarda ise kapitalizmi ve komünizmi icat etme ve bunlardan birini ya da her ikisini de dünyada egemenliklerini sağlamak için kullanmakla suçlandılar (Lewis, 1986/2016, s.17).

Altında yatan sebepler ne olursa olsun, Orta Çağ'da Yahudi nefreti ve

karşıtlığı temel olarak dinsel kavramlar ile tanımlanmıştı. Zaman geçtikçe on beşinci yüzyılda bu tanımla geçerliliğini kaybetmiş ve Yahudi düşmanlığı, ilk olarak kısmen ve daha sonra teoride yani zamanla tümüyle ırksal olarak yeniden tekrar tanımlanmıştır (Lewis, 1986/2016, s.89).

Yahudi nefreti ırksal boyut kazanması ölüm ve sürgün tehdidi ile Yahudilerin Hristiyanlık dinini kabul etmek zorunda bırakıldıklarında ortaya çıkmıştı. Din değiştirmeye zorlayanlarda geçişin samimi olarak gerçekleşmediğine dair şüpheleri vardı. Toplumda din değiştiren Yahudilerin eski kıskançlık ve nefret duyulan davranışlarına devam ettikleri yerlerde baskının olduğu doğru idi. Orta Çağ'da zorla din değiştirme durumları olmuş fakat bunlar bireysel ve küçük çaplı olay kabul edilmişti (Lewis, 1986/2016, s.90).

Yahudi ayrımcılığının İslam dünyasında fark edilip oluşması çeşitli kademelere ayrılabilir. Bu nefretin başlangıcı geç dönem Orta Çağ'da Hristiyanların İslam dinine geçmesine kadar gider. İkinci aşama ise Osmanlı devletinin Avrupa'da genişlemeye başlamasıyla İstanbul'un fethi ile olmuştur. Bu iki aşamada da sayıca çok Rum Ortodoks Hristiyan, Osmanlı Devleti yönetimi altına girmişti. Yahudilerin ibadetlerinde, dini ayinlerinde düzenledikleri ve ritüel cinayetler işledikleri suçlaması bu toplumlarda yaygın idi. Paskalya dönemlerinde bu sorunun etkisi yüzünden karışıklıklar çıkmıştı. Mevcut sorun bu şekilde Osmanlı devlet yöneticilerinin dikkatini çekerek İslam dünyasında ilk kez duyulmuş oldu. Ancak modern tarzda Anti-Semitizm'in İslam dünyasına girişi on dokuzuncu yüzyıldan başlamış ve ikinci yarısında Avrupa menşeli Anti-Semitik yapıtların Arapça çevirileri yayımlanmıştır. Arapça dilinde ilk Anti-Semitik makalelerin tamamı çeviri idi (Lewis, 1986/2016, s.156).

Bu kaynakların Arap diline çevrilmesi tepkisiz kalmadı. Osmanlı devleti yöneticileri 1869 tarihinde yayımlanan eserin dağıtımını durdurdu. Kimi zaman Yahudi karşıtı duyguları kışkırttığı ve kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle yayınlar yapan gazeteleri kapatmıştır. O dönemin Hristiyan Arap müellifleri ve gazetecileri Yahudilere yöneltilen bu ve benzeri saldırıları kınamışlar ve ön planda olan üç büyük dinin birbirlerini daha iyi anlamaları için çağrıda bulunan yazılar yazmışlardır. Bu durum hemen olmasa da ilerleyen yıllarda kötüleşti. Yahudilere yöneltilen nefretin artması eski Arap-Yahudi toplumlarının buldukları bölgelerden sürgün edilmesinin sebepleri, o dönemin daha büyük olaylarının arkasında aranmalıdır. Olayların etkisi açısından bakacak olursak en uzun vadeli ve aynı zamanda en yıkıcı etkisi bulunan, İslam dünyası ve Avrupa arasında güç dengesinin

bozulmasıydı (Lewis, 1986/2016, s.159).

Artık çoğu ülkeye yayılmış olan günümüzdeki Amerikan ırk tanımlamasında terim yalnızca beyaz, siyah ve Moğol gibi önde gelen bölmeleri ifade etmek için kullanılır. İngiliz, İrlandalı, ya da Alman, Slav ya da günümüz Doğu Asya'sında kullanılan çok geniş bir ırk sınıfının parçası olarak tanımlanan Japonlar gibi ulusal ve etnik, kültürel tanımlamaları teşkil etmiyor ve onlar için geçerliliğini yitirmiş bir terim olmuştu (Lewis, 1990/2018, s.24).

2.3.3. Dil

Başlangıçtan beri Müslümanlar arasında tek bir dil, Kur'an'ın, Arap fatihlerinin dili olan Arapça kullanılırdı. İslam topraklarında yönetimin, kültürün, ticaretin tek dili olan Arapça büyük bir hızla sonradan İslam dünyasına girmiş olan Latince, Yunanca, Kıptice, Süryanice ile Farsçanın yerini aldı (Lewis, 1982/2019, s.95). Zamanla diğer dillerin etkisi azaldı ve Farsça yeni bir evreye girdi. İslam öncesi Farsçasından farklılaşarak Arap harfleri ile yazılan ve Arapçadan geçen kelimeler sayesinde büyük ve geniş bir kelime haznesine sahip bir dil olarak ortaya çıktı. Farsça, İslam âleminin başta İran olmakla birlikte Hindistan ve Türkiye'de geniş bir kesimin kullandığı ikinci bir kültür dili konumuna geldi (Lewis, 1982/2019, s.96).

Türklerin Orta Asya'dan Orta Doğu'ya gelmesiyle İslam topraklarında bin yıl sürecek hâkimiyet kurmaları, İslam'da üçüncü bir ana dilin oluşmasını sebep oldu. Arap alfabesi ile yazılan, Farsça ve Arapçadan birçok kelime almış olan yeni İslami bir dil; Türkçe İslam coğrafyasında sınırlı da olsa yayılmıştır. Zamanla Farsça eski bir dile dönüştü. Eğitimli Müslümanlar için Arapça hangi etnik kökenden ve dilden gelirse gelsin bütün eğitimlerinin bir parçası oldu.

Dini bağlılık ile yazı tam bütünleşme içinde idi bu sebeple Müslümanlar Arap alfabesini yalnızca kendi dinleri için kullanırlardı. Kâfirlerin alfabesini öğrenmek dine saygısızlık, üstelik sapkınlık anlamına gelirdi. Bu sebeple de Müslümanların çok azı yabancı dil öğrenmeye yanaştı. Müslümanlar içinde İslam kaynaklı olmayan dillerden hiç biri bilinmezdi. Her birisi kendi dilini kullanan pek çok ülke ile millete bölünmüş olan Avrupa'daysa durum tam tersi idi. Kendi dilinden başka dil de öğrenmenin gerekliliğini çok erken fark etmiş ve dil öğrenmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi. İslam âleminde ise dilbilgisi ve sözlük yapmayla alakalı çalışmalar İslam'a daha sonradan giren kişilerin kutsal kitabı okuyabilmesini,

anlayabilmesini sağlamak amacıyla yapıldı ve bu sebeple de uzun müddet Arapçayla sınırlı kaldı (Lewis, 1982/2019, s.97).

Her iki inanç da Orta Doğu'da doğmuş, muazzam ortak mirası paylaşmışlardır. Her iki din de bu ortak özelliği taşımaktadır. Tanrı'nın tüm hakikatine yalnızca kendisinin sahip olduğu düşüncesine sahiptirler. Birçok Akdeniz ülkesinde Müslümanlar ile Hristiyanlar yalnızca ana dillerini değil biraz da Arapça bilirlerdi. Ortak kavramları ile kelime dağarcıkları dini metinlerini yalnızca anlamayı değil, üzerinde tartışmayı da mümkün kılardı (Lewis, 1993/2017, s.19).

Orta Çağ keşişleri, Kur'an'ı çürütmek amacıyla Latinceye tercüme ederlerdi. Çünkü bu dönemde Latince Hristiyan dili haline gelmişti. Latince çeviri için gerekli terimlere sahipti ama yeni din değiştiren kişiler Kur'an'ı Arapçadan Farsçaya, Türkçeye, Hint dillerine tercüme etmeye çalıştıkları zaman Arapça sözcükleri de almak zorunda kalırlardı (Lewis, 1993/2017, s.19-20).

İki dinin birbirini algılama şeklinde farklı bir koşutluk görülmektedir. İki din de diğerini önemli bir rakip olarak görüp, bunu itiraf etmeye yanaşmamakta idi. Kıtanın değişik yerlerinde yaşamakta olan Hristiyanlar Müslümanları din anlamı içeren bir isim ile adlandırma hususunda tuhaf bir isteksizlik gösteriyordu bu yüzden etnik isimler kullanıyorlardı. Bu durumun amacı, Müslümanların itibarlarını, önemlerini azaltmak ayrıca yerel bir gruba ve hatta onları kabileler topluluğuna indirgemektir (Lewis, 1993/2017, s.22-23).

Bernard Lewis, Hristiyanların Avrupa'nın farklı kesimlerinde karşılaştıkları Müslümanları, Mağribi, Serazen, Türk ya da Tatar adlarıyla anıldıklarını belirtmektedir. Aynı şekilde Müslümanlar da Avrupa'nın sakinlerinden hatta Avrupa'dan gelmiş olan Haçlı askerlerinden bahsederken, onları Rum, Slav ya da Frenk olarak adlandırmakta idi (Lewis, 1994/2020, s.79). Bu durum bizlere farklı dinlere mensup bireylerin birbirlerini ötekileştirmeye çalıştığını göstermektedir. Benzer örnekler Hristiyanların Müslümanlardan sıklıkla Muhammediler, Müslümanlarınsa Hristiyanlardan Nazarenler şeklinde söz etmeleri idi. Bununla beraber iki grubun da birbirini anlamlandırmada kullanmış olduğu en belirgin ifade karşılıklı kullandıkları ve hakaret içeren kâfir sözü idi (Lewis, 1993/2017, s.23). Hristiyanlar ile Müslümanlar bu terimle aynı şeyi kastederlerdi, aralarındaki fark terimin yönelik olduğu kesim idi.

Hiçbir din tamamen hoşgörüsüzlükten arınmamıştır ancak birbirine iki rakip

olan Müslümanlık ve Hristiyanlık dininin bir bilançosu olacak ise, İslam dini hiç de fena görülmezdi. Amin Maalouf kitabında, atalarının Müslüman ordularının fethettiği bir bölgede yaşamını sürdüren bir Hristiyan olarak değil de Hristiyanların fethettiği bir bölgede Müslüman olarak kalmış olsalar idi onların dinlerini koruyarak on dört yüzyıl şehirlerinde kalıp hayatlarına devam edeceklerini düşünmediğini dile getirerek Müslümanların gerçekten de diğer dinlerden olanlara karşı hoşgörüsünü örneklendirmiş olmuştur (Maalouf, 1998/2019, s.50).

Kimlik bireyin kendisini nasıl algıladığı ve kendisini kimlerle özdeşleştirdiği ile ilgili bir konudur. Despot yönetimlerden demokrasiye geçilirken toplumda yeni kimlik arayışlarının hakim olması çok doğaldır (Güvenç, 1993/1994, s.8).

2.4. BERNARD LEWIS'E GÖRE İSLAM DÜNYASINDA GELENEK VE MEKÂN

2.4.1. Gelenek

Geleneğin birçok anlamı mevcuttur. En sade anlatımını basitçe ifade etmek gerekirse, gelenek Latince "traditum" anlamına gelmektedir. "Traditum" geçmiş zamandan günümüze geçen ya da miras kalan herhangi bir şey kabul edilir (Shils, 2004, s.110). Miras bırakılan şeyin ne olduğu fiziksel bir nesne mi veya kültürel bir yapı mı olduğu belli olmamakla beraber ne zaman miras kaldığı da net olarak belli değildir. Anlaşıldığı şekli ile gelenek kavramının kesin kriteri olarak insan davranışlarının düşünce ve hayal gücü ile oluşturulmuş olması ve bir kuşaktan diğer kuşağa intikal etmesi olmuştur. İntikal edilmiş olması mantıksal açıdan belli bir kural ve zorunlu önermeyi gerektirmez. Geçmişten gelen bir şeyin varlığı, onun kabul edilerek yine ona değer verilmesi ve aynı şekilde kanunlaştırılması, aksi durumda ise asimile olması gibi açık bir beklentiye de gerektirmemiştir.

Gelenek yani aktarılan şey maddi nesnelere her çeşit şeye olan inancı, birey ve olgu şekillerini, davranışlarını ve kurumları içermektedir. Toplumun binalarını, abidelerini ve bahçelerini aynı şekilde döneminin heykellerini, resimlerini, kitaplarını ve makinalarını, aletlerini içine almaktadır. Yani belli bir dönemin toplumunun elinde bulundurduğu her şeyi içermektedir (Shils, 2004, s.110).

Bir gelenek kabul edilip benimsendiğinde kişiler onu gelenek olarak tanımlama ihtiyacı içinde olmazlar, artık o benimsedikleri gelenek onlar için eylem ve inançlarının bir parçası kadar mühim ve hayati bir şey olmuştur. Gelenek şimdiki geçmiş, ayrıca şimdinin, en son yenilik ölçüsünde bir parçası olma

özelliğini de taşır (Shils, 2004, s.111).

Gelenekler özgür bir şekilde kendi kendilerini tekrar üreten ya da kendi kendilerini yetiştiren şeylerden değildir. Geleneği sadece yaşayan, bilen ve devam ettirmeyi arzulayan kişiler hayata geçirebilir tekrar kanunlaştırabilir ve değişikliğe uğratabilirler. Aynı şekilde en doğru ve en iyiyi oluşturma arzusu geleneklere sahip bulunan kişilerde canlı olduğu için gelişmektedir. Gelenek, ancak ona sahip kişilerin onu temsil etmeyi bıraktığında ve vazgeçtiğinde ya da benimseyip hayata geçirmesine katkı sağlayan kişilerin artık farklı hayat çizgilerinde ilerledikleri zaman kendilerine yeni gelenekler bulduklarında unutulmaya yüz tutar. Bu bağlamda gelenekler bağlı oldukları bireyleri kaybetmeleri ile tam anlamıyla çürüyüp giderler (Shils, 2004, s.113).

İslam dinin doğuşundan önceki zamanda, Orta ve Kuzey Arabistan'da hayatlarını sürdüren toplumun yaşam tarzları bedevilikti. Bedevi toplum hayatının sosyal birimi fert değil, topluluk oluşturur. Fert bağlı olduğu topluluğun yalnızca bir üyesi sıfatı ile ayrıcalıklarına ve görevlerine sahiptir. Toplum bütünlüğünü dıştan ve içten tehlikelere karşı müdafaa ihtiyacı hissederlerdi. İçten sosyal bağlantı kabul edilen erkek koldan gelenler tarafından kan bağı sayesinde korumuştur. Kabile geçimini ise sürü hayvanlarından ve ayrıca kervanların yağmalanmasından sağlardı. Yerleşik milletle meskûn ülkelerin malları ve yağmalar sayesinde toplanan mallar sınırlara en yakın kabileler aracılığıyla iç bölgelerde yaşayan kabilelere gönderilirdi. Kabileler çoğunlukla özel toprak mülkiyetini kabul etmezdi. Otlaklar, su kaynakları gibi şeyler ortak kullanım altında tutulurdu (Lewis, 1958,2019, s.9).

Kabile yaşamını “sünnet” yani atalarından kalan örf ve adetler yani bir bakıma gelenekler düzenlerdi. Bu düzenin devam ettirilmesi atalarına duyulan saygıdan gelmekte, cezalandırma ya da mükâfatlandırma ise sadece o toplumun sağladığı bir tutumdur. Kabilenin meclisi sünnetin dış göstergesi olmakla birlikte yönetimin tek danışma vasıtasıydı. Sosyal yaşamı kan davası âdeti biraz sınırlandırıyordu. Bu âdete göre öldürülen bir kişinin yakını, katilden ya da o kişinin kabilesine bağlı bir kişiden intikam almak ile yükümlüydü.

Kabilelerin dini şahıs dini değil, toplum dini idi. Dini anlamda birlik sağlamışlardır. Gerçek bir ruhban sınıfı olmamıştır. Onların dininde sayısız sıra dışı güce tapmak esası mevcuttu. Tanrılarını kutsal bir emanet görerek yeri geldiğinde kırmızı çadırlarda taşıyarak yanlarından ayırmamışlar savaflara giderken bile onu yanlarında götürmüşlerdir (Lewis, 1958,2019, s.10). Kabile inancı, genellikle bir taş

ya da bir eşya ile sembolleşerek kabile ilahı aracılığıyla toplanmış olurdu. Tanrı, şeyh yani kabile reisi evinde muhafaza edilir bu şekilde o evde dini önem kazanırdı. Tanrı ve ona tapınma kabilenin değişmez birliğinin ve uyumunun tek ifadesi idi. Kabile dinine itibar edip uyma siyasi olarak itaat anlamındaydı dini inkâr etme ihanetle birdir (Lewis, 1958,2019, s.11).

2.4.2. Mekân

Geleneksel veya modern öncesindeki çevrede bilinen bir yerden bahsetmek aynı şekilde belirli bir mekândan bahsetmek anlamındaydı (Ar, 2021, s.13). Mekân ve yer tanımlarının aynı olduğu dönemlerden sonra modernlik ile birlikte bu kavramlar değişime uğramıştır. Bu bağlamda modernleşme çağı yerin mekândan kopuşunun ilk basamağıdır (Ar, 2021, s.14).

Mekân, fiziki çevrenin anlam ile ilgili nedenlerinin kişilerce yorumlanması ile şekillenir. Kişinin nereye ait olduğunu bilmesi yerin anlamını kavraması ile başlamaktadır bu da aynı zamanda duyarlılığı ve yer ile temasta olmayı gerektirir. Bu açıdan mekân, yeri meydana getiren faktörlerin üç boyutlu tasarımı iken karakter o yerin atmosferidir. Bu atmosferin bütünü bölgenin geleneği, kimliği ve tarihi değerleri oluşturur diyebiliriz (Ar, 2021, s.17).

Uygarıkların kendi yaşam biçimlerini ile medeniyet düzeylerini yansıtan mekânları, şehrin sosyal ve kültürel aynı zamanda iktisadi yapılarını incelemeyi anlamak olanaksız bir durum olacaktır. Kenti kent yapan en önemli faktör, geleneğini korumasıdır yani köklerimiz hissedebilmemizdir ve buradan ileriye doğru uzanmaktır. Mekanı yani yaşanan yer olan kenti, tepeden bakılan bir nesne olarak değil de gündelik yaşamın samimiyeti ve saflığı dahilinde kişileri geleceğe yönlendirecek ve onlara motivasyon verecek bir yaşam alanı olarak görmek gerekir. Mekânı anlamak için onun insan ve toplum ruhu arasında bulunan bağlantısını anlamak gereklidir (Ekinci, 2018,7-27).

Kur'an-ı Kerim de birçok kez mekân kelimesi geçmektedir (örneğin bk. Yûnus suresi 10/22; Meryem suresi 19/22; el-Hac suresi 22/26; Sebe' suresi 34/51). Kur'an da mekânın tanımı gündelik dildeki kullanımı ile nesnelere veya bireylerin bulunduğu yeri belirtmek anlamında kullanılmıştır (Kutluer, 2003, 28:550). Her dinin her kültürün kendine özgü önemli gördüğü mekânlar vardır. İslam dini için Kâbe insanların gözünden ilk ev kabul edilir o yüzdendir ki medeniyetin kültürün başlangıcının sembolüdür.

İslam dinin doğuşundan önce toplulukların kabileler halinde bir arada yaşadıklarını belirtmiştik bu yerleşik göçebeler bir zaman sonra daha üstün toplum seviyesinde şehirler kurmaya başladılar. Bu şehirlerin en önemlisi Hicaz'daki Mekke şehridir. Bu şehirde her kabilenin hala kendi meclisi ile kendilerine ait putu mevcuttu. Fakat şehri bir arada tutan kabilelerin bağlılığı ve birliği onlar için ortak bir sembolü kapsayan bir mekânı merkez edinip o kutsal yerde putlarını toplamaları ile ifade bulmuştu (Lewis, 1958/2019, s.11). Kâbe, Mekke şehrinde bu birliğin sembolü olmuştur. Zaman içinde kabile yönetiminde şeyhin etkisi azalmıştı onun yerine hâkim ailelerden oluşan bir çeşit oligarşik sisteme geçilmişti (Lewis, 1958/2019, s.12).

Mekke şehri, güneyde Yemen kuzeyde Akdeniz, doğuda Basra Körfezi batıda Kızıldeniz limanı Cidde ile Afrika doğrultusunda deniz yoluyla gidilen ulaşım hatlarının birleşme noktasında cazip bir mevkideydi. İslam dininin doğuşundan az bir zaman önce, Kuzey Arap kabilesinden olan Kureyş Mekke şehrine gelip yerleşerek kısa bir zaman içinde etkin bir tüccar topluluğu olarak gelişmiştir. Kureyş tacirleri çeşitli ticaret anlaşmaları Bizans, Habeş ve İran sınır mevkileri ile yapmışlar ve kapsamlı bir ticari faaliyetlere girişmişlerdir. Mekke'den yılda iki kez kuzey ve güney istikametine büyük kervanlar yolluyorlardı bu ticari faaliyet tüccar ve sermayedar derneklerinin ortak girişimleriydi. Yıl içinde başka dönemlerde de daha küçük kervanların gönderildiği ve Afrika ile deniz ticaretinde bulunulduğuna ilişkin bazı deliller de vardır. Mekke civarında çokça panayır düzenleniyordu. Bu panayırların en önemlisi Ukaz da kuruluyordu. Bu panayırlar Mekke'nin ekonomik yaşamını canlı tutmakla birlikte şehrin nüfuz ve gücünü çevresinde bulunan diğer göçebeler arasında yayılmasına katkı sağlıyordu. Mekke şehrinin nüfusu çeşitli idi. İç Kureyş adı ile bilinen şehrin merkezi ve egemen unsuru iş adamları, tüccarlar ve girişimcilerden oluşan bir bakıma tüccar aristokrasisinden meydana gelmişti. Bunlardan sonra dış Kureyş denilen, şehre yeni yerleşmiş kişilerden oluşan gösterişsiz hukuka sahip küçükçe tüccarlar topluluğu ve nihayetinde yabancı kişiler ve bedevilerden oluşan işçi sınıfı bulunuyordu (Lewis, 1958/2019, s.15).

İslamiyet'ten önce tanındığı adı ile Yesrib yani günümüzdeki Medine, o dönemde hiçbir şekilde hükümet biçimine sahip değildi. Birbirlerine rakip Evs ve Hazrec Arap topluluklarının çekişmeleri yüzünden şehirde karışıklık hâkimdi. Yahudiler bu kabileler arasında zorlukla denge sağlamaya çalışıyorlardı. Yahudilerin iktisat ve kültür yönünden Araplardan üstün olmaları onların Arap toplumunda pek sevilmemelerinin nedenlerinden biridir. Hz. Muhammed'in yardımı ile Arap

toplumunun birliğe kavuşmasıyla daha sonraları Yahudiler ortadan kaldırılmıştır (Lewis, 1958/2019, s.22).

Mekânı tanıyıp ona göre davranmak toplumların genel savaş stratejisi olmuştur. Büyük mücadelelerin olduğu dönemlerde Arap toplumunun stratejisi çölün faydasını kullanma temeline dayanmıştır. Modern imparatorlukların denizden yararlanmaları da bu konuyla benzerlik göstermiştir. Arap toplumu, rakiplerinin asla nüfuz edemedikleri çölü iyi tanıdıkları için bu mekânı takviye kuvvetlerini ve mühimmatlarını topladıkları ve aynı zamanda tehdit anında bir sığınma yeri olarak kullanmışlardı. Arapların fethettikleri yerlerde ordugâhlarını çöl sınırında ve ekilebilir arazilerin bulunduğu yerlerde kurmaları tesadüf değildi. İslam tarihinde “Emsar” adı ile bilinen ordugâh şehirleri mevcuttur. Bu şehirler ele geçirilen bölgelerde Arap kültürünün yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Eyaletlerde azınlık konumunda olan Arap toplumu Emsar şehirlerinde çoğunluğu oluşturuyordu. Bu yerlerde genellikle Arapça dili tercih edilmiş ve konuşulmuştur. Emsar, çevresindeki diğer bölgelerin tarım ürünlerinin taşındığı pazar yeri olarak kullanılmış bu sayede Arapça dili, komşu ülkelere bu bölgelerden yayılmıştır. Belli bir zaman sonra ordugâh şehirlerinin oluşturulup aktif rol oynaması, bu bölgelerin çevresinde Arap idareci sınıfın isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan zanaatkâr, tüccar, memur ve işçilerin kurdukları mahalleleri meydana getirmiştir (Lewis, 1958/2019, s.37). Bu şekilde yeni şehirler kurulmuş mekânlar aktif çalışma, korunma, barınma alanları olmuştur.

Kişiler her zaman her dönem mekânın verimli bölgelerinde bir araya gelip topluluk oluşturmuş bu sayede şehirler kurmuştur insanların bir araya gelmesi ile ticari faaliyetler gelişmiş toplumun yapı taşları şekillenmiştir.

Lewis Müslüman tarihçilere göre tarihin, İslam tarihi olduğunu vurgular. Ve İslam tarihindeki en önemli olayların yani en çok kullanılan, işe yarayan bilgilerin İslam’ın ilk dönemlerindeki Peygamber’in ve haleflerinin hayatları olduğunu belirtir. Bu olaylar İslam tarihçileri için İslam’ın kuruluş tarihi demektir ve bu da dünyadaki her neresinde olursa olsun Müslümanların tarihsel ve dinsel benlik bilincinin özünü oluşturmaktaydı. Bu bizlere kimliğin dinsel birleştirici yanının olduğunu açıklamaktadır. Hristiyanlıkta ise, kutsal tarih inananların zihninde farklı şekilde yerleştirilmiştir. Onlarda dinsel yorumlamalar, heykel ve resimler ile katedral ve kiliselerde vitraylar ve müzikle oluşturulmuştur. Kimi sapkın toplumlar dışında İslam dininde bunların hiç birine yer verilmemiştir. Tasvir sanatının yasaklanmış olması İslam medeniyetinde dinsel amaçlı tasvir sanatlarının ortaya çıkmasını önceden

engellemiştir. İslam dininin musikiye kuşku ile yaklaşması ise tapınmalarda ve dinsel etkinliklerde kullanılmasına mahal vermemiştir. İslam'ın Hristiyanlıktaki gibi tapınakta söylenen ilahileri, musikisinde fügları ile ikonaları hiç olmamıştır. Camilerin iç mekân tasarımında, süslerinde sadece çoğu Kur'an ayetlerinden olan yazılar mevcuttur. Bundandır ki İslam ülkelerinde hat sanatı ve özellikle kutsal metinleri kâğıda aktaran hattatlık en önemli görülen anlatıcı sanat tekniklerinden olmuş bu şekilde sanatçı en derin duyguları ifade etmeye çalışmıştır. Lewis, derin anlamda Müslümanların mabetlerinde duvarları ile kubbeleri süsleyen Kur'an ve başka kaynaklı ifade içeren hatların, İslam'ın ilahileri, İslam'ın fügları ve ikonaları olduğunu bir bakıma aynı anlamı taşıdığını belirtmektedir (Lewis, 1988/2021, s.27-28).

2.4.3. Lewis'e Göre İslam Geleneğinde Batı Etkisi ve Gerileme

Çoğunlukla çağdaş iki uygarlıktan birinin çözüme sırasında iki uygarlık yoğun kültür temasına geçmeye başlar. Uygarlıkların zıtlaşmaları sırasında güçlü ve saldırgan olan uygarlık ötekini din yahut ırk itibarıyla aşağı görmektedir. Saldırıya uğrayan uygarlık ise, sonuç olarak ya kendisini yabancı karşıt güç olan uygarlığın kültürüne benzemeye çalışırken ya da kendini şiddetli bir savunma durumunda bulur (Parlak, 1993, s.37-38).

Avrupa kıtasındaki fetihleri ile artık teritoryal olarak Avrupa devletine dönüşmekte olan Osmanlı Devleti, Avrupalılar açısından her zaman bir yabancı olarak kalmıştır. "Türk tehlikesine karşı durma ise neredeyse bir Avrupa aidiyetine" dönüşmüştür. Bu şaşaalı Batı imparatorluklarının topraklarını kaybetmesi gücünün zayıflaması ile beraber gerçekleşmiştir. Bu durum Batı'nın Osmanlı Devleti kültür ve medeniyetine olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur (Avcı, 2021, s.19). Zaman içerisinde iki güç arasındaki dengeler değişince durum tam tersine dönmüştü. Lewis'e göre İslam dünyası zamanla güçsüzleştiği için kendi geleneğinin gerisinde kalmıştır bu nedenle gücünü Batı'dan ve onun kültürünü örnek alarak toplama yoluna girmiştir.

Başlangıçtan beri Müslümanlar İslam'ı yaymak amacı ile Hristiyan topraklarını daima tehdit etmişlerdi. Müslümanlar, Batı'ya doğru gerçekleşen genişlemenin Fransa'da son bulduğunun bilincindeydiler. XI. yüzyıl süresince Hristiyan kuvvetler Müslüman kuvvetlere karşı birçok büyük zaferler kazandılar. En nihayetinde 1908 senesinde başlayan ve Hristiyan tarihinde Haçlı Seferleri şeklinde adlandırılan bir dizi saldırı ile Batı Avrupalı Hristiyanlar; Suriye ile Filistin'in sahil

şeritlerini işgal ettiler. Haçlı Seferlerinin başarıya ulaşmasında Müslümanların içinde olduğu zayıflığın büyük payı vardı. XI. yüzyılın ortalarına doğru İslam uygarlığı çoktan çöküş işaretlerini vermeye başlamıştı. Türkler ve sonrasında Moğollar tarafından istila edilmişti (Lewis, 1982/2019, s.27).

Lewis, XIII. yüzyılın ortalarında ise Moğolların doğuya doğru hareket ettiklerini belirterek 1258'in Ocak ayında Bağdat'a ulaştıklarını ve halifeliğin eski başkentine saldırdıklarını, orayı yakıp yıktıklarını ve yağmaladıklarını belirtmiştir. Peygamberin zamanından beri ilk kez İslam'ın merkez toprakları olan yerler Müslüman olmayan halk tarafından işgal edilmişti. Bu tarihi halifelik kurumu ortadan kaldırılıp Müslüman halkı üzerinde de putperest hâkimiyeti kurulmuştu. Saldırıları yalnızca Mısır'daki Memluk sultanları karşı koymuşlardı ayrıca Moğolların Afrika'ya girmesine engel olmuşlardı (Lewis, 1982/2019, s.34). XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlangıcında Moğolların Türkleştirilmesi, Altın Orda Hanlığı'nın İslam'a geçmesiyle birlikte Baltık'tan Karadeniz'e uzanan Avrupa'nın bütünü Müslüman Türk devletinin egemenliğine girmiş oldu. Lewis, Altın Orda'nın XV. yüzyılda zayıf düşüp parçalanması üzerine Müslümanların Avrupa'daki egemenliklerinin sona erdiğini vurgulamıştır (Lewis, 1982/2019, s.35).

Avrupa kıtasındaki Hristiyanların Balkanlar, Ege, Konstantinopolis'e doğru ilerleyişine azim ile karşı çıkan tek devlet vardı: O da İslam dünyasında hala en büyük güç olan Osmanlı Devleti. Fakat Osmanlı Devleti Avrupa'ya karşı direnirken dahi Avrupa'nın etkisine giderek daha fazla kapıldılar. Kendilerini korumak amacıyla Avrupa'nın pek çok yöntemi, uygulamasını benimsemek durumunda kaldılar. Lewis'e göre Müslümanlar kendilerini o güne değin küçümsedikleri kâfirlerin giderek artan gücüne karşı koymaya çalışır vaziyette buldular (Lewis, 1982/2019, s.50). Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren çöküşüne kadar, kendisini ilk önce İslam'ın yayılmasına adanmış, sonrasında ise onu kâfirlere karşı savunmaya ve korumaya çalışmış bir İslam devleti idi (Lewis, 1963/2019, s.139).

XVI. ile XVII. yüzyıllar boyunca Avrupa'nın her iki uçtan yayılmasını devam ettirdiği dönemde İslam dünyasında beş siyasi otorite vardı; Hindistan, Orta Asya, İran, Osmanlı İmparatorluğu ile Kuzey Afrika (Lewis, 1982/2019, s.51). Lewis, Osmanlıların Avrupa'ya karşı direnirken dahi Müslümanların dünya çapındaki gerileyişinde ayakta kalmayı başaran iki ülke olduğunu belirtmektedir. Bunlar Türkiye ve İran'dır. Bu ülkelerin zaman zaman tehdit edilmesi ve kimi zaman da müdahaleye maruz kalmasına rağmen bağımsızlıklarını hiçbir zaman tamamıyla kaybetmediklerini vurgulamaktadır (Lewis, 1982/2019, s.52).

Lewis, İslam ve Hristiyanlık arasındaki güç dengesinde belirleyici etken olan durumun Rusların 1783'te Kırım'ı topraklarına almaları olduğunu belirtmektedir. Diğer önemli olay ise 1798'de Fransızların Mısır'ı işgal etmesidir. Kırım, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı düşmanlarına karşı kaybettikleri ilk bölge değildi ama daha öncesinde kaybedilmiş olan Macaristan gibi bölgeler, kısa süreli Osmanlı işgali altında olan Hristiyan illerdendi. Fakat Kırım'ın geçmişi XIII. yüzyıla kadar uzanan eski Müslüman Türk bölgesi idi bu yüzden yenilgi daha büyüktü (Lewis, 2010/2017, s.20-21).

Osmanlılar XVIII. yüzyılda kendilerini Hristiyanlık karşısına duran İslam İmparatorluğu olmadıklarını, içlerinde müttefik ile düşmanlarının da bulunduğu birçok devletten yalnızca biri olduğunu anlamaya başladılar (Lewis, 1982/2019, s.59). Lewis, Müslümanların Batı'nın ilerlemesi karşısında kendilerinin geri kalmışlıklarını fark ettiklerini ve eski güçlerine kavuşabilmek için değişimleri gerektiğini kabul ettiklerini bunun için de Batı'yı örnek alarak yeniliklere başladıklarını belirtmektedir. Lewis'e göre öncelikle Türkler zayıflamalarını, çöküntüye geçmelerini askeri sebeplere bağladılar ve daha çok askeri çözümler üzerine yoğunlaştılar. Savaş meydanlarında Hristiyan orduların Müslümanlara karşı üstünlük kazanmasından hareket ederek galip olanların eğitim yöntemleri ve tekniklerini, silahlarını edinmenin fayda sağlayacağını düşündüler (Lewis, 1982/2019, s.65).

Fransa'nın General Bonaparte komutasındaki ordusunun Osmanlı toprağı olan Mısır'a girmesi ve işgal etmesiyle, işgali kısa süreli olmuş olsa da bu durum o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve otoritesiyle korunan Arap topraklarının stratejik önemini ve Osmanlı ordusunun askeri zayıflığını gözler önüne sermiş oldu. Lewis bu olayın önemli etkisinin Fransız Devrimi'nin sebep olduğu yeni düşüncelerin İslam dünyasına girmesi olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1982/2019, s.68). Fransız kuvvetlerinin Mısır'ı işgali ile Batı etkisi tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu. Hem Batılı hem de Orta Doğu tarihçileri bu olayın tarihte dönüm noktası olduğunu belirtmektedirler. Çünkü İslam dünyası, Modern Batı'nın Orta Doğu'ya ilk kez böyle bir silahlı girişimi ile şok yaşamıştır. Bu olay Batılılaşma için ilk itici güç olarak görülmektedir (Lewis, 1994/2022, s.45). Böylelikle Avrupa'nın düşünceleri kâfir dünyası ve İslam dünyası arasındaki sınırları aşır Müslümanlar üstünde ilk derin tesiri yaratmış oldu. Bundan önceki hareketlerin başarısızlığa uğramasına rağmen bu sonuncu hareketi başarılı olmuştur. Lewis'e göre bu başarının sebeplerinden biri Fransız devriminin seküler niteliğidir ayrıca dindışı ideolojik

ifadelerden Avrupa’da yeni terminolojiyi meydana getiren ilk büyük toplumsal, entelektüel devrimi olmasıdır (Lewis, 1982/2019, s.69).

Lewis İslam dünyasında Avrupa’nın kültürel, düşünsel hayatına ilişkin hemen hemen hiçbir şeyin bilinmediğini ve İslam dünyasının Avrupa’da ortaya çıkan Rönesans ve Reform, bilim devrimi, Aydınlanma benzeri hareketlerinin farkına dahi varmadığını söylemektedir (Lewis, 2010/2017, s.20). İslam dünyası ilk olarak gerilemenin nedenini savaşlardaki başarısızlıklarına bağlayarak sorunu çözmeye askeri açıdan eksikliklerini kapatarak başlamalarının doğru olduğu görüşündeydiler. Eskiden olduğu gibi askeri üstünlük kazanmaları için Müslüman kuvvetlerde değişikliğe gidilmesi bunun için de düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Askeri düzenlemenin yapılabilmesi için, yeni ordulara araç ve gereçlere ihtiyaç duyuluyordu bu da ticaret ve endüstri de gelişmeyi gerektiriyordu. Bunlar için iyi bir iletişim gerekiyor, bu da yol, liman, demiryolu ve telgraf demektir. Yönetimde değişiklik gerekiyordu yeni bir altyapı oluşması için yeni devlet memurlarının yetiştirilmesini gerektiriyordu. Düşmana dair daha iyi istihbarat gerekiyordu. Siyasi ve askeri bilgi için Hristiyanlığın politika ve yönetim biçimi kurumlarının incelenmesi gerekliliği doğmuştu. Ayrıca en önemli gereklilik ise yeni türde memurların yetiştirilmesiydi, bu da bilim ve eğitim talebine ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu (Lewis, 2010/2017, s.21-22).

XVIII. yüzyılda Müslümanlar, İslam imparatorluğunu ayakta tutabilmenin tek yolunun Avrupa’da olup biten olayları doğru anlamak ve Avrupa’nın yakın tarihini bilmekle alakalı olduğunu fark etmişlerdi. Onlar ilk zamanlarda az ve yavaş olsa da askerlik bilimi ve siyasi, askeri istihbarat konularında Avrupa’dan yeni bir şeyler öğrenmeleri gerekliliğinin farkına varmışlardı (Lewis, 1982/2019, s.250). Lewis Fransız Devriminin, Fransız dilinin yükselmesini beraberinde getirdiğini belirtmektedir. XVIII. yüzyıl içerisinde askeri eğitim veren okullar Fransızca konuşan subaylar istihdam etmeye başlamıştır. Bu şekilde Fransızca yükselmiştir. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başında Fransa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun içişlerine giderek daha fazla müdahalede bulunması Fransızcanın önemini arttırmıştır (Lewis, 1982/2019, s.117).

Lewis İslam İmparatorluğunda Bab-ı Âli’deki tercüme odasında bulunan Yunanca yahut “Frenkçe” evrakların haftalar boyunca üst üste birikmesi sultanın çevirmen eksikliği problemini derhal çözebilmek amacıyla harekete geçmesine bu alanda yeniliklere ayak uydurmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Sultan, dikkatini yabancı dil öğretilen ve konuşulan tek kurum olan askeri okullara

çevirmiştir. Yabancı dil öğrenme konusunda hala sonradan Müslüman olmuş kişilere başvurmak zorunda kalınması, dil öğrenme ve kişilerin dil öğrenmeye gösterdiği direncin devam ettiğini gösterir. Reformcu Sultan II. Mahmut yaptırdığı bir tıbbiyenin açılış konuşmasında öğrencilere Fransızcanın öneminden bahsetmiştir.

Lewis, Müslüman öğrencilerin yabancı dil öğrenmesini gerektiren birçok neden olduğunu belirtmekle birlikte fakat öğrencilerin yabancı dil öğrenme amacının tıp, teknik, bilim ve askerlik alanlarındaki faydalı bilgileri edinmekten ibaret olduğunu söylemektedir. Modernleşme ile beraber Türkler, ilk önce askeri okul öğrencileri daha sonra diğer öğrenciler Fransızca öğrenmenin gerekliliğini kavramışlardı. Buna bağlı olarak Fransızları ve Avrupalıları öğretmenleri olarak benimsemeye başladılar (Lewis, 1982/2019, s.121). Lewis, İbrahim Müteferrika'nın matbaasında basılan eserler ile İstanbul kütüphanesinde korunup muhafaza edilen birçok elyazması eserin Avrupa'nın tarihine gösterilen ilginin artmasının göstergesi olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1982/2019, s.251).

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Lewis, Batılı bir dili öğrenmenin önemine değinmekte ve Batı dillerini bilmenin devlet memurluğuna yükselmeyi isteyen Türklerde aranan ilk özellik olduğuna dikkat çekmektedir. Tercüme Odası ise yükselme yollarından biri olarak ordu ile sarayın yanında yerini almıştır (Lewis, 1982/2019, s.121-122).

Orta Çağ'ın büyük kısmında İslam coğrafyasının büyük şehirlerinde yaşayan yöneticiler ile âlimler Avrupa'ya barbar, inançsız, karanlık bir dünya gözüyle baktılar. Bu nedenle Avrupa'da değer verilebilecek yahut ilgi duyulabilecek herhangi bir şey görmediler. Müslüman tüccarlar, elçiler, köleler kimi zaman bazı nedenlerle Avrupa'ya gittiler. Fakat döndükleri zaman zaten pek ilgisi olmayan hemşehrileri; Avrupa'nın manzaraları veya Avrupalıların ilkel adetleri hakkında sadece kısa hikâyeler anlattılar. Bunlarda başka Avrupa toplumu ile ilgili hiçbir şey sunmadılar. Daha sonra iki toplumun birbirlerine karşı konumları kökten değişip ve onlar da bu değişimin farkına vardıkları zaman Müslümanlar açısından yeni bir ilgi alanı oluştu ve buna bağlı olarak yeni endişe kaynakları doğmuş oldu (Lewis, 1982/2019, s.11). Lewis'e göre, XIX. yüzyıl süresince Türkiye, İran ve Mısır'dan gittikçe artan sayıda genç Müslümanlar Avrupa'ya gitmek, hatta burada yaşamak, Avrupalı toplumlar ve kurumların işleyişlerini daha yakından gözlemleme imkânı buldular. Avrupa'ya gidenler arasında öğrenciler vardı. Bunun dışında Avrupa ülkelerinde yerleşik elçi vazifesini benimseyerek önemleri gittikçe artan diplomatlar mevcuttu. Avrupa tarzı liberalizm örneği ile bu ülkelerin bir kısmında ülkede siyasi iç muhalefetin oluşmaya

başlamasıyla beraber yüzyılın ortalarından itibaren sürgüne gönderilen kişiler de vardı (Lewis, 2010/2017, s.23-24).

Bernard Lewis Müslüman yöneticilerin İslam dünyasındaki konumu ve Avrupa Hristiyanlığıyla ilişkileri hakkında gözlenen değişikliklerin en belirgin olanının XIX. yüzyıl başlarında sivil, resmi kıyafetlerde başlayan devrim olduğunu vurgulamaktadır. Kıyafetlerdeki değişim hükümdar ile askeri seçkinlerin Avrupa tarzında kimi giysileri benimsemeye başlayıp daha sonra bürokratlar ve halka yayılmıştır. Bu tür bir değişikliğe daha öncesinde de gidilmişti. XIII. yüzyılda Moğolların işgali ile İslam halifelîği ortadan kaldırılmış, Müslümanların en azından yüksek rütbeli olan askerleri kendi geleneksel kıyafetlerini terk edip dünyanın yeni hâkimi olan Batı'nın kıyafetlerini kullanmaya başlamışlardır. Moğollar tarafından işgal edilmemiş Mısır'da dahi Memlük Sultanı Kalavun kendisine bağlı olan emirlerin kıyafetleri ile ilgili yeni düzenleme yapmıştır. O dönemde emirler Moğol tarzında giysiler giymişler ayrıca Müslüman geleneklerine uygun olarak saçlarını kısa kesmemişler, bunun yerine uzun perçemler bırakmışlardır.

Reformcu Sultan II. Mahmud da benzer ruh hali ile 1826 tarihinde halkın karşısına pantolon ile uzun ceket giymiş şekilde çıktı ve ordusunun büyük kısmının da bu şekilde giyinmesini sağladı. Lewis, kullanılan bu yeni giyim tarzının sıklıkla eğitilmiş şehirlerde yaygınlaştığını belirtmektedir. Öncelikle Türkiye'de sonrasında ise kimi Arap ülkeleri ve nihayet İran'da Avrupa tarzında kıyafetler zaman içinde tüm toplumlara yayılmıştır. Kıyafette görülen Batılılaşma etkisi uzun zaman boyunca erkekler ile sınırlı kalmıştır. Fakat erkeklerin başlıklarında bir değişiklik olmamıştır. İslam dünyasında başlıklar sembolik olarak önem taşımış ve Müslümanların ibadetlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu için başlık türleri her zaman varlığını sürdürmüştür (Lewis, 1982/2019, s.414).

Lewis, XX. yüzyılda durumun değiştiğini ve askeriyede Avrupa tarzında siperlikli şapkalar, kepler tercih edilmeye başlandığını belirtir. Moğolların Müslüman olduktan sonra Orta Doğu toplumu içerisinde asimile olduklarını, XIV. yüzyıl başlarında Moğol tarzı giyimi resmi olarak bıraktıklarını eklemektedir. Moğol tarzı giyimi bırakmaları Mısır'ın Memlük sultanı, Kalavun'un oğlu olan Muhammed Mekke'deki hac ziyaretinden döndüğünde gerçekleşmiştir. Ülkesinde yine İslam tarzında giyime dönülmesine karar vermiştir. Sultan Muhammed emirleri ile tüm Memlük Müslümanları Moğol giysilerini terk edip, uzattıkları perçemlerini kestiler. Batılılaşma kadın kıyafetlerinde daha sonraki dönemlerde görülmüş, hiçbir zaman erkeklerinki kadar yaygınlaşmamıştır. Bu karşıt durum büyük olasılıkla kültürel bazı

farklar ile alakalıdır (Lewis, 1982/2019, s.415).

Arapça “trem” kökünden türemiş olan “türcümân/tercemân” kelimesi bir dildeki ifadeleri farklı bir dile aktaran kimse için kullanılmaktadır. Tercüman daha çok sözlü çeviri, mütercimse yazılı çeviri yapan kişiler için kullanıldığı belirtilir. Günümüz Türkçe’sinde yeni kelime olarak çevirmen sözcüğü ile karşılanmaktadır (Bozkurt, 2011, 40:489). Müslümanlar Doğu Akdeniz topraklarına geldikleri zaman çevirmenlerin hemen hemen tamamı Hristiyan idi. Çevrilecek olan eserlerin seçimi hususunda temel etken faydalılık olsa bile, astrolojiden astronomiye, simyadan kimyaya yayılmış olan geniş ilgi alanının gösterdiği üzere, zamanla daha kapsamlı bir alan oluşmuştur. Faydalılık ölçütleri içinde insanı esenliğe ulaştıracak olan eserleri çevirme amacı da güdülmüştür (Lewis, 1982/2019, s.100).

XIX. yüzyılın ilk yıllarında öncelikle Türkiye’de daha sonra ise başka yerlerde Müslümanlar İslam ve Hristiyan dünyasının dengelerinin yalnızca güç anlamında değil aynı zamanda bilgi açısından da değiştiklerini fark ettiler. Bu sebeple Avrupa dillerini öğrenmek için çaba sarf etmeleri gerektiğini anladılar (Lewis, 1982/2019, s.10). Lewis başlangıçtan beri Müslüman âleminin, gayrimüslimlerin dillerini öğrenmeyi reddetmiş olduğunu, bu dillerde yazılan eserlere ilgi göstermediklerini vurgulamaktadır. Fakat zamanla Müslümanlar Batılılar ile kültürle alakalı olmayan alanlarda ilişki kurmak zorunda kalmışlardır. İslam âlemi, Avrupa coğrafyasında yerleşik elçilikler yolu ile daimi diplomatik ilişkiler kurma uygulamasını XVIII. yüzyılın sonlarına kadar benimsememişti, erken dönemlerden beri kendine has bir diplomasi türünü daima sürdürmeye devam etmişti.

Ticaret ile diplomasiyle beraber XVIII. yüzyılda üçüncü bir iletişim yolu da oluşmuştur. Öncelikli olarak askerlik ve denizcilik alanlarında olmak üzere öğretime başlanmıştır. Osmanlı ordusundaki deniz gücünün modernleştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda Avrupa’dan karacı ve denizci subaylar getirilmiştir. Gelen subaylar Türk askeri akademilerinde eğitim vermişlerdir. Fakat ortak bir dile ihtiyaç duyulmuştur. Bunu ise çevirmenler, mütercimler ile sağlamışlardır (Lewis, 1982/2019, s.104).

Lewis, Müslümanların hizmetinde çalışan çevirmenlerin, dönmeler yani İslam dinine geçip bir İslam ülkesine yerleşmiş olan Batılı Hristiyanlar ve zimmiler yani Müslüman devletin yönetimi altına girmiş olan gayrimüslimler olduklarını belirtmektedir. Sınırlarda olan diplomatik faaliyetler dışında ticari faaliyetler için de çevirmenlere başvurulduğunu ve bu çevirmenlerin en önemli olanlarının Müslüman

hükümdarların hizmetinde çalışanlar olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 1982/2019, s.105-106). Osmanlı yönetimindeki resmi çevirmenlik veya mütercimlik görevi, devletin dış ilişkilerinin düzenlenmesi hususunda önemli bir yere sahiptir. Çevirmenler, yabancı devletler ile ilişkilerden sorumlu olan baş sekreter memurları olarak çalışırlar ve aynı zamanda sadrazama bağlı idiler (Lewis, 1982/2019, s.107).

Tüm bu yeniliklere rağmen Osmanlıların yıkımına sebep olan, iç çöküş değildir. Aslında Avrupa etkisi karşısında kalan imparatorluğun eski "laissez-faire" (serbest bırakma, müdahale etmeme) yolunda devam edememiş olmasıdır. Öncelikle Avrupa'daki fetihlerin durması, daha sonra ise Avrupa'nın askeri üstünlük kurmasıyla bunları takiben, ekonomik açıdan ürünün tükenmesi neticesinde, askeri devlet olarak imparatorluk, iktisadi ayrıca toplumsal açıdan gerilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise, sultanlık etkisini yitirmiş ve yeni bir 'Batılılaşma' sürecine girilmiş seküler toplum temelleri atılmıştı. Bu toplumun önde gelenleri, hilafetin varisleri oldukları iddiasında olan Osmanlı Devleti'ni reddedip, Mustafa Kemal'in büyük çaplı ulusal reform hareketlerini destekleyen "Genç Türkler" olarak adlandırılan subaylar idi. Bu olay da batı etkisinin kabul edildiğini ve değişimin gerçekleşmeye başladığını kanıtlar niteliktedir (Lindholm, 1996/2004, s.218).

Batılılara göre onları diğer medeniyetlerden ayıran kendilerini özgün kılan nitelikler mevcuttu bunlar: özgürlük, hukuk, rasyonel düşünce, bilim, entelektüel ilgi, ilerleme, keşif ve macera, girişim ruhu idi. Onlara göre bu değerler Batı medeniyetinin temel değerleriydi. Ayrıca bu değerler modern dünyayı siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan idare eden yaklaşımların, kurum ve teknolojilerin gelişmesini büyümesini sağlamıştı. Diğer medeniyetler insanların geçmişteki bilgi ve kültür hazinesinin ilerlemesine katkı sunmuş olsalar da, modernitenin önderi gerçek anlamda hızla ilerleyen ve gelişen yalnızca Batı idi. Bu düşünceye sahip olan Batı toplumu kendilerini ve çağlarını eski dönemdeki ve Orta Çağ'daki atalarından hızla büyüyen bir uçurumla ayırdılar. Aynı muameleyi arttırarak bu defa, modern öncesi ve modern arasında yaparak bunu çağdaş dünyaya uygun hale getirdiler. Bu şekilde Batı medeniyeti, modern olarak tasavvur edilirken Batı dışında kalan medeniyetler modern öncesi, geri kalmış, geleneksel hatta ilkel olarak tasavvur edildi. Bu yöntemle Batı dışında kalan toplumlar kaçınılmaz bir tercihle yüz yüze getirildi. Ya Batı'yı taklit edecek ve gerçek anlamda örnek alıp moderniteye ulaşabileceklerdi ya da durgunluğa mahkûm olarak Batı medeniyetinin ilerleyişini izleyecekler yani geride kalacaklardı (Lockman, 2010/2016, s.110).

Genel olarak toparlayacak olursak, Lewis'e göre İslam toplumları en parlak

dönemlerini, Orta Çağ'da yaşamışlardır. Sonraki devirlerde ise Müslümanlar, Batı'nın zaferlerini ve başarılarını izlemek durumunda kalmışlardır. Bu durumda Lewis, Müslümanlara, Batı'nın biçimlendirdiği bir moderniteye erişmek için çaba gösterme, öğrenme ve uygulama tavsiyesini vermektedir. Fakat günümüzde çoğu İslam toplumlarının Batı modernitesine çok temkinli hatta soğuk yaklaştığı eklenebilir.

İslam dini doğduğu günden itibaren iktidar ve güç dini olmuştur. Modernleşme süresince Müslümanların özüne, hakikatine yabancı kurumların geçici bir süreliğine aktif olması İslam'ın gerilediği ya da sönümlendiği imajını oluşturmuş olsalar da, İslam dinin Müslüman toplumlarda güçlenmeye devam edeceği bir gerçektir (Şendil, 2020, s.74).

Lewis Amerika'ya ve genel olarak Batı'ya karşı duyulan nefretin ve suçlamaların “ataerkil ve kölelik sistemi içinde, zulüm ve çıkarıcılığa dayalı olarak kurumsallaştırılmış cinsiyetçilik, ırkçılık ve emperyalizmle suçlanıyoruz” şeklinde belirtmektedir. Bu düşmanlık duygularının dünyanın birçok kısmında etkisini gösterdiğini vurgulayarak, bu suçlamaların hiçbirine yabancı olmadıklarını belirtmektedir. Batıların, bu ithamları ve bunlar kadar çirkin diğer ifadeleri Batılı olduklarından ötürü değil sadece insan ırkı üyeleri oldukları dolaylı kabul etmekten başka çareleri olmadığını söylemektedir. Suçların tek sorumluları olmadıkları ve pek çok suçun en kötüsü olmaktan çok uzakta olduklarını belirten Lewis, Hristiyan Alemi'nde kadınlara sürekli eşitsizlik yapıldığını, baskı uygulandığını da belirtmiştir. Lewis bu kabullenişte bile İslam dünyasını eleştirmekten geri durmamıştır bu sözleri ile bunu açıkça ifade etmektedir: “Ama yine de en kötü durumda bile, aksi takdirde gezegenimizdeki kadınların neredeyse evrensel kaderi haline gelecek olan poligamiye (çok eşlilik) tercih edilir.” (Lewis, 2002, 30:47). İslam toplumlarında sık sık eleştiride bulunduğu çok eşlilik durumu sonraki dönemlerde Batı'nın etkisi ile çözümlenmeye başlamış ve neredeyse terkedilmiştir.

Lewis'e göre Batı'nın gücünün artması ile kadının konularında gözle görülür değişiklikler olmuştur. Yaşanan bu pratik değişimler çeşitli şekillerde meydana gelmiştir. Köleliğin kaldırılması cariyeliği kanun dışı kılmıştır. Böylece uzak bölgelerde varlığını sürdürmüş olsa bile kanundışı olması herkes tarafından kabul edilmiştir. Türkiye, Tunus ve İran gibi bazı ülkelerde çok eşlilikte kanun dışı sayılmıştır. Lewis, bugün çok eşliliğe, erkeklerin imkân ve fırsatı olan Arap Yarımadası'nın haricinde az rastlandığını belirtmektedir (Lewis, 2001/2019, s.83-85). Kadınların çalışma hayatında, kamuda ve hukuken tamamen özgür olması

gerektiğinin Türkiye Cumhuriyeti'nde belirgin biçimde ifade edildiğini ve kadın haklarının Kemalist ideolojinin bir parçası haline geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre kadınların özgür kılınması modernleşme ve Batılılaşma arasındaki farkın ortaya koyulması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Batı karşıtı köktencilik modernleşmenin ve modern teknolojinin, savaş ve propaganda teknolojilerinin kullanılması gerektiği konusunda karşıt durmaz aksine Batı'dan gelse bile örnek alınması gerektiğini savunur ve bunu modernleşme olarak görür, faydalı bulur. Fakat kadınların özgürleşmesi onlara göre Batılılaşma kabul edilir, hem geleneksel muhafazakârlar hem de radikal köktencilere göre gerekli ve faydalı görülmez. İslami değerlere ihanet olarak algılanır ve zararlı kabul edilir (Lewis, 2001/2019, s.86-88).

Lewis, saltanatın kaldırılmasını, hilâfetin ilgâsını ve Cumhuriyet'in kurulmasını en köklü değişiklikler olarak görür ve bunlar ona göre yeni Türkiye sürecini başlatmıştır. Lewis'e göre Mustafa Kemal, modern Türkiye'nin önünü açmak için, resmen dinî otoriteye savaş açmıştı. Teokrasi reddedilmiş, hukuk alanında birçok yenilik getirilmiştir. Laikleşmenin gerçekleşmesi adına Şeyhü'l-İslamlık makamı kaldırılmış, Tevhîd-i Tedrisât Kanunu, Medenî Kanun ile Harf inkılâbı, Şer'i mahkemelerin kaldırılması ve şapka kanunu gibi yenilikler art arda gerçekleştirilmiştir (Lewis, 1961/2018, s.352-359). Lewis, kısacası Türk halkının tarihlerinin en karanlık anında Kemalist devriminin Türk halkına yeni bir hayat ve umut getirdiğini, enerjisini yenilediğini ve çok daha değerli olan özgürlük yolunu açtığını belirtmektedir (Lewis, 1961/2018, s.392).

Lewis, Batılı olmayan devletler içerisinde sadece Türkiye'nin hiçbir zaman sömürgecilik yaşamadığını belirtmekle birlikte Türkiye'nin hiçbir imparatorluk yönetimi altına girmediğini vurgular. Yine Batılı olmayan ülkeler içerisinde, Batı ile en uzun süreli ve yakın temasta bulunan ülkenin Türkiye olduğunu belirtir. Türkiye'nin hem savaş hem ekonomi alanında Batı üstünlüğünü kabul etmesi ile Türklerin bakışlarını Batı düşüncelerine çevirmeleri, onlara uyumlu reformlarda bulunmaları Lewis'e göre doğru bir davranıştır. Lewis, Türkiye'nin kararlı bir seçim yaptığını ve Batılı olmayan diğer devlet yönetimlerine göre Türkiye'nin yönetiminin bu denli sağlam olmasının nedenini, Türklerin geçmişteki bu deneyimlerine dayandırmaktadır (Lewis, 2003/2019, s.31). Lewis, Türk demokrasisinin birçok engelle karşılaştığını ancak bunları başarı ile aştığını bu yüzden aynı deneyim ve geleneklere sahip ülkeler içerisinde en başarılı ve model oluşturabilecek yönetim sistemine sahip olup, gücünü koruyabildiğini her fırsatta vurgulamaktadır. Türk halkının, özgürlük ve demokrasi yolculuğu her engeli aşarak yoluna devam etmektedir (Lewis, 2003/2019, s.32).

Lewis, Türkiye'nin çağdaşlaşma süreci içerisinde Batı'nın birçok kurumunu benimsediğini, benimserken de bunları önemli ölçüde kendine uyarladığını belirtmektedir. Türkiye'nin demokrasi ile beraber pek çok şeyi başardığını düşünmektedir. Bugün Türkiye'yi hoşgörülü ve özgün bir İslam anlayışını destekleyen yegâne ülke olarak görmekle birlikte İslam anlayışının katı ve dışlayıcı olmadığını bunun sebebinin ise demokrasi tecrübesinin fazla olmasından kaynaklandığını eserlerinin çoğunda vurgulamaktadır. Diğer Müslüman ülkeleri içerisinde Türkiye'nin demokrasininin iyi bir örnek oluşturacağını düşünmektedir.

3. SONUÇLAR

Lewis, akademik hayatı süresince tutkuyla bağlandığı ve gözlemediği araştırmalarının ana konusu olan Orta Doğu coğrafyası ile İslam dini üzerine sayısız eserler vermiştir. Onun araştırmalarında bu derece üretken olmasının nedeni araştırma nesnesine tutkuyla bağlanmasıdır. Çoğu eleştirmen tarafından fark edilen çelişki de budur. Bir yandan bu kadar merak ve tutku ile araştırdığı İslam toplumunu nasıl küçük görerek aşağılamıştır. Eserlerinde elbette bunu çok net bir biçimde ifade ettiği söylenirse de genel itibarı ile okuyucunun hissettiği ve İslam toplumunu eleştirdiği kısımlar mevcuttur. Aynı şekilde Lewis için şunu da söylemek gereklidir, eserlerinde doğrulukla Müslüman topluma karşı saygısını da ifade etmiştir.

Bu tezde Lewis'in yazdığı eserler incelenerek onun hayatı, tarihçiliği ona göre tarihçinin nasıl olması gerektiği incelenmiştir. Lewis, milletlerin karakterini tahlil etmenin ne kadar farklı ve ilgi çekici görüldüğünü fakat bir o kadar da zor olduğunu eserlerinde dile getirmektedir. Gerçekten de inancına sahip olmadığı bir toplumu belli dönemlerde inceleyerek onların duygularını ve yaşayışlarını tespit etmesi ve bu konuları eleştirmeden araştırmasına konu etmesi bir o kadar zordur. Ve dahası Lewis kendisi tarihçilere bu tavsiyelerde bulunurken ait olmadığı, zaman ve mekândan farklı olduğu bir toplumu ancak yazılı kalıntılar vasıtasıyla incelediğinden İslam toplumunu kendi fikir yapısına göre zaman zaman eleştiriye tutmaktadır.

Müslüman olmayan bir İslam tarihçisi olarak İslam'ı, dünyadaki en büyük dinlerden biri olarak gören Lewis İslam'ın birçok kişiye iç huzuru getirdiğini belirtmekte yoksul düşürülmüş yaşamlara anlam ve onur kazandırdığını söylemektedir. İslam dinin farklı ırklardaki insanlara bir arada kardeşlik içinde farklı inançlardaki insanlara ise makul bir hoşgörü içinde yan yana yaşamayı öğrettiğini belirtmektedir. Toplum içinde Müslümanlar dışında başkalarının da faydalı ve yaratıcı hayatlarını sürdürdüğü başarısı ile tüm dünyayı zenginleştirmiş olan büyük bir uygarlığa ilham kaynağı olduğunu vurgulamakta fakat bazı dönemlerde Batı'ya karşı duyulan nefretin yersiz olduğunu söylemekte ve bunu kendilerinin talihsizliklerine dayandırmaktadır.

Lewis'in eserlerindeki İslam, Hristiyan/Batı ilişkilerini kapsayan bölümlerin anlatısına göre genel olarak İslam toplumu hakkındaki görüşü şu şekildedir: onları düşük-alt sınıf olarak görüp Batı toplumunu araştırmaya değer görmedikleri için gerilemeye mahkûm bir toplum olarak tasvir etmektedir. Hâlbuki bu konunun nedenlerinden birisi İslam toplumunun ilk dönemleri haricinde İslamiyet'in,

kendisini tek gerçek ve dünyaya hâkim tek din olarak kabul etmesi diğer din ve medeniyetlere üstün görmesinden ötürü kendisini dışarıya ve dış etkileşime kapatmış olmasındandır. Fakat Lewis'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişinde ve çöküşünde böyle bir anlayış rol oynamıştır. Batı'nın eğitim, bilim ve teknolojisinin aktif bir şekilde bir şekilde takip edilip örnek alınması gerektiği görüşünde olan Lewis, İslam'ın ortaya çıkışını takip eden ilk yüzyıllardan itibaren çokça üretken ve gelişmiş olan İslam bilim ve felsefesinden diğer medeniyetlerinde fazlasıyla faydalandığını unutmaktadır. İslam medeniyeti ilk dönemlerde sürekli olarak yükselişteydi. İmparatorluktaki değişimlere bağlı olarak duraksamalar meydana gelmişse bile bu İslam medeniyetinin başından beri kötü durumda olduğunu göstermemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim ve teknolojiye geri kalmasının nedenleri başka yerlerde aranmalıdır. Modernleşme ve Batı'nın yeniliklerinin tercih edilmeye başlanması, İslam medeniyetinin dünyaya ayak uydurması yine de onun çabaladığını siyasetinde ve yaşamında güçlenmeye devam ettiğinin göstergesidir. Lewis'in eleştirdiği konulara başka bir örnek verilecek olursa onun eserlerinde bahsettiği gibi İslam ve Batı toplumu karşılaştırmalarında, yeniliklere kapalı bir toplum özellikle kadınların baskı gördüğü bir toplum yoktur. Aksine İslam dini kadına hep değer vermiş korumaya çalışmıştır. Kadınlar Batı dünyasının sandığı gibi maddi ve yasal haklardan yoksun değillerdi. Lewis'in düşündüğü gibi kadınların örtülü olması onların baskı altında olduğu anlamına gelmez. Lewis'in Batı toplumundaki kadınlar ile İslam toplumundaki kadınları karşılaştırması da hatalı bir davranıştır çünkü dinsel açıdan farklı toplumların yaşayış biçimi elbette farklı olacaktır.

Genel olarak ifade edilirse, farklı kültürler arası etkileşim konusu özel olarak ise Müslüman toplumları ile Avrupa kültürü etkileşimi Lewis'in anlattığı tahlile uymamaktadır. Lewis'in anlatılarına göre Batılı kültür ve düşünce akımlarını benimseyen toplumların İslamiyet'ten uzaklaştıkları ve kendi toplumlarına yabancılaştıkları düşünülmektedir. Fakat gerçekte yaşanan durum Lewis'in anlatılarından farklıdır. Müslüman toplumlarda yaygın bir şekilde kabul görmüş yenilikler onların dinlerinden uzaklaştığı anlamına gelmemektedir.

Lewis, Türkleri diğer toplumlara göre biraz daha farklı bir sınıfa koymuştur. Ona göre Müslümanlığı tarih içinde en iyi temsil eden Türkler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir medeniyeti kuran Türk milleti, İslam'ı çok iyi bir şekilde özümsemiştir ve daha sonraları kendi ülkelerini kuracak kadar milli duygularını içlerinde saklı tutmuşlardır. Bugünkü Türkiye'nin kolay oluşmadığını, mücadeleler verildiğini ve Türk halkının bu mücadeleleri iyi bir şekilde kazanacak

kadar güçlü bir halk olduğunu belirtmektedir. Lewis'e göre Türkler sorumluluk ve medenî cesaret sahibi bir toplumdur. Uluslaşmış ve en önemlisi demokrasiye yönelmişlerdir. Bugünkü Türkiye'nin Orta Doğu'da önem teşkil etmesinin sebebi, laik yapısıdır. Bu laik yapısı ile Türkiye, tüm İslam dünyasına örnek teşkil edebilir.

Lewis'in eserlerinde akademisyenliğinin hakkını verdiği çalıştığı konulara önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun İslam toplumu hakkındaki olumsuz düşünceleri sonucu çalışmaları yok sayılamaz. Ancak eserlerinde siyasi kimliğinin de etkin olması onun Orta Doğu ve İslam'a daha çok oryantalist bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir. Güncel tarih yazımında günümüzde popülaritesi giderek artmakta olan Lewis'in çoğu eseri hala Türkçeye çevrilip araştırma konularına katkı sunmaktadır.

Şunu ifade etmek gerekir ki, bütün doğru ve yanlışları ile Bernard Lewis, üzerine daha çok araştırmalar yapılması gereken önemli bir kişiliktir. Bu tez bu onun adına yapılan çalışmalara küçük bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktürk, M.(2014). *Bernard Lewis'in İslam Tarihine Yaklaşımı*.(Tez No.381806)[Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].YÖK Tez Merkezi.
- Alam, M.S.(2009). Bernard Lewis: Bilim mi Yanıltmaca mı? (M.Alican, Çev.). *Tarih Okulu Dergisi*,2009(2), 97-120.
- Ar, M.(2021). Mekân, Yer ve Yersizlik Kavramları Üzerine Bir İnceleme. *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*,7(14),8-28.
- Avcı, R.(2021). *Kurgu İle Gerçek Arasında Alman Oryantalizmi* (1.baskı).Ketebe Yayınları.
- Bauman, Z.(2021). *Kimlik* (5.baskı).(M. Hazır, Çev.).Heretik Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 2004).
- Bozkurt, N.(1995). Eman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.11, ss.75-77).TDV Yayınları.
- Bozkurt, N.(2011). Tercüman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.40, ss.489-490).TDV Yayınları.
- Çakan,İ.L.(2020). *Müslüman Kimliği Buhari'nin Kitap ve Sünnet'e Bağlılık Bölümü Çerçevesinde* (10.baskı). M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Daryal, A.M.(1999). *İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili* (3.baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ekinci, A.(2018). Meydan Kültürü ve Ortaçağ İslam Şehirciliğinde Meydan. G.Dağ (Ed.), *Elazığ Belediyesi-Türkiye Yazarlar Birliği Şehir Kültürü ve Kültürlü Şehir Sempozyumu*.(s.7-27). Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Fayda, M.(2013). Zimmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.44, ss.428-434).TDV Yayınları.
- Garaudy, R.(2020). *İslam Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı* (1.baskı).(C.Aydın, Çev.).Timaş Yayınları.
- Gürkan, S.L.(2021). *Anahatlarıyla Yahudilik* (7.baskı).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güvenç, B.(1994). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları* (3.baskı).Remzi Kitapevi.
- Hamidullah, M.(2019). *İslamiyet ve Hristiyanlık* (İ.S.Sırma, Çev.).Beyan Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 2004).
- İslamoğlu, M.(2014). *Kur'an'a Göre İslam Nedir* (1.baskı).Düşün Yayıncılık.
- Kur'an Yolu Meâli (H. Karaman, vd. Çev; 8.baskı).(2018).Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutluer, İ.(2003).Mekân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.28, ss.550-552).TDV Yayınları.

- Lewis, B.(2008). *Babil'den Dragomanlara* (1.baskı).(E.Kılıç, Çev.).Kapı Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Lewis, B.(2020). *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler* (1.baskı).(N.Elhüseyni, Çev.).Profil Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Lewis, B.(2019). *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (8.baskı).(H.Aydoğan, E.Ermert, Çev.).Yapı Kredi Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Lewis, B.(2021). *Haşhaşiler İslam'da Radikal Bir Tarikat* (7.baskı).(K.Sarisözen, Çev.).Kapı Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Lewis, B.(2019). *Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru* (6.baskı).(M.M. Özeren, Çev.).Kronik Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 2001).
- Lewis, B.(2017). *İnanç ve İktidar Orta Doğu'da Din ve Siyaset* (2.baskı).(A.M.Şengel, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Lewis, B.(2020). *İslam* (Ç.Sümer, Çev.).Akılçelen Kitaplar. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Lewis, B.(2018). *İslam Dünyasında Yahudiler* (B.Çınar, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 1984).
- Lewis, B.(2003). *İslam'ın Krizi* (1.baskı).(A.Yılmaz, Çev.).Literatür Yayıncılık.(Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Lewis, B.(2023). *İslam'ın Krizi* (1.baskı).(M.M.Özeren, Çev.).Kronik Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Lewis, B.(2021). *İslam'ın Siyasal Söylemi* (1.baskı).(Ü.Oskay, Çev.).Kronik Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 1988).
- Lewis, B.(2017). *İslam ve Batı* (2.baskı).(Ç.Sümer, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 1993).
- Lewis, B.(2019). *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti* (2.baskı).(Ö.F.Birpınar, Çev.).Bilge Kültür Sanat Yayınevi.(Orijinal eserin yayın tarihi 1963).
- Lewis, B.(2022). *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?* (1.baskı).(D.Terzi, Çev.).Kronik Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Lewis, B.(2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (10.baskı).(B.B.Turna, Çev.).Arkadaş Yayınevi.(Orijinal eserin yayın tarihi 1961).
- Lewis, B.(2019). *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* (B.Çınar, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 1982).
- Lewis, B.(2018). *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik* (2.baskı).(Ö.Balkıç, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 1990).
- Lewis, B.(2018). *Ortadoğu* (14.baskı).(S.Y.Kölay, Çev.).Arkadaş Yayınevi.(Orijinal

- eserin yayın tarihi 1995).
- Lewis, B.(2000). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği* (1.baskı).(M.Harmancı, Çev.).Sabah Kitapları.(Orijinal eserin yayın tarihi 1998).
- Lewis, B.(2016). *Semitizm ve Anti-Semitizm &Çatışma ve Önyargıya Dair* (2.baskı).(H.Güldü, Çev.).Akılçelen Kitaplar.(Orijinal eserin yayın tarihi 1986).
- Lewis, B.(2023). *Tarih Hatırlanan, Yeniden Canlandırılan ve Kurgulanan* (1.baskı).(F.Yücel, Çev.).Kronik Kitap.(Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Lewis, B.(2015). *Tarih Notları Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları* (2.baskı).(Ç.Sümer, Çev.).Arkadaş Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 2012).
- Lewis, B.(2019). *Tarihte Araplar* (H.D.Yıldız, Çev.).Pegasus Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 1958).
- Lewis, B.(2002). Müslüman Öfkenin Kökenleri.(A.Yelçe, Çev.).*Cogito Dergisi Yapı Kredi Yayınları*, (30), 38-56.
- Lindholm, C.(2004). *İslami Ortadoğu* (1.baskı).(B.Şafak, Çev.).İmge Kitapevi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1996).
- Lockman, Z.(2016). *Hangi Ortadoğu?* (3.baskı).(B.Birinci, Çev.).Küre Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Maalouf, A.(2019). *Ölümcül Kimlikler* (49.baskı).(A.Bora,Çev.).Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1998).
- Oral, Ö.(2003). Bernard Lewis ve Oryantalist Gelenek. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2),601-619.
- Özel, A.(1993). Cihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.7, ss.527-531).TDV Yayınları.
- Pamuk, A.(2019). *Kimlik ve Tarih Kimliğinin İnşasında Tarihin Kullanımı* (3.baskı).Yeni İnsan Yayınevi.
- Parlak, K.(1933). *Arnold J. Toynbee ve Batı Medeniyeti Karşısında Osmanlı İmparatorluğu*. (Tez No. 25819)[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
- Said, E.W.(2022). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları* (12.baskı).(B.Yıldırım, Çev.).Metis Yayınları.(Orijinal eserin yayın tarihi 1978).
- Shils, E.(2003-2004). Gelenek. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. (25),101-134.
- Sinanoğlu, M.(2000). İman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.22, ss.212-214).TDV Yayınları.
- Sinanoğlu, M.(2001). İslam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.23, ss.1-2).TDV Yayınları.
- Sönmez, Z.(2012). *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda*

Hristiyanlık (1.baskı).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şendil, S.(2020). *Bernard Lewis'in Soğuk Savaş Dönemi Oryantalizmi Üzerine Etkileri*. (Tez No.635764)[Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].YÖK Tez Merkezi.

Şulul, K.(2015). *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi(a.s.)* (2.baskı).Ensar Neşriyat.

Yavuz, Y.Ş.(2007). Peygamber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.(Cilt.34, ss.257-262).TDV Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soyisim : KÜBRA KAYTAN
Doğum Tarihi : 0000-00-00
Doğum Yeri : ŞANLIURFA
Telefon : 0500 000 00 00
E-Posta : kubrakyatn@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Okul	Bölüm	Baş. Yılı	Bit. Yılı
Harran Üniversitesi	Tarih	2015	2019